T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI

TARİHSEL BİR OLGU OLARAK KURBAN VE KİERKEGAARD'IN YORUMU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Burcu ENİS

KOCAELİ 2019

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI

TARİHSEL BİR OLGU OLARAK KURBAN VE KİERKEGAARD'IN YORUMU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Burcu ENİS

Prof. Dr. H. Sinan ÖZBEK

KOCAELİ 2019

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI
FELSEFE BİLİM DALI

TARİHSEL BİR OLGU OLARAK KURBAN

VE

KİERKEGAARD'IN YORUMU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Burcu ENİS

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 19.06.2019 / 17

Jüri Başkanı: Prof. Dr. H. Sinan ÖZBEK .....

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Sevinç TÜRKMEN AKSU .....

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Tanzer YAKAR .....

KOCAELİ 2019

ÖNSÖZ

Yapmış olduğum araştırmayı iki yıl gibi bir süreçte tamamladım ve bu süreçte hayatımda birçok olumsuzlukla karşılaştım. Bu olumsuzluklar, zaman zaman çalışmamı engellese de kendimi kaybettiğim anlarda, Burcu'yu bulmamı sağlayan kişiler sayesinde yeniden devam edebildim. İşte bu yüzden teşekkür etmem gereken çok isim var. Öncelikle her halime katlanan ve her zaman yanımda olan bir aileye sahip olduğum için, her birine ayrı ayrı çok teşekkür ederim. Bu süreçte beni yalnız bırakmayan, yapmış olduğu yorumlarla bakış açımı farklılaştıran ve çevirilerde emeği olan dostum Enis ELMAS'a teşekkür ederim. Karşılaştığım olumsuzluklar sonucunda oluşan hayatımdaki karanlıkları, renklere boyayan Cansever ERDOĞAN'a varlığı için teşekkür ederim. Teşekkür etmemin hiçbir şey ifade etmeyeceği asıl isim ise derslerinde kendisine eşlik etmekten hep keyif aldığım, her dersinde öğrencilerini de düşünüp çay, kahve ısmarlayan dolayısıyla her derste birlikte Türk kahvesi yudumladığım, çok sevdiğim ve tez danışmanım olan Prof. Dr. H.Sinan ÖZBEK'tir. Yazmış olduğum her satırı okuyarak, noktalama işaretlerine kadar düzeltmeler yaparak, benimle birlikte bu teze emek verdiği ve bana fazlasıyla zaman ayırdığı için kendisine çok çok teşekkür ederim.

Kartal, 2019

İÇİNDEKİLER

SAYFA

ÖZET……..……I
ABSTRACT…….I I
GİRİŞ……..……1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. RİTÜEL, MİT, DİN VE KURBAN İLİŞKİSİ……..……5
1.1. Ritüelin Anlamı ve İşlevi……..……5
1.2. Ritüel ve Mit İlişkisi……8
1.3. Ritel ve Din İlişkisi……10
1.4. Kurban Anlamı ve Kurban Ritüelleri…….....12

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEDENİYETLERDE KURBAN
2.1. Hitit Medeniyetinde Kurban……...19
2.2. Frigya Medeniyetinde Kurban…….....20
2.3. Eski İran Medeniyetinde Kurban……...……21
2.4. Eski Yunan Medeniyetinde Kurban……...……23
2.5. Roma Medeniyetinde Kurban……..……...24
2.6. Sümer Medeniyetinde Kurban……..……..26
2.7. Aztek Medeniyetinde Kurban……..……...27
2.8. Maya Medeniyetinde Kurban…….…….……...….....29
2.9. İnka Medeniyetinde Kurban…….……..30
2.10. Eski Mısır Medeniyetinde Kurban…….……31
2.11. Eski Japonya Medeniyetinde Kurban……32
2.12. Eski Hindistan Medeniyetinde Kurban…….....33
2.13. Eski Çin Medeniyetinde Kurban……35
2.14. Fenike Medeniyetinde Kurban.…….....36
2.15. Eski Türk Medeniyetinde Kurban….....36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SEMAVİ DİNLERDE KURBAN

3.1. Tevrat'ta Kurban…….41

3.2. İncil'de Kurban……...……47

3.3. Kuran'da Kurban……...…….52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KİERKEGAARD'IN KURBAN – İMAN VE ETİK İLİŞKİSİNE BAKIŞI

4.1. Kierkegaard'a Göre Bireyin Varoluş Pozisyonları……..57

4.1.1. Estetik Varoluş Pozisyonu…….…….58

4.1.2. Etik Varoluş Pozisyonu…….……..60

4.1.3. Dinsel Varoluş Pozisyonu……...62

4.2. Kierkegaard'a göre İman ve Paradoks İlişkisi……...……..64

4.2.1. Kierkegaard'a Göre İman ve Akıl…….……..64

4.2.2. Kierkegaard'a Göre İman ve Saçma…….. 66

4.3. Kierkegaard Düşüncesinde İbrahim'in İmanı Ve Kurbanı……...68

SONUÇ:…….76

KAYNAKÇA:…….……...79

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİHSEL BİR OLGU OLARAK KURBAN VE KİERKEGAARD'IN YORUMU

ÖZET

Araştırmanın temel amacı, kurban olgusunun insanlık tarihinin başından itibaren var olduğunu, bu doğrultuda bütün inanç sistemlerinde ve dinlerde kurbana yer verildiğini göstermektir. Kurban en geriye gidildiğinde evveli toplumlarda insanların baş edemedikleri şeylerle karşılaştıklarında başvurduğu bir yöntem olarak başlamış, bereket getirmesi, doğal afetlerden koruması, kısaca doğa karşısında temkinli olmak adına yapılan bir uygulama olarak doğmuştur. Zamanla insanlar yaratıcı güce duydukları sevgiden dolayı onunla yakınlaşmak, şükretmek ve günahlarından arınmak adına kanlı veya kansız kurbanlar sunmaya başlamıştır. Bu kurban sunma hikâyelerinden en çarpıcı olanı ise Yaratıcı'nın, İbrahim'den oğlu İshak'ı kurban etmesini istemesidir. Varoluşçu filozoflardan biri olan Kierkegaard, İbrahim'in bu eyleminden etkilenerek kurban sunma eyleminin aklın sınırları dâhilinde ve etik olarak açıklanamayacağını, bunun yalnızca iman ile açıklanabileceğini söylemiştir. Bu doğrultuda, bu çalışmada kurban olgusunun neden ve nasıl verildiği hakkında, evveli toplumlardan semavi dinlere kadar uzanan anlamı üzerinde ki aynılıklar ile farklılıklara yer verilecek ve İbrahim'in kurbanı açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurban, İman, Akıl, Kierkegaard, İbrahim.

THE COMMENT OF KİERKEGAARD AND SACRİFİCE AS A HİSTORİCAL CASE

ABSTRACT

The main purpose of the study is to show that the religious offering phenomenon existed from the beginning of the history of humanity and that the religious offering is included in all belief systems and religions. The religious offering was born as a method that he applied when he encountered the things that people could not cope with when he went backwards, and he was born as an application to protect him from blessing, from natural disasters and to be cautious against nature. In time, people began to offer bloody or bloodless sacrifices to get close to him, give thanks and be purified from their sins because of their love for Creative Power. The most striking one of these sacrifice stories is that the Creator wants Abraham to sacrifice his son Isaac. Kierkegaard, one of the existentialist philosophers, said that the action of sacrifice, being influenced by Abraham's action, could not be explained ethically and within the limits of reason, which could only be explained by faith. Accordingly, in this study, the differences and differences on the meaning of why and how the sacrifice phenomenon is given and the meaning of the sacrifice from the primitive societies to the heavenly religions will be included and the sacrifice of Abraham will be explained.

Keywords: Religious Offering, Faith, Reason, Kierkegaard, (Prophet)Abraham.

GİRİŞ

Kurban kelimesinin lisanımızdaki anlamı, her türlü yakınlık, yaklaşma, adak, hediye verme gibi anlamlar içeren, İbranice korban ve Arapça k-r-b sözcüğüne dayanır.[1] İnsanlık tarihinin başlangıcına bakıldığında ise ırkbilimsel yaklaşıma göre kurban, kutsal ve dini amaçlar doğrultusunda temsili bir sununun (canlı veya cansız) yok edilmesini kapsayan bir uygulama olarak karşımıza çıkar. ‘‘Latince kökenli Batı dillerinde kurban karşılığı kullanılan sacrifice kökünde kutsamak, bir nesnenin tanrıya sunularak kutsal hale getirilmesi, offering de tanrıya hediye sunma, takdime anlamını taşır.’’[2] Bu doğrultuda kurbanın insanların var olduğu andan beri başvurdukları bir uygulama olduğunu söylemek yerinde olur. ‘‘Hayvanların kurban olarak ilk kez hangi dönemde kullanıldığı tam olarak belirlenmemişse de eldeki yetersiz belgeler, mezar ve ölü gömme adetlerinin ilk kez izlendiği Homo Neonderthalensis’den bu yana kurban uygulamalarının devam ettiği yönündedir.’’[3] İnsanlar başlangıçta doğaüstü bir gücün varlığına inanarak bu güçten, doğa karşısında hayatta kalabilmek adına taleplerde bulunup buna karşılık olarak da ona kurban sunmuşlardır. ‘‘İlk insan için tabiat; büyük bir korku ve hayret sebebi, eşsiz bir mucize ve sonsuz bir harikadır.’’[4] Bu yüzden inanca ilk ivmeyi veren şey, insanların doğa karşısındaki şaşkınlığı, korkusu ve saygısıdır. İnanılan bu doğaüstü güçten, kuraklık yerine yağmurun yağması, mahsulün çok olması dolayısıyla bolluk ve bereketin artması, fırtına-sel gibi doğal afetlerin olmaması, hastalıkların geçmesi, girdikleri savaşların başarıyla sonuçlanması gibi isteklerde bulunmuşlardır. ‘‘Kurbanın, ama herhangi bir kurbanın değil, özellikle de Latince’de sacrum-factum’dan gelen sacrifice’in (kurban etmek, bu dil ailesinde sacrum-facere analmına gelir), Latince’den türemiş bu kesin anlamın etrafında toplanabilecek pratikler (kurbanın paragma’sı ve ondaki eylem, yapma) bütünü olarak kurbanın etnolojik-antropolojik tasarısında (yani belli bir etnik bütünlük ve belli bir anthtopos, insan

[1] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.17.

[2] Ahmet Güç, *‘‘Hac ve Kurban’’*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi*si, https://islamansiklopedisi.org.tr/kurban, (20.05.2019)

[3] Altan Armutak, *‘‘Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme’’*, (İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi,2014), Sayı:30(2), s.170.

[4] Abdurrahman Küçük v.dğr., *Dinler Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi,2017), s.36.

kavrayışı içinde), kurban pragmatik kalan bir mantık ve ekonomiye boyun eğer.''[5] Bu bağlamla beraber insanlar yalnızca doğaüstü güce kurban sunmakla kalmayıp kötü olduğuna inanılan ruhları kovmak, ölen atalarının ruhlarını arındırmak için de kurbanlar sunmuşlardır. Bununla da kalmayıp inanılan doğaüstü güce, verdikleri adına şükretmek ve günahlarından arınmak için tapınarak bazı hayvanlar ve yiyecekler kurban etmişlerdir. Böylece, toplumların bu doğaüstü gücün sahip olduğuna inandığı gücü, kendilerinin de dünyevi meselelerde kullanmayı amaçlaması sonucu bu güç ile aralarındaki ilişkiyi devamlı hale getiren kurban ritüelleri ortaya çıkmıştır. Her ne kadar yazılı bir kutsal metine sahip olmasalar da bu ritüellerde dualar, kutsal varsaydıkları mabetlerde sözlü olarak okunur ve doğaüstü güce tapınılırdı. Ortada tam anlamıyla bir din olmasa da inanç varlığını evveli toplumlarda bile göstermektedir. Bu inanca bağlı olarak gelişen kurban ritüelleri ise en net biçimde medeniyetlerde kendini göstermiştir.

Kurban, kanlı ve kansız olmak üzere Eski Mezopotamya medeniyetlerinden, Anadolu medeniyetlerine, Antikçağ medeniyetlerinden, Eski Amerika medeniyetlerine kadar uzanan bir uygulama olmuştur. Özellikle kurban olarak sunulacak olan hayvanın kusursuz, besili ve erkek olması gibi özelliklerine dikkat edilmiştir. Kanlı kurbanların başında sığır, keçi, koyun, domuz vb. hayvanlar gelmekteyken kansız kurbanların başında ise ekmek, şarap, pirinç, ot vb. yiyecek ve içecekler gelmiştir. Kurban ritüelleri sabit bir ilişki biçimi olduğu için kurban edilecek olan hayvanlar veya yiyecekler kutsal sayılan mabetlerde, sunaklar üzerinde yapılmıştır. Kurbanların verilme biçimlerine bakıldığında ise kimilerinin yakıldığı, kimilerinin kesildiği, kimilerinin gömüldüğü, kimilerinin ise canlı canlı kalbinin çıkartılarak sunulduğu görülmüştür. Kanlı kurbanın en uç örneği ise medeniyetlerde boy gösteren ilk mahsulün, ilk avın Tanrı'ya ait olduğu düşüncesine bağlı olarak ilk çocuğun da Tanrı'ya ait olduğu düşüncesidir. İnsan kurbanlarına bakıldığında da özellikle bunların çoğunluğunu çocukların oluşturduğu, diğerlerini ise esirlerin, kölelerin oluşturduğu görülmüştür. Bu anlayışa hak kurbanı denilerek her şeyin ilkini Tanrı'ya ait görmüşler, Tanrının ise buna karşılık olarak bolluk ve bereket

[5] Melih Başaran, *Kurbansal Sunu Dile Getirilebilir ve Görülebilirin Mantık ve Ekonomileri,* (İstanbul:Ayrıntı Yayınları,2005), s.171.

vereceğine inanmışlardır. Dolayısıyla insanlar ve Tanrı arasındaki bu ilişki bir tür değiş tokuş ilişkisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Değiş tokuş ilişkisine dayalı olarak Tanrı ile kurulan bu ilişki zamanla semavi dinlerin ortaya çıkmasıyla daha başka anlamlar kazanmıştır. Artık inanılan Tanrı'ya karşı duyulan sevgi, bağ, iman ve teslimiyetten dolayı kurban verme söz konusudur. Bunun ilk örneği Tevrat'ta Habil ile Kabil'in sundukları kurbanlarla karşımıza çıkmıştır. Bir tarafta Tanrı'ya duyduğu imanla, O'na sürüsünün en kusursuz, en değerli hayvanını takdim eden Habil varken diğer tarafta mahsulünden bir pay getiren Kabil vardır. Nitekim Tanrı Habil'in kurbanını kabul etmiş, Kabil de bu duruma katlanamayıp kardeşini öldürerek dinsel anlamda olmasa da ilk insan kurbanının örneğini göstermiştir. Böylece Habil Tanr'ya duyulan sevgi, iman, itaat ve teslimiyetin temsili olurken Kabil ise başkaldırının temsili olmuştur. Bununla birlikte İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmeyi göze alması, Tanrı'ya duyulan imanın en doruk noktası olarak karşımıza çıkmıştır. İbrahim Tanrı'ya duyduğu imanla, Tanrı'nın oğlunu kurban etmesi isteğini bir an bile sorgulamadan kabul ederek, ona kendini teslim etmiştir. Onun bu eylemi biz sıradan insanlar tarafından yapılamayacak ve rasyonel açıdan anlaşılamayacak kadar büyüktür.

Semavi dinlerde ki uygulamaların evveli toplumlardan ayrılmadığı noktalar da mevcut olmuştur. Örneğin; evveli toplumlarda kurban edilenin kanının temizleyici olduğu inancı, semavi dinlerin ilki olan Yahudilikte de vardır. Bu açıkça şöyle belirtilmiştir: ''Çünkü canlılara yaşam veren kandır. Ben onu size sunakta kendinizi günahtan bağışlatmanız için verdim. Kan yaşam karşılığı günah bağışlatır.''[6] Kaldı ki bunun örneği İncil'de İsa'nın tüm insanlığın günahlarının kefareti adına kendisini kurban sunmasıyla karşımıza çıkar. İsa kendini Tanrı'ya feda ederek sevginin, teslimiyetin, hizmetin simgesi olmuştur. Kurana bakıldığında ise Allah tarafından helal kılınan hayvanların kurban edilmesi istenirken, diğer yandan kurban yine imanla özdeş tutulmuştur. Kuran'da, ilk kez Tevrat'ta karşılaşılan İbrahim'in oğlunu kurban olarak sunmayı kabul ettiği hikâye karşımıza çıkar. Tevrat'tan farklı olarak Kuran'ın söylediği şey İbrahim'in İshak'ı değil İsmail'i kurban ettiği yönündeki

[6] *Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil*), Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2016, Eski Antlaşma Levililer 17: 11.

söylemdir. Eğer evveli toplumlarda karşılaşılan ilk doğan çocuğun kurban edilmesi motifi doğrultusunda bir şey söylenecek olursa kurban edilmek istenen çocuğun İbrahim'in ilk oğlu olan İsmail olduğunu söylemek yerinde olur. Fakat burada değinilmesi gereken nokta bu değil, yine iman sahibi olan İbrahim'in Allah'ın bu isteğine boyun eğmiş olmasıdır.

Varoluşçu filozoflardan olan Kierkegaard da *''Korku ve Titreme''* adlı eserinde İbrahim'e duyduğu hayranlığı ifade etmiştir. O İbrahim'in bir iman şövalyesi olduğunu söylemiş ve imanın paradoksal işlevini açıkça ortaya koymuştur. İmanın bu işlevi; bir yandan evrenselin yani etiğin buyurduğu kimseyi öldürmemek açıkça İbrahim'in oğlunu öldürmemesi buyruğuyken diğer yandan Tanrı'ya birebir itaati gerektiren bir buyruk olmasıdır. Bu yüzden önemli olan İbrahim'in herkesin söylediği, nesnelliğin ortaya koyduğu şeyi değil, tüm öznelliği ile Tanrı'nın isteğini yerine getirmesi gerekir. Nitekim İbrahim de bunu başarabildiği için imanın en yücesine sahip bir şövalye olarak karşımıza çıkmıştır ve imanı sayesinde umudunu hiçbir anda kaybetmemiştir. Bu imanın karşılığı olarak Tanrı, tam da İbrahim oğlunu kurban etmek için bıçağı çektiği anda, İbrahim'e yeniden oğlu İshak'ı bahşetmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. RİTÜEL – MİT – DİN VE KURBAN İLİŞKİSİ

1.1. Ritüelin Anlamı ve İşlevi

Ritüel, dini bir inanış olmakla birlikte, insanın bir anlatım aracı olmuş, bu düşünce sistemi içinde Tanrı ile bağ kurma düşüncesi gerçekleşmiştir. ‘‘Çünkü insan, her zaman kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu, ihtiyaçları için kendini aşan bir kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür.’’[7] Kurban kavramını ritüeller ile birleştirdiğimizde ise karşımıza bir sunum, bir hediye verme düşüncesi çıkmaktadır. ‘‘Dilimize yerleşmiş olan kurban sözcüğünün kökü olan krb-da- Arapça anlamıyla yakınlaşma, bir bakıma akrabalık kurma anlamı bulunmaktadır.’’[8] Dolayısıyla bu anlama göre kurbanın simgelediği ritüelle, doğaüstü güçlerle yakınlaşılabileceğine, onlarla iletişim kurulabileceğine, hatta akraba olunabileceğine inanılır.

Ritüel kavramı üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında ritüelin kökeni ve tarihinden çok ritüel kavramının var olma amacına ve insanlar üzerindeki etkisine yoğunlaşıldığı görülür. Durkheim’dan Turner ve Goffman’a kadar varolan tüm araştırmacılar ritüel kavramını ortak yaşama alanı içerisinde inceleyerek toplumların ritüelle olan ilişkisini gözlemlemişlerdir. Kısaca tanımını yapacak olursak: Ritüel, dini bir inanç gibi benimsenmiş, özel durumlarda tekrarlanan, kişilerce kutsallaştırılmış davranış biçimleri olarak adlandırılabilir.

Ritüel birçok medeniyette karşımıza kutsal olanı, yaratanı tanımak, yaratana ulaşabilmek, ibadetler aracılığıyla bağ kurarak iletişime geçmek için başvurulan bir yöntemdir. Evveli toplumlarda ritüelin din ile bağıntısını ortaya çıkışını şöyle açıklamak gerekir: şöyle ki başlangıçta bir ritüel olarak avlanma vardı ve insan soyu doymak için ya avcılık ya da çiftçi gibi ekip toplayıcılık yapmaktaydı. Fakat bu yiyeceğe sahip olmak, yalnızca avcı, çiftçi ve toplayıcının elinde görülmeyip, onu

[7] Abdurrahman Küçük v.dğr., Dinler Tarihi, s.27.

[8] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.17.

denetleyen bir gücün olduğuna inanılırdı. İnsanlar da, bu doğaüstü gücün sahip olduğunu tasarımladıkları güce, etkiye ve yeteneklere sahip olabilmeyi, dolayısıyla bunları dünyevi sorunlarında kullanabilmeyi amaçlamışlardır. İşte bu yüzden ‘‘bu güç ile insanlar arasındaki ilişkinin kurulması amacına yönelik dinsel törenler yani ritüeller ortaya çıkmıştır.’’[9] Böylece insanlar inanç ve eylemlerini belli aralıklarla yani ritüellerle tekrarlayarak söz konusu gücün öfkesinden de kurtulacaklarına inanıp, aksine onun sahip olduğu bu güçten kendileri payına yararlanabileceklerini düşünmüşlerdir. Tüm bu saymış olduğumuz amaçlar doğrultusunda, bir araya gelip ritüele katılan bireyler hakkında, Collins düşüncesini şöyle ifade eder:

> *… iki veya daha fazla kişinin aynı mekanda fiziksel varlıkları birbirini etkiler. Ritüele katılanlar arasında duygu paylaşımı yaşanırken, dışarıdakiler duygusal olarak dışlanırlar. Ritüele katılanlar, ortak nesneler, eylemler ve iletişim yoluyla birbirlerine odaklanırlar ve odaklandıkları ortak noktanın farkındadırlar. Katılımcılar böylece ortak ruh halini ya da duygusal tecrübeleri paylaşırlar.*[10]

Bu açıklamaya katılacak olursak, ritüellerin sosyal ilişkileri kuvvetlendirip ortak düşünceyi olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz. ‘‘Bir yönüyle ritüeller, kendisine katılanları bir araya getirerek, toplumu oluşturan bireylerdeki dinsel ağırlıklı toplumsal birliktelik düşüncesinin pekişmesine katkıda bulunmaktadır.’’[11] Ritüeller hem toplumları kendine özgü kılar hem de kişilerin aynı anda paylaştıkları ortak fikirleri, beklentileri açısından, kişilere güç veren bir motivasyon olarak da görülür. Bu yüzden amacı ne olursa olsun insanı kendine yabancılaşmasından ve yalnızlığından kurtardığı için ritüellerin insan ilişkilerini düzenlemede faydalı olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Halk arasında alışılagelmiş, gelenekselleşmiş tören olarak kabul edilen ritüel kavramının en sık bilinen özellikleri acı çekme-oruç, sünnet vb. arınma-ibadet, yoga vb. güçlendirme-doğum, okumak, spor vb. kutlama-kurban vb. özellikleridir. Bu anlamda ‘‘ritüeller istenilen durumları yaratmak ya da istenilmeyen durumlardan

---

[9] Özkan Karaca, *Dinlerde Mitolojierde Savaşlarda Kurban*, (İstanbul:MSN Yayıncılık,2017), s.13.

[10] Kasım Karaman, *‘‘Ritüellerin Toplumsal Etkileri’’*, (SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010), Sayı:21, s.230.

[11] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.49.

kaçınmak amacıyla icra edilirler''[12] demek yanlış olmayacaktır. Tüm bu özellikleriyle ritüel, toplumlara bunları aşılayarak onlara nasıl davranmaları gerektiğini öğretirken öte yandan geleneksel biçimiyle kişinin geçmişle olan bağını kuvvetlendirir. Ritüeller ile kişiler birbirleriyle gönül bağı kurarak kendilerini bir gruba ait hissederler ki bu geçmişten beri insanların bir yere veya kuruma ait olma isteğinin karşılığıdır. Ritüellerde geçmiş, bugün ve gelecek iç içedir. Yalnızca bedensel hareketlerle bir şeyi anlatmaktan çok arkasında bir dil, dert taşıyarak bunları nesilden nesile aktaran bir araçtır. Aynı zamanda süreklilik özelliği sayesinde nesilden nesile aktarılan zamansız birer eylemdir. Toplu olarak yapılmasının yanı sıra bireysel de yapılabilen ritüeller her koşulda ortak bir atmosferin ürünü olarak kabul edilmelidir. Öte yandan ritüellerin bir terapi olduğu dahi söylenebilir. Çünkü insanların merak ettikleri sorulara ve korkularına karşılık dayanma gücü verir. Ritüeller doğrudan nedensel açıklamalara ihtiyaç duymazlar. Örneğin, ölüm, hastalık, kuraklık, şiddet vb. gelişmiş her toplumda sıklıkla görülen olaylardır. İnsanlar böyle durumlara karşı bilime uygun açıklamalar bulamadıklarında, ritüeller ve dinler gibi simgesel anlamlar içeren olgulara başvururlar. ''Bu şartlar altında ritüeller, her şeyden önce, başka türlü açıklanması mümkün olmayan olayları açıklamaya bu suretle de endişe, şüphe ve belirsizliğe karşı bir çare sunma işlevini yerine getirirler.''[13] Öte yandan gittikçe evrimleşen toplumların hâlâ aynı kaldığından elbette söz edilemez. ''Ancak, belirli bir toplumda aşırı tutucu oldukları bilinen gelenek ve göreneklerin, özellikle de son derece dayanıklı, sürekli olan kült ve ritüellerin çok zor değiştiği göz önünde bulundurulmalıdır.''[14] Dolayısıyla toplumlar inançlarını ya da dinlerini değiştirseler bile inanç ve dinlerin değişmesi ile ritüellerde mutlak bir değişim gözlenmez. Örneğin; Tengri'ye inanan Eski Türklerdeki çaput bağlama âdetinin, İslam'ı benimsemiş Türklerde de görülmesi bunun göstergesidir.

Ritüelin anlamı ve işlevi hakkında Burcu Dabak da, *''Sofokles'in Antigone Metninde Ritüel'in İşlevi'',* adlı tezinde şunları yazıyor:

- *Toplumları kurarlar.*
- *Toplumların devamlılığını sağlarlar.*
- *Geçmiş şimdi ve gelecek arasında bir bağ kurarlar.*

[12] Kasım Karaman, *Ritüellerin Toplumsal Etkileri*, s.233.
[13] Karaman, a.g.m., s.233.
[14] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.19.

- Bireyle toplumu bütünleştirirler.
- Kimlik edinmede ve onun sürdürülebilirliğinde rol oynarlar.
- Kolektif bir ruh oluşumunun önünü açarlar.
- Toplumsal statüyü pekiştirirler.
- Bilinmeyenle, korkulanla yüzleşmeyi ve onu açıklayıp anlamlandırmayı sağlarlar.
- Bireylerin davranışlarını düzenlerler.
- Bireyi baş etmesi gereken yeni durumlara hazırlarlar.
- Tinsel âlemi anlamak ya da anlamlandırmak için araç işlevi görürler.
- Kaygı giderici rol oynarlar.[15]

Ritüellerin toplumdaki işlevleri üzerinde duran en önemli isimlerden birisi de Emile Durkheim olmuştur. Durkheim ritüelleri, "kuttören" olarak adlandırmış ve işlevlerini dörde ayırmıştır. Bunlar, "eğitici", "uzlaştırıcı", "canlandırıcı" ve "mutluluk verici" dir.

1. Kuttören: bireyi, toplumda yaşamak için, toplumun gerektirdiği düzen bağının sıkılığına, acı çekmeye hazırlar, bu yolda onu eğitir.

2. Kuttören, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir, ortaklığı pekiştirir.

3. Kuttörenin toplumda, canlandırıcı bir işlevi vardır. Toplumun ilişkilerini kalıtlarının bilincine vardırır; geleneklerin sürmesine, inançların tazelenmesine, değer yargılarının, törenlerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar.

4. Mutluluk verici işlev: Toplumun bir üyesi olmanın mutluluk duygusunu verir. Özellikle toplumun bunalımlı dönemlerinde, kişilerin coşku ve duygularını bir arada dile getirmelerine olanak tanıyarak bozulan dengeyi düzeltir.[16]

Sonuç olarak ritüel kavramının anlamını, işlevlerini, kullanım amaçlarını genel olarak yukarıda yapılan incelemelerde gösterilmeye çalışıldı. Bu incelemeleri yaparken ortaya çıkan düşüncelerden biri de ritüel kavramının kendi başına bir olgu olmadığını, birçok kavram ile bir araya gelerek kendi anlamını ve varlığını sürdürmüş olduğunu gösterdi. Bu doğrultuda da araştırmanın devamında ritüel ve mit arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacak.

[15] Burcu Dabak, *''Sofokles'in Antigone Metninde Ritüel'in İşlevi''*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul,2013), ss.24,25.
[16] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.47.

1.2. Ritüel ve Mit İlişkisi

Fuzuli Bayat *''Mitolojiye Giriş''* adlı eserinde mitlerin ritüellerden bağımsız düşünülemeyeceğini söyler. Bunun yanı sıra mitlerin canlılığını ve sürekliliğini sağlayanın da ritüeller olduğunu vurgulamıştır. Fakat ritüellere bağlı olan mitolojik düşüncenin farklılık gösterdiği görülür. Hatta bazen ritüeller unutulur ve yerini kendisini anlatan mite bırakır.

Burada görüldüğü üzere ritüel ve mit arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişkiye göre, mitte var olan işlevler ritüelde de bulunmaktadır. Mitler, evveli insanların yaşamı anlama çabasıyla ortaya çıkmış ilkel bir bilim olmuştur. Mitlerdeki bilgi aktarılışı sürekli tekrarlanma ile gerçekleşir. Mitler sözlü kültürü oluşturarak toplumun kültürüne yön vermişlerdir. Böylece toplumlar kendi düşünceleri ışığında kendi ritüellerini oluşturmuşlardır. Bu düşünceler, bize o toplumun kültürel varlığını da göstermektedir. Yani ritüelin kültürel anlamda toplum ile doğrudan bir ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Tüm bu düşünceler doğrultusunda ritüelin toplumsal etkilerini daha iyi anlamak için şunlar söylenebilir;

> *Ritüeller, toplumsal statü ve rollerin de belirleyicisidir. Nitekim doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş/giriş ritüelleri, farklı biçimlerde olmakla birlikte, bireyin bir toplumsal statüden bir başka statüye geçişini simgeleyen ritüellerdir. Kişilerin rol ve statü dönüşümleri sosyal yapıda değişiklikler meydana getirmektedir. Söz konusu sosyal yapıda meydana gelen değişikliklerin mevcut yapıyla çatışan durumlar oluşturmasının önüne ise ritüeller sayesinde geçilmektedir.*
>
> *Zira ritüeller sosyal yapıdaki bu tür dönüşümleri, çatışmaları engelleyerek ya da yaşanan dönüşümü meşrulaştırarak sağlar. Bu noktada ritüellerin dramatizasyon özelliği önemli bir rol oynar. Ritüellerin icra edilen çeşitli rollerden ibaret olan bir tiyatro oyunu gibi dramatik bir yapısı vardır. Ritüel geniş bir toplumsal bağlam içinde, bireye kendi öznel tecrübelerinin yerini tayin etme imkânı tanır. Ritüeller istenilen durumları yaratmak ya da istenilmeyen durumlardan kaçınmak amacıyla icra edilirler.*[17]

Görüldüğü üzere toplumların kültürünü belirleyen rit ve mit katmanları kültür kavramının oluşumunda oldukça etkilidir. Mitler de tıpkı ritler gibi, toplumsal düzene yönelik hareket ederek, kutsal bir amaç doğrultusunda arayışını

[17] Kasım Karaman, *''Ritüellerin Toplumsal Etkileri''*, (SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010), Sayı:21, ss.232-233.

sürdürmüştür. Mitler evveli insanların yaşam hakkında anlamlandıramadıkları varoluşsal sorulara cevap aramak niyetiyle ortaya çıkmıştır. Mit kavramını değerler paradigmasında ele alan Fuzuli Bayat da mit için "Dünyayı algılama, şekillendirme, sembolleştirme, kısaca ifade etmek gerekirse hayatın ve olayların genelleştirilmiş modelidir.[18]" tanımını yapar. TDK'ya bakıldığında mit, geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, Tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayali aleogorik bir anlatımı olan halk hikâyesi olarak tanımlanır. ''Mitolojiler, yani efsaneler insanın aşkın gerçeğini bir alanda yeniden kurarlar.''[19] Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği üzere mit, insanların anlamlandıramadıkları varoluşsal sorulara cevap aramak niyetiyle ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda da tıpkı ritler gibi, toplumsal düzene yönelik hareket ederek, ait oldukları toplumun sosyal, siyasal, psikolojik ve ekonomik gerçekliğini yansıtmışlardır. Mitler üzerine oldukça kapsamlı çalışan Elidea, mitlerin kutsal bir anlatı olduğunu söyler ve mitin tanımını ise şu şekilde yapar:

> *Mit, kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, ''başlangıçtaki'' masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, Doğaüstü Varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (söz gelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir ''yaratılış''ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl varolmaya başladığını anlatır.*[20]

Sonuç olarak, ait olduğu topluluğa bağlı olan anlatının sınırlarını aşan mitler, ritler tarafından beslenerek, onunla birlikte bereket, bolluk ve düzen getirmeyi amaçlamıştır.

1.3. Ritüel ve Din İlişkisi

Serpil Murtezaoğlu ''*Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu*'' adlı makalesinde Gordon Marshall'ın ritüel tanımlamasını şu şekilde aktarır: ''Uygun zamanlarda yerine getirilen ve sembollerinde kullanılabildiği sık sık tekrarlanan bir

[18] Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, (İstanbul:Ötüken Yayınları,2010), s.11.
[19] Özkan Karaca, *Dinlerde Mitolojierde Savaşlarda Kurban*, (İstanbul:MSN Yayıncılık,2017), s.74.
[20] Mircea Elidea, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rıfat, (İstanbul:Om Yayınları,2001), ss.15,16.

davranış modelidir. Ritüellerin etkili olduğu başlıca toplumsal alanlardan birisi dindir, ancak ritüelin etki alanı seküler ve gündelik yaşama kadar uzanır.''[21] Bu durumda ritüel, evveli toplumlardan bu yana din ile bağdaştırılan bir inanç sistemi olarak görülmüştür. Fakat evveli toplumlarda, günümüzde anladığımız anlamda bir din kurumundan elbette ki bahsedilemez. ''Burada söz edilen din, yalın bir tapınım ve doğaüstüne ilişkin karmaşık bir inanç sistemi olarak kabul edilmelidir.''[22] Ritüellerin ortaya çıkması da insanlığın inanç ve eylem arasında kalmasıyla birlikte bu duruma cevap arayışıyla doğmuştur. Sonuç olarak insanlığın kutsal olanla iletişim kurmayı, kutsalı etkilemeyi istemesi ve bu doğrultuda kendisine yarar sağlamayı güderek eyleme geçmesiyle birlikte ritüelleri bir ibadet olarak görmek yanlış olmayacaktır. Belirli inanç veya dinleri benimseyen toplumlardaki bu dinsel ritüeller, bir şeyin aslına benzetilmesi, o şeyin yeniden gösterimi ve tekrarı niteliğindedir. ''Eliade'ın belirttiği gibi 'Her ritüelin bir ilahi modeli, arketipi vardır.''[23] Fuzuli Bayat da, ''*Mitolojiye Giriş''* adlı kitabında ritüel ve din ilişkisinin önemine şöyle vurgu yapmaktadır;

> *Ritüel, dinin en sabit tarafıdır. Ve ritüelin konusu her zaman için basit olay örgüsünden dışarı çıkmaz. Bir dini ritüelleri ile insanları etkiler ve inanç öbeğini canlı tutar. Şunu da söylemek gerekir ki mitlerde ritüellerden ayrı düşünülemez. Nitekim ritüel, mitin canlı tarafı olup onun sürekliliğini korumaktadır. Ancak Ritüelle ile ilgili olan mitolojik tasavvurlar değişkendir. Hatta o, bazen unutulur, onun yerine, ritüeli izah eden mit hemen ortaya çıkar. İnsanlar ayinleri, hatta onların manasını tamamen değiştirmiş veya unutmuş oldukları halde yerine getirmeye devam ederler. Din bu tasvirleri yaparken aynı zamanda ritüellerde düzenlenir.*[24]

Mitler, kutsal olanı işin merkezine koyan, insanın ihtiyaçları için kendisini aşan bir güce yönelmesiyle ve anlamlandıramadığı şeylere açıklama aramasıyla, kutsala olan inancından doğmuştur. Böylece zaman içinde değişime uğrayarak evvel zamandan günümüze kadar uzanan kurban ritüelleri, insan inancının en doruk noktasının karşılığı olmuştur. Belirli mitlerde de bazı medeniyetlerin şükran sunmak, gönül almak, bolluk bereket istemek, canlılık ve yeniliği kutlamak, kutsanma ve

[21] Serpil Murtezaoğlu, *''Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu''*, (İstanbul:Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, 2012), Sayı:2, s.345.
[22] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.31.
[23] Erginer, a.g.e., s.43.
[24] Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, (İstanbul:Ötüken Yayınları,2010), ss.84-85.

arınmak gibi nedenlerden dolayı kurbanlar verdiği gözlemlenmiştir. ‘‘Fert, kurbanlara ve kutsal törenlere katılarak kendi milli tanrılarıyla temas kuracağına inanır.’’[25] “*Mitolojiye Giriş*” adlı kitapta da ritüel ve dinin ayrılmaz olduğu hatta ritüelin, dinin en değişmez tarafı olduğu söylenir. Bunun yanında dinin kendisini ritüeller ile canlı tuttuğu ve insanları da ancak böyle etkileyebildiği de söylenir:

> *Mitoloji-din,mitoloji-ritüel ilişkisi ile ilgili görüşleri özetleyecek olursak, mitoloji-din veya ritüel konusunda birbirine zıt iki düşünceyle karşı karşıya kalırız. Mitoloji ve din ilişkisine değinen Sovyet bilim adamları ateizmin güçlü olduğu bir zamanda mitlerin hiçbir şekilde dini içerikli olmayıp ayrı bir kategori oluşturduğu fikrini savunmuşlardır. Bunun aksini Batılı din adamları ileri sürmüşlerdir. Mitolojinin dinden çıktığı fikri her ne kadar doğru olmasa da mitlerin hiçbir dini görev üstlenmediği görüşü de yanlıştır.*[26]

Bu açıklamayla birlikte, ritüel ve mit, ritüel ve din gibi kavramların birbirleriyle yakınlıkları hatta birbirleriyle var oldukları daha açık bir biçimde ortaya konulmuş olur. Araştırmanın devamında ise, bu kavramların ışığı altında kurban kavramının ne olduğu ve kurban ritüellerinin medeniyetlerde nasıl şekillendiği gösterilmeye çalışılacaktır.

1.4. Kurbanın Anlamı ve Kurban Ritüelleri

Kurban konusuna değinmeden önce ilk olarak kurban kavramının anlamını incelemek gerekir. Kurban, TDK’ya baktığımızda dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan olarak geçer. Bunun yanı sıra ‘‘kurban sözcüğünün dilimizdeki kökeni, adak, hediye, yakın olma, yaklaşma, yakınlık gösterme, hediye verme gibi anlamlar içeren, İbranice ‘‘korban’’ ve Arapça ‘‘K-R-B’’ sözcüğüne dayanmaktadır.’’[27] Bahsedilen bu yakınlaşma, yakınlık gösterme, aslında evveli toplum insanının Tanrıya, bağlandığı kutsal güce karşı yüklediği anlamla doğrudan ilişkilidir. Genel olarak kurban, hayvanların ya da ileride bazı medeniyetlerde göreceğimiz gibi insanların kanının akıtılması gibi anlamları taşımasının dışında, bazı ürünlerin kurbansal bir hediye olarak verilmesi nedeniyle de

[25] Abdurrahman Küçük v.dğr., *Dinler Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi,2017), s.12.
[26] Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, s.85.
[27] Özkan Karaca, *Dinlerde Mitolojierde Savaşlarda Kurban*, (İstanbul:MSN Yayıncılık,2017), ss.10-11.

bir sunu, takdime olarak da karşımıza çıkmaktadır. ‘‘Bu yönüyle kurban, iki gruba ayrılabilir: Kanlı ve kansız kurbanlar.’’[28] Kanlı kurbanlar; tanrılara sunulmuş olan hayvan ve insanların kesilmesi, bazı evveli insan topluluklarında görüldüğü gibi bedenden bir kısmın kopartılması veya kan akıtılması gibi çeşitli biçimlerde yapılır. ‘‘Tarihi kaynaklar, kanlı kurban olarak gerçekleştirilen ritüellerde birçok çeşitliliğin bulunduğundan bahseder.’’[29] Burada bahsi geçen çeşitlilik kurban edilen hayvanlar açısındandır. Kanlı kurbanların başında hayvan olarak sığır, koyun, keçi, domuz vb. hayvanlar gelmektedir. Kansız kurbanlar ise; bahsi geçen hayvanlar ve insan kurbanı dışında kalan cansız hediyelerin, yani daha çok toplumun geçim kaynakları olan yiyecek ve içeceklerin sunulmasıyla yapılır. Kansız kurbanların başında ekmek, pirinç, şarap, ot, değerli taşlar vb. gelmektedir. Bu anlamda bir hayvanın kurban edilmesi onun önceden Tanrı’ya adanmış hayatının özgür kılınarak Tanrı’ya verilmesiyken, canlılık taşıyan sunuların yakılması da onların tütsü yoluyla Tanrı’ya ulaşmasını sağlamaktaydı. Bunun yanında bazı batı dillerinde, kurban kavramı için sacrifice kelimesi kullanılır. Bu kelime Latincede sacrificium - sacrificare diye ifade edilen ve kutsal anlamına gelen sacer ile yapmak anlamına gelen facere kelimelerinden türetilmiştir. ‘‘Bu kelime, seçilen objeleri ki bu bir hayvan veya insan olabilir, bir tanrıya veya doğaüstü yüce güce sunarak kutsallaştırmaktır.’’[30]

Yazılı kaynaklara bakıldığında kurban konusunu ilk kez ele alan isim ise Platon olmuştur. Platon Euthyphron diyaloğunda kurbanın, insanların istedikleri bir şeye sahip olmak için Tanrı’ya sundukları hediye olduğunu, aralarındaki ilişkinin de bir alışverişe dayandığını söyler.[31] Kurban üzerine düşünmenin ilk antropoloji kaynaklı bilimsel bilgisini veren Edward Burnet-Tylor’a göre de ‘‘kurban, doğaüstünün lütfunu güvence altına almak ve onun düşmanlığını en aza indirmek için, doğaüstüne sunulan bir hediyedir.’’[32] Dolayısıyla insanlar kendini sevdirmek için kurban vermişlerdir. Fakat Tanrılar giderek yücelip insanlardan uzaklaşmışlardır ama insanlar onlara hediye vermekten vazgeçmemişlerdir. ‘‘Bundan sonraki

[28] Karaca, a.g.e., s.15.
[29] A.g.e., s.17.
[30] Muhammed Fatih Demirdağ, *‘‘İnsan Kurbanı Üzerine Arkeolojik Bir Araştırma’’*, (Uluslararası Amisos dergisi, 2017), Sayı:2-2 s.68.
[31] Platon, *Euthyphron*, çev. Furkan Akderin, (İstanbul:Say Yayınları,2011), s.63-64.
[32] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.21.

basamakla, insanın Tanrıya ait olduğu düşüncesi gelişmiş ve uzun bir zaman dilimi içinde basit hediyenin yerini, insanın kendisini kurban olarak sunmasına geçilmiştir.''[33] J.Frazer tanrıların insanlardan giderek uzaklaşmasını Altın Dal'da şöyle ifade eder:

> *Başlangıçta, doğaüstü şeylere, insandan o kadar da üstün gözüyle bakılmıyordu; çünkü bunlar insan tarafından korkutulabiliyor ve istediğini yapmaya zorlanabiliyordu. Fakat insan, bilgisinin artmasıyla birlikte doğanın uçsuz bucaksız olduğunu, onun yanında kendisinin ne kadar küçük ve zayıf olduğunu açıkça görür. Böylece tanrılarla o eski eşitlik duygusu yavaş yavaş yok olurken, doğanın işleyişini başka bir şeyin yardımı olmadan kendi kaynaklarıyla, yani büyüyle, yönlendirme umudunu da yitirir ve giderek tanrılara bir zamanlar kendileriyle paylaştığını ileri sürdüğü o doğaüstü güçlerin tek kaynağı olarak bakar. Bu nedenle, bilginin ilk gelişmesiyle birlikte, dua ve kurban, dinsel törenlerde önde gelen yerlerini alır; bir zamanlar yasal bireşit olarak onlar arasında sıraya giren büyü ise, yavaş yavaş arka sıraya itilir ve kötü ruhları çağırma derecesine iner.*[34]

Bu doğrultuda ritüellerin yapılmasının amaçları arasında ilk sırada gelen şey de doğaüstü ile iletişim kurmak olmuştur. Bu ilişkinin en doruk noktası da kurban ritüelleridir. Kurban ritüellerinde bu amaca ulaşmak için kullanılan şey ise kurbanlıktır. Durkheim doğaüstü ile iletişim kurmak amacıyla yapılan kurban ritüelleri hakkında şunları söyler:

> *Her kurban özel durumlara ve özel amaçlara yönelik verilmiştir. Amaçların çeşitliliği, karmaşık sistemlerin farklılaşmasını doğurur ve bu sistemlerin bulunmadığı bir din de yoktur. Ayrıca temelinde doğaüstü ile karşılıklı anlaşma düşüncesi ya da niyetinin bulunmadığı hiçbir kurban ritüeli yoktur. Bu konuyu Durkheim, ''do ut des'' (ben sana vereyim, sen de bana ver) kuralıyla açıklamakta ve bunu doğaüstü ile kurban sunan arasında bir tür hizmet değişimi olarak vurgulamaktadır.*[35]

Bu durum evveli toplumlarda şöyle boy gösterir: Bu toplumlarda kazanılan ilk mahsulün ya da ilk avın hatta doğan ilk çocukların kurban edilmeleri gerektiği düşüncesi vardır. Hak kurbanı dedikleri bu durumla her şeyin ilki Tanrı'ya ait görülür ve Tanrının da buna karşılık olarak bolluk ve bereket vereceğine inanılırdı.

---

33 Erginer, a.g.e., s.21.

34 James G.Frazer, ''*Altın Dal & Dinin ve Folklorun Kökleri''*, çev. Mehmet H. Doğan, (İstanbul:Payel Yayınevi,2004), s.34.

35 Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.24.

Dolayısıyla burada gözlemlenen şey bir tür değiş tokuş ilişkisidir. Burada kurban ritüellerinin yapılma amaçlarına baktığımızda ise genel olarak dört grupta toplandığını söyleyebiliriz: ‘‘İstenilen şeyi elde etmek için sunulanlar, elde edilen şeye teşekkür olarak sunulanlar, bir günah ya da kusuru bağışlatmak için sunulanlar, ilk ürün veya ilk avdan ilaha/tanrıya bir hak olarak sunulanlar.’’[36] Bu anlamda kurban ritüellerinin anlık şekillenmediğini aksine belli duyguları anlatmak, belli isteklerde bulunmak için oldukça bilinçli olarak yapıldığını söylemek gerekir. ‘‘Çeşitli amaçlar doğrultusunda kültsel olarak sunulan adak veya kurbanlar, neticede insanın sağlığı, geleceği ve yaşamına devam etmesi için kutsalıyla arasında bir bağ kurban araçtır.’’[37] Dolayısıyla duyguları ortaya koyan bu ritüeller her dinde, her inanç sisteminde var olmuştur. Bazen bu ritüellerin işlevini mitler ele almıştır. Mitler de ritüeller gibi kurban kavramı üzerinden meydana gelmiş kutsal bir olayı anlatır ve bu kutsal değerleri açıklamaya çalışır. M.Eliade mitolojik dönemde kurban eylemini şöyle açıklar: ‘‘Mitolojik dönemdeki inşa ayinlerinin altında yatan teori şuna denk gelmektedir: Canlandırılmadığı, bir kurban verilerek ona can bahşedilmediği takdirde hiçbir şey süremez; inşa ayininin prototipi dünyanın kuruluşu sırasında gerçekleşen kurban kesme eylemidir. Öyle ki, kimi arkaik kozmogonilerde dünya, kaosu simgeleyen bir ilk canavarın (Tiamet) veya bir kozmik devin (Ymir, Pan-Ku,Pruşa) kurban edilmesiyle varoluş kazanmıştır.’’[38] Görüldüğü üzere evveli toplumlarda kurban edilen duyularla kavranabilen varlık veya nesne, bizzat tanrısal gücün kendisi olarak düşünülmüştür.

Özetle insanlık tarihinin deneyimlediği bütün inanç sistemlerinde amaç, biçim ve içerik yönünden farklılıklarla karşılaşılsa da kurban ibadetine rastlanmıştır. Bu farklılıklarla kurban, kimi zaman Tanrı’ya şükran duygularını göstermek için, kimi zaman felaketlerden korunmak için, kimi zaman bereket ve bolluk sağlamak için, kimi zaman salgın hastalıklardan korunmak için sunulmuş, kimi zaman da kefaret yani bir günahı affettirmek için insanlar kendilerini ya da başkalarını kurban olarak sunmuşlardır. ‘‘İnsanın kurban edilmesi, ilkel toplumlarda bir nevi arınma,

[36] Altan Armutak, *‘‘Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme’’*, (İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi,2014), Sayı:30(2), s.170.
[37] Muhammed Fatih Demirdağ, *‘‘İnsan Kurbanı Üzerine Arkeolojik Bir Araştırma’’*, (Uluslararası Amisos dergisi, 2017), Sayı:2-2, s.68.
[38] Selahaddin Bekki, *‘‘Türk Mitolojisinde Kurban’’*, (Akademik Araştırmalar,1996) Sayı:3 s.18.

beklenmedik felaketlere karşı günahlara bedel, kefaret amaçlı bir vasıtaydı.''[39] Bu noktada kurbanın kökeninin ne olduğunu anlatan, insanlık tarihinde dini düşüncenin önemli evrelerine bakmak yerinde olacaktır:

> *Evrim teorisinden hareketle dinin menşeine dair öne sürülen teoriler insanlığın başlangıçta putperest bir inanca sahip olduğunu, ruhlara (animizm), tabiata (natürizm), kutsal sayılan bitki ve hayvanlara (totemizm), nesnelere (fetişizm) taptığını, zaman içinde gelişerek tek tanrı inancına ulaştığını, ancak bu tanrıya da önceleri antropomorfik özellikler yüklediğini, daha sonra zihnî tekâmül neticesinde aşkın bir tanrı inancına ulaştığını kabul etmektedir. Bu teorilere göre insanlar taptıkları nesne, bitki, hayvan ve tabiat olaylarınýı gerisinde bir ruhun, gizli, görünmez bir gücün bulunduğuna inanmaktadır.*[40]

İnsanlar önceleri put denilen doğaüstü güçlere sahip olduğuna inandıkları canlı veya cansız nesnelere tapınarak ondan isteklerde bulunmuşlardır. ‘‘Bazı bilginler dinin başlangıcını dinamist dünya görüşünde aramışlardır.''[41] Örneğin; Frazer'e göre insanlar başlangıçta büyü ile doğaüstünü kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla doğaüstü ile kendileri arasında keskin bir ayrım görmedikleri bu dönemde, evveli insan doğayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır. ‘‘Belki de, doğanın gidişini duygusal büyüyle böyle etkileme gücüne sahip olduğuna inanmayan bir yabanıl bulmak güçtür; bu görüşe göre, bir insan-tanrı, bu ortak gücü olağanüstü yüksek derecede kullanabildiğine inanılan bir bireyden başka bir şey değildir.''[42] Dolayısıyla insanlar taklit yoluyla istedikleri şeyleri meydana getirmişlerdir. Frazer'in, bu duygusal büyüye verdiği örneklerden birisi şudur:

> *Yağmur yağması istenen köylerden birinde, birkaç adamın kutsal bir köknar ağacına çıkıp, bunlardan birinin gök gürültüsünü elindeki çekiçle bir kazana vurarak taklit ettiği, birinin şimşeği yanan iki odun parçasını birbirine sürterek taklit ettiği, yağmurcu denilen üçüncü kişinin ise ağacın dallarıyla bir kovadan su serptiği görülür. Böylece yağmurun taklit edilerek yağacağına inanılırdı.*[43]

---

[39] Muhammed Fatih Demirdağ, *''İnsan Kurbanı Üzerine Arkeolojik Bir Araştırma''*, s.70.

[40] Yusuf Şevki Yavuz, *''Teşbih''*, TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul,2011) cilt:40, s.560.

[41] Sedat Veyis Örnek, *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, (Ankara:BilgeSu Yayıncılık,2014), s.34.

[42] James G.Frazer, ''*Altın Dal & Dinin ve Folklorun Kökleri''*, çev. Mehmet H. Doğan, (İstanbul:Payel Yayınevi,2004), s.13.

[43] Frazer, a.g.e., s.33.

Frazer başlangıçta durumun böyle olduğunu söyler ama zamanla insanın bilgisinin artmasıyla doğa karşısında kendini küçük görmesiyle birlikte artık tanrılarla eşitlik durumunun ortadan kalktığını farkeder. ‘‘Frazer’e göre insan büyü hareketleriyle diğer varlıkları kontrol altına almaya çalışmış, ancak bunlar etkisiz kalınca dine dönmüştür.’’[44] Böylece insan şeklinde bedenleşmiş tanrı artık yerini tinsel bir tanrı fikrine bırakmış, bu tanrılar doğaüstünün tek kaynağı olarak görülmüş ve dua, kurban gibi kavramlar dini ritüellerle birlikte boy göstermeye başlamıştır.

Kurbanın kökeninin ne olduğunu anlatan animize baktığımızda, ‘‘Animizm kuramına göre din, ilkel insanın, bedeninden ayrı bir ruhu olduğu düşüncesine ulaşmasıyla ortaya çıkmıştır.’’[45] Bu doğrultuda insan ruhu olduğunu uykuda rüyalarıyla, hayalleriyle ve ölüm gibi tecrübeleriyle kazanmıştır. Kendisi dışında etrafındaki canlı, cansız tüm varlıkların da bir ruha sahip olduğunu düşünmüştür. ‘‘Ölü ruhlarının bedensiz varlıklarını devam ettirecekleri inancı atalara tapma kültünü doğurmuş, buradan yağmur, ateş, ırmak vb. tabiat güçlerini idare eden tanrıların varlığına geçilmiş, zamanla çeşitli tanrıların niteliklerinin bir tanrıda birleşmesiyle de tektanrıcılık ortaya çıkmıştır.’’[46] ‘‘…Totemizmde ise atalar bir bitki veya hayvanın kimliği ile bütünleştirilmekte ve totem olarak kabul ettikleri bu nesneden türediklerine inanılmaktadır.’’[47] Bununla birlikte totem olarak kabul edilen varlığa kutsallık atfedilmiş, kendisine dokunulması ve yenilmesi yasaklanmıştır. ‘‘Başlangıçta totem kurban olarak sunulmuş ama totemizmden hareketle ve insanla totemin akrabalığından giderek totem kurbanın yerini insan almıştır.’’[48] Buradan hareketle insan kurbanı özellikle pagan kültürlerde oldukça fazla verilmiştir. Bu kültürlerde ölülerle birlikte eşlerinin, esirlerinin, yol gösterici olduğuna inanılan birtakım hayvanların gömüldüğü, yakıldığı veya öldürüldüğü görülmüştür. Fakat bu zamanla şekil değiştirerek Tanrılara, ölen kişilerinin yakınlarının yerine onları simgeleyen başka kurbanlar verilmiştir. ‘‘Örneğin öküzlerin çok değerli olduğu Güney Sudan’da bir çiftçi eğer öküz alabilecek gücü yoksa bir sebzeyi kurban

[44] Günay Tümer, *‘‘Din’’*, TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul,1994) cilt:09, s.316.
[45] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.31.
[46] Günay Tümer, *‘‘Din’’*, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt:9, s.316.
[47] Rıza Kurtuluş, *‘‘Afrika’’*, TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul,1998), cilt:1, s.428.
[48] Altan Armutak, *‘‘Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme’’*, (İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi,2014), Sayı:30(2), s.171.

edebilir ve tanrıdan, kurban ettiği sebzeyi öküz olarak kabul etmesini diler.''[49] Bunun yanı sıra bazı kültürlerde de insanlar kendilerinin yerine, vücutlarındaki bir uzvu Tanrı'ya kurban etmişlerdir. ''İnsanın kurban olarak sunulması döneminde, insan eti yemenin doğru bir uygulama olmadığı düşüncesine ulaşıldığında, onun toteminin yakılması uygulaması doğmuştur.''[50] Dolayısıyla kurban edilen totem bizzat Tanrının kendisi olarak görülür. Böylelikle kurban kavramıyla birlikte insan ve tanrı arasında bir akrabalık kurularak yenilen kurban etiyle birlikte bu gerçekleştirilmiş olur. ''Kurbanın doğaüstü varlığa adanarak kutsanan kanı, kurbanı sunan ile doğaüstü varlık arasında bağ kurban bir güce dönüşür. Bir başka deyişle yaşam, yaşamla beslenir.''[51] Hatta kimilerine göre kurban Tanrıların beslenmesi gerektiği düşüncesinden doğmuştur. Böylece kurban sayesinde Tanrı, Tanrı sayesinde de insan ve doğanın yaşadığı düşünülür. ''İşte bundan dolayıdır ki ilk çağlarda tanrıya sunulan kurbanların besili ve semiz olmasına dikkat edilmiştir.''[52]

Dikkat edilen bir diğer durum da kurban edilecek hayvanların renkleri olmuştur. Bu renkler de kurban sunulacak tanrı'nın kimliğine, niteliklerine göre değişmiştir. ''Genellikle Gökyüzü Tanrıları'na beyaz ve kırmızı renkli hayvanların kurban edilmesi bir gelenektir.''[53] Çünkü beyaz inanç sistemlerinde ve toplumlarda temizliği, saflığı ve barışı temsil etmiştir. Öte yandan kurbanı sunma şekli de kurban edilenin özelliklerine göre değişiklik göstermiştir. Gökyüzü Tanrıları'na verilen kurbanlar onun ulaşabilmesi için yüksek yerlere konulurken yer tanrılarına verilen kurbanlar ise toprak üstüne ya da içine konulmuştur. ''Yiyecek, içecek gibi şeyler ise mezarlara, sunaklara ya da kutsal olarak bilinen yerlere bırakılmıştır.''[54] Bununla birlikte toplumların kurban etme biçimlerine baktığımızda ise kimilerinde kurbanların kesildiği, kimilerinde yakıldığı, kimilerinde gömüldüğü, kimilerinde

[49] Evrim Hikmet Özler, *''Opera Repartuvarında Kurban Temasının Dönüşümü''*, (İstanbul:Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi,2016), Sayı:13-1, s.2116., ayr. Bkz. *''Opera Repartuvarında Kurban Ritüelleri''*, (İstanbul:Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Panel, 2007), s.3.

[50] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.22

[51] Ahmet Akyol, *''Tarihte Kurban ve Kurban Bayramı''* http://www.yalovamiz.com/makale/tarihte-kurban-ve-kurban-bayrami-1737/, (17.04.2018)

[52] Vecdi Akyüz, *"İnsanlık Tarihinde Kurban ibadeti",* s.481. (Bu makale Ali Murat Daryal'ın "Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri, İstanbul:M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,2017'' adlı 479-507. sayfaları arasındadır.)

[53] Selahaddin Bekki, *''Türk Mitolojisinde Kurban''*, (Akademik Araştırmalar,1996), Sayı:3, s.22.

[54] Altan Armutak, *''Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme''*, (İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi,2014), Sayı:30(2), s.171.

vücutlarından bir parça kan akıtıldığı, kimilerinde de canlı iken kalbi çıkarılarak işkence çektirilerek öldürüldüğü görülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEDENİYETLERE GÖRE KURBAN

2.1. Hitit Medeniyetinde Kurban

M.Ö. 17.yy'da Anadolu'nun ilk merkezi gücü olan, bin tanrılı halk olarak adlandırılan Hititlerde kurban ritüeli antropomorfist tanrı anlayışına dayanmaktaydı. ''Hititler kurbanı, tanrılara muhtaç oldukları yiyecek ve içecekleri, O'na sunmak olarak görürlerdi.''[55] Karşılığında ise tanrıdan sağlık, uzun bir ömür ve savaşlarında zafer isterlerdi. Hitit dininin çok tanrılı bir din olduğu Kınal tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: ''Hititlerin de bir taraftan Romalılar gibi atalar kültüne, ocak ve harp Tanrı'larına, diğer taraftan Hintliler gibi ateş ve güneş Tanrı'larına taptıkları görülür.''[56]

Hititlerde kurban ritüelleri, söz verme, istekte bulunma anlamına gelen adak, iyilik bilme, gönül borcu anlamına gelen şükran ve dinsel bir normun yaptırımı olan kefaret gibi amaçlarla gerçekleştirilirdi. ''Ölülerin, özellikle de zorla ve haksız yere öldürülmüş kimselerin ruhlarını yatıştırmak ve onların gönüllerini almak adına çeşitli kurbanların sunulduğu bilinmektedir.''[57] Çoğu medeniyette olduğu gibi tanrılara kurban edilen öküz, koyun, keçi gibi hayvanların sağlıklı ve kusursuz olmalarına dikkat edilirdi. Yine kurban edilen hayvanlar, bazı medeniyetlerdeki gibi yakılarak değil, kan akıtılarak, dolayısıyla boğazları kesilerek öldürülürdü. Hititlerde ilkin kurbanı kuralına tabii olarak ülkenin ilk hasatları, bir yaşındaki hayvanları tanrılara sunulur, bu ilklerin Tanrı'ları yatıştıracağına ve insanların günahlarını temizleyeceğine inanılırdı. ''Hititler kral ya da kraliçenin ölümünü, onların Tanrı olmaları biçiminde yorumlamakta ve ölümün hemen ardından, bir sığır, ölenlerin

[55] Özkan Karaca, *Dinlerde Mitolojierde Savaşlarda Kurban*, (İstanbul:MSN Yayıncılık,2017), s.92.
[56] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.84.
[57] Erginer, a.g.e., s.84.

ruhu için de şarap ve içki kurban etmektedirler.''[58] Bu yukarıda söylediğimiz gibi açıkça onların insan biçimci tanrı anlayışına sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Hititlerde her türlü gıda maddesinin ve çeşitli hayvanların dışında insanların da kurban edildiği bilinmektedir. Boğazköy arşivinde ele geçen tabletlerden birinde, ''askeri bir savunmanın ardından, bir arınma ritüelinde bir adam, bir köpek yavrusu, bir keçi ve küçük bir domuzun kurbanına ilişkin bilgi yer almaktadır.''[59]

2.2. Frigya Medeniyetinde Kurban

Frigyalı'lar Hititlerin etkisinde kaldığından onlar gibi çok tanrılı bir inanca sahiptirler. Frigyalı'lar dağdan geldiğine ve kendi kendisini meydana getirdiğine inandıkları ana tanrıça dedikleri Kibele'ye inanırlardı. Kibele her şeyden sorumlu olduğuna inanılan bir tanrıça olduğundan tüm tanrıların anası olarak görülürdü. Kendisi için yapılan kurban ritüellerini ise bize mitler göstermektedir. Efsaneye göre, Kibele'ye aşık olan her erkek, erkekliğini kurban ederek kendini tanrıçaya adar. Rahipler ve dindarlar da ritüellerde yas içinde göğüslerini döverek, müzik eşliğinde erkekliklerini Kibele'ye vererek onunla birleştiklerine inanmışlardır. Frigyalılarda kurban ritüellerini anlatan bir diğer mit ise şöyledir: ''Eliade, Anadolu'da özellikle tarihi devirlerde, mesela ilk çağlarda hasat mevsimi dolayısıyla icra edilen insan kurbanı ve kafa kesme ayinlerine örnek olarak Frigyalıları göstermektedir.''[60] Söylenceye göre, Kral Midas'ın oğlu Lityerses, mahsulünü biçmeyi çok severdi ve kendisi tarlada ekin biçerken oradan kim geçerse, onu kendisi ile ekin biçme yarışına zorlardı. Lityerses bu yarışma sonunda yenilenlerin ellerini bağlayıp ve tırpanla kafasını keserek vücudunu tarlaya atardı. Bir gün Herkül yolcu kılığına girip tarladan geçer ve Lityerses tarafından yarışmaya çağırılır. Lityerses'in tanıyamadığı Herkül, onu yener ve başını keserek vücudunu Menderes ırmağına atar. ''Böylece kendi âdetine kendi kurban edilmiş olur.''[61] Öte yandan Drew-Bear, Frigyalıların sunaklarında adalet tanrısından bahsettiğini dile getirmiş ve şunları söylemiştir:

[58] A.g.e., s.84.
[59] A.g.e., s.83.
[60] Selahaddin Bekki, *''Türk Mitolojisinde Kurban''*, (Akademik Araştırmalar,1996), Sayı:3, s.4
[61] Cevat Kulaksız, ''Tarihte Kurban ve Kurban Adetleri'', https://haberguncel.blogspot.com/2015/09/tarihte-kurban-ve-kurban-adetleri-cevat-kulaksiz.html, (23.05.2018)

"Bundan Frig döneminde bu topraklarda adaletsizlik olduğu anlaşılıyor. Bu Tanrı Frigya dışında bulunmaz. Frigler Adalet Tanrı'sını iki erkek figürü olarak betimlerdi. Birinin elinde ölçü, diğerinin elinde bir tartı vardı. Ancak, kısa olmasından dolayı bazı Frig yazılarını çözemiyoruz. Uzun yazılar çıkarsa Frig alfabesinin hepsini çözebiliriz."[62] Aynı zamanda Frigyalıların mezar yazıtları oluşturduğundan söz eden Drew-Bear, incelediği yazıtlarda şunlarla karşılaştığını da ifade etmiştir:

> *Frigler, sunakların ve mezarların üzerine yazılar yazıyordu. Mezar başlarına ölenlerin isimlerini, yaşlarını, neden öldüklerini, akrabalarının isimlerini ve ölenlerin mesleklerini yazıyorlardı. Ölenler için şiirler de yazıyorlardı. Bu şiirler Frig halkının ne kadar kültürlü olduğunun kanıtıdır. Genç ölen bir kızın mezarında 'Yazık, evlenmeden öldü. Çiçek açılmadan soldu' yazıyor. Genç bir erkeğin mezarında da 'Kendi annesini ve babasına bakamadı' yazıyor. Mezarlarda lanetlemeler de var. Mezarlarda 'bir kişi mezara zarar verirse tanrılar onu cezalandırsın', 'kendi çocuklarının ölümlerini görsün', 'evi yansın', 'evlenemesin', 'ne toprak, ne de deniz onu taşısın' gibi korkunç lanetlemeler var.*[63]

2.3. Eski İran Medeniyetinde Kurban

''Veda ve Avesta metinlerinden elde edilen verilere göre Hint ve İran Tanrı'larının en eskisi, tanrıların babası olarak kabul edilen Deus'tur.'' Bu Tanrı zamanla yerini Eski İran'da Zerdüştlük ve Mitraizm'e bırakır. ''Tektanrılı inanış telkin etmesinden dolayı Zerdüşt'ü bir peygamber kabul edenler olduğu gibi bir hâkim veya şaman olarak kabul edenler de vardır.''[64] O dönem içerisinde Zerdüşt, hayvan kurbanını yasaklasa da ölümünden sonra canlı kurban âdetine geri dönüldüğü görülür. ''Zerdüştlük'ün mukaddes kitabı Zend-Avesta'da, fiber (suaygırı) denilen bir hayvanın kurban edildiği zikredilmektedir.''[65] Bu kitaba göre, ritüeller esnasında kesilen kurbanlar ve yapılan tüm ibadetler af dilemek içindir. ''Zerdüştlükte hayvanın da insanlar için süt getirmesi gerekir; bundan dolayı kan dökücü kurbanlar

[62] Drew-Bear, ''Frig Vadisi'ndeki Türkler, Friglerin Torunu'', **http://www.radikal.com.tr/turkiye/frig-vadisindeki-turkler-friglerin-torunu-894285/**, (24.05.2018)

[63] Drew-Bear, ''Frig Vadisi'ndeki Türkler, Friglerin Torunu'', (24.05.2018)

[64] Abdurrahman Küçük v.dğr., *Dinler Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi,2017), s.119.

[65] Vecdi Akyüz, *"İnsanlık Tarihinde Kurban ibadeti"*, s.488. (Bu makale Ali Murat Daryal'ın "Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri, İstanbul:M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,2017'' adlı 479-507. sayfaları arasındadır.)

yenilmez.’’[66] Aynı zamanda ritüeller dağ, ırmak ve göl kenarlarında yüz at, bin sığır ve on bin koyun olmak suretiyle yapılırdı. Zerdüşt’ten önce ise Kötülük Tanrısı Ehrimen’in yardımcısı olan deva adlı şeytanlara, kötülük yapmasınlar diye kurbanlar kesilirdi. ‘‘Deva’ların, kesilen kurbanlardan çıkan buğu ile beslendiklerine inanıldığından, Zerdüşt kurban kesimini ve bu bağlamda sığır eti yenmesini yasaklar.’’[67]

İran’da ki Mitra inancına baktığımızda ise tanrılara kurbanın yanı sıra ekmek, su, çeşitli bitkiler ve haoma içkisi sunulduğu görülür. ‘‘Haoma, bütün âlemi sıvı şeklinde doldurduğuna inanılan hayat tanrısı olarak nitelendirilmektedir.’’[68] Bu Tanrı’ya tapınırken içtikleri kutsal içkiye de haoma adını vermişlerdir. Kurban olarak ritüellerde sunulan hayvan ise boğadır. Mitra inancına göre ‘‘bütün canlı varlıklar bu boğanın kanından doğmuştur.’’[69] İranlılar, Mitra döneminde bile güneş ve ateşe taparlardı. ‘‘Temizleyici sayılan ateş Ahura Mazda’nın oğlu olup Zerdüşt ondan meydana gelmiştir.’’[70] Kutsal saydıkları ateşin yandığı tapınaklar vardı. Bu tapınaklarda ateşin sönmemesi için rahipler görevlendirildi ve eve götürülmek için buralardan alınan ateşin sönmesine de izin verilmezdi.

‘‘İranlıların da bir yüce tanrısı vardır; çünkü Herodot’a göre; Adını, tüm gökyüzüne verdikleri Zeus’a sungular vermek için yüksek dağlara çıkarlardı.’’[71] Bu tanrı Zerdüştlük inancını temelinde taşıyan, her şeyi bilen, Ahura Mazdaydı. Nimet Yıldırım, Eliade’nin yazdıklarını şöyle aktarır:

> *Ahura Mazda imzalanan antlaşmaların ve verilen sözlerin güvencesidir; Ahura Mazda, Zerdüşt’e Neden Mitra’yı yarattığını söylerken, Bir anlaşmayı bozan, tüm ülkenin mutsuzluğuna neden olur der. İnsanlar arasındaki kozmik güçler ve toplum refah arasındaki dengeyi sağlayan ilişkilerin güvencesidir. Bu nedenle Mitra her şeyi bilir, on bin gözü ve bin kulağı vardır, Ahura Mazda aldanmaz,*

---

[66] Akyüz, a.g.m., s.488.

[67] Özkan Karaca, *Dinlerde Mitolojierde Savaşlarda Kurban*, (İstanbul:MSN Yayıncılık,2017), s.83.

[68] Abdurrahman Küçük v.dğr., *Dinler Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi,2017), s.23.

[69] Vecdi Akyüz, *"İnsanlık Tarihinde Kurban ibadeti",* s.488. (Bu makale Ali Murat Daryal'ın "Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri, İstanbul:M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,2017’’ adlı 479-507. sayfaları arasındadır.)

[70] Nimet Yıldırım, *‘‘Eski İran’da Dinler ve Dinsel İnanışları 1’’*, https://nyildirim.wordpress.com/2011/04/03/eski-iranda-dinler-ve-dinsel-inanislar-i/, (10.06.2018)

[71] Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, (İstanbul:Kabalcı Yayınevi,2003), s.91.

güçlüdür ve uyumaz, uyanıktır; yanılmaz ve her şeyi bilendir.[72]

İnsan kurbanı söz konusu olduğunda ise İran mitolojisi hakkında şunlar söylenebilir: ‘‘Cemşid, tanrı Ahura Mazda’nın vermiş olduğu her şeyi unutarak, insanlara zulmetmeye başlar. O sıralarda Arabistan’da Dahhak adında bir prens çıkar. Şeytan Angra Mainyu, değişik kılıklarda Dahhak’ın yanına gelerek onun güvenini kazanır. Ve ilk önce babasını öldürttürür. Daha sonra Dahhak’ı Cemşid’in üzerine salarak ışıklar ülkesi İran’ı istila ettirir. Bu olaydan sonra Dahhak kendisini güç ve zaferin sembolü olarak ilan eder. Bu sırada parmağındaki yüzük de kayarak düşer. Angra Mainyu’nun sahiplendiği Dahhak o günlerde sadece kötü insanların işlerinin görür olmuş. İyi işler yapmak ve iyilerle görüşmek gizli tutulurmuş. Çok geçmeden kurban meselesi ortaya çıkmış, şeytanlardan eğitim görenler kara büyü ile uğraşmaya başlamışlar. Hergün iki genç adam öldürülüp Dahhak’ın omuzlarındaki yılanlar doyurulmaya başlanmış.’’[73]

2.4. Eski Yunan Medeniyetinde Kurban

‘‘Antikçağ Yunanlılarında tatbikat olarak Tanrı’ya sunulacak kurbanın takdim biçimiyle merasim şartları kurban edilecek yerlere yazılı olarak asılırdı.’’[74] Kurban edilen hayvanlar, tanrıların cinsiyetine göre belirlenir, erkek tanrılara erkek, dişi tanrılara dişi kurbanlar takdim edilirdi. Bunun yanında kurban edilen hayvanların renkleri de tanrılara göre seçilirdi. Örneğin; gök tanrıları için beyaz, yer altı ve deniz tanrıları için siyah, ateş tanrıları için de kızıl hayvanlar sunulurdu.[75] Kurban edilen hayvanın başından şarap döküldüğünde eğer hayvan başını sallar ise, o kurban olarak kabul edilirdi. Yunanlar, yağmurun yağmasını sağlamak için yaptıkları dualar ve ritüeller etki göstermediği zamanlar, büyüye başvurmuşlardır. ‘‘Örneğin; Arkadia’da, ürünler ve ağaçlar susuzluktan yanıp kavrulduğunda, Zeus rahibi Lycaeus Tepesindeki bir kaynağa bir meşe dalı daldırırdı. Böylece yüzü dalgalanan su bir

[72] Eliade, a.g.e., s.92.

[73] Selahaddin Bekki, *‘‘Türk Mitolojisinde Kurban’’*, (Akademik Araştırmalar,1996), Sayı:3, s.5.

[74] Vecdi Akyüz, *"İnsanlık Tarihinde Kurban ibadeti",* s.491. (Bu makale Ali Murat Daryal'ın "Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri, İstanbul:M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,2017’’ adlı 479-507. sayfaları arasındadır.)

[75] Akyüz, a.g.m., s.491.

bulut gönderir gökyüzüne, çok geçmeden bir yağmur dökülürdü bu buluttan yeryüzüne.''[76]

Kurban edilen hayvanların diğer medeniyetlerde olduğu gibi sağlıklı ve kusursuz olmalarına dikkat edilirdi. Hayvanlar kan akıtılarak değil, yakılarak kurban edilir ve ritüeller, etlerin tamamının tanrıya sunulması ya da bir kısmının Tanrı'ya sunulup, kalan kısmının ritüele katılanlara paylaştırılmasıyla gerçekleşirdi. ''Örneğin, Olympos'taki Tanrılara daima gündüz, özellikle sabahleyin yüksekçe bir taş, ya da taş yığını üzerinde yakılarak sunulan hayvanın belli yerlerinden geri kalanlar, törene katılanlar tarafından yenmektedir. Oysa sphagia adı verilen kurban türü özellikle gece, alçak bir taş platform üzerinde tamamen yakılmakta ve hiçbir yeri yenmemektedir.''[77] Eski Yunanda, domuz gibi yabani hayvanların yanı sıra evcil hayvanlar, kuşlar, balıklar ve bir de ilahi güce sahip olduğu düşünülen boğa kurban edilirdi. ''Böylece boğanın kudretinin insana geçeceğine inanılırdı.''[78] Kurban ritüelleri, rahiplerin gözetiminde, kurban sunacak kişinin arınmasıyla, kurban edilecek hayvanın yakılıp, üzerine şarap saçılarak kutsanmasıyla gerçekleşirdi.

İnsan kurban etme ritüeli söz konusu olduğunda bazı medeniyetlerde olduğu gibi, o medeniyetin mitolojisine bakmak gerekir. Bu doğrultuda Yunan mitolojisinde karşımıza şunlar çıkar: Efsaneye göre Menelaus, Truva Savaşı'nda karısını kurtarmak ve intikam almak için, kardeşi ve Argos kralı Agememnon'un kumandanlığında bir ordu toplar. Tüm Yunan kralları savaşa katılmaya hazırdır ve bu doğrultuda orduyla birlikte gemilere binerler. Hareket etmek için Rüzgâr Tanrı'sının yelkenleri doldurmasını beklerler fakat bu gerçekleşmez. Tanrılar rüzgârı ancak Agememnon'un kızı İphigenia'yı kurban etmesi karşılığında vereceğini söylerler. Agememnon kızı İphigenia'yı kurban eder. Sonuç olarak yelkenleri dolan Akhaiolar Anadolu'ya geçer, Truva'ya varırlar.[79] Dolayısıyla Yunan mitolojisinde insan kurban etmenin böyle başladığı söylenebilir.

---

[76] James G.Frazer, ''*Altın Dal & Dinin ve Folklorun Kökleri''*, çev. Mehmet H. Doğan, (İstanbul:Payel Yayınevi,2004), s.23.

[77] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.86.

[78] Vecdi Akyüz, *"İnsanlık Tarihinde Kurban ibadeti",* s.491. (Bu makale Ali Murat Daryal'ın "Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri, İstanbul:M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,2017'' adlı 479-507. sayfaları arasındadır.)

[79] Selahaddin Bekki, *''Türk Mitolojisinde Kurban''*, (Akademik Araştırmalar,1996), Sayı:3, s.4.

2.5. Roma Medeniyetinde Kurban

Romalılarda kurban ritüelleri, Tanrı'nın memnuniyetini kazanmak için yapılırdı. ''Bunun için tanrılara süt, şarap ve yemiş takdim edilir, ayrıca hayvan da kurban olarak sunulurdu.''[80] Venüs tanrıçasına güvercin kurban edilirken, diğer tanrılara kurban edilen koyun, keçi, sığır, domuz gibi hayvanların renginin de beyaz olmasına dikkat edilirdi. Kurbanlar dua eşliğinde Jüpiter'e doğru okunur ve edilen duaların yanlış söylenmemesine dikkat edilirdi çünkü böyle bir durumda kurbanların kabul olmayacağına inanılırdı.

''Romalılarda da, Eski Yunanlılarda olduğu gibi kurban eti üzerine şarap dökerek yeme adeti bulunuyordu.''[81] Kurbanlıklar ise kafalarına tuz serpildikten sonra tek bir balta veya balyoz hamlesiyle kurban ediliyordu. ''Eğer bu işlemler sırasında, hayvan direnir veya kaçarsa, bu kötüye yorumlanırdı.''[82] Haruspex adı verilen kişilerce kurban edilen hayvanların bazı iç organlarına bakılarak tabiatla ilgili kehanetlerde bulunulur, Tanrı'nın istekleri görülmeye ve Tanrı'nın rızası alınmaya çalışılır, eğer bu fal kötü çıkarsa da yeni bir kurban sunulurdu. Bu konu hakkında Roma'da alınan kesin karar şu şekildedir: ''Tanrıların rızası alınıncaya kadar, yetişkin kurbanlar keserek törene devam edilmelidir.''[83] Bu doğrultuda Romalı'ların inanç sisteminde Tanrı'nın antropomorfik tasviri olmadığı ve Tanrı'nın sadece kehanetler vasıtasıyla anıldığı görülür. ''Roma tarihçisi Titus Livius, (İÖ 340) yılında; Roma ordusunun, savaşmadan önce bir kurban adadığını; Haruspex'in, bu kurbanın karaciğerini inceleyerek; o dönemin konsülü Decius'a, tanrıların kendi yanlarında olduğunu söylediğini ve bunun üzerine, Roma ordusunun savaşa girdiğini yazar.''[84] Antropomorfik tasvire sahip olmayan tanrı fikri, Yunanlıların etkisiyle ortadan kalkarak yerini antropomorfik bir biçim kazanan, cinsiyet, kişilik ve ırkları oluşan Roma Tanrı ve tanrıçalarına bırakır. Yine Yunanlıların etkisiyle tanrıların

[80] Vecdi Akyüz, *''İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti''*, s.491.
[81] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojierde, Savaşlarda Kurban*, s.90.
[82] Erdal Nevruzoğlu, *''Roma Dini: Soyut Paganizmden Putperestliğe''*, http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/volkanlar/roma_dini.asp, (25.06.2018)
[83] Erdal Nevruzoğlu, *''Roma Dini: Soyut Paganizmden Putperestliğe''*
[84] Erdal Nevruzoğlu, *''Roma Dini: Soyut Paganizmden Putperestliğe''*

sayısı artar ve Romalılar ‘‘Hiç bir Tanrı’nın gazabını üstüne çekmemek için, farklı Tanrıları asimile ederler.’’[85]

Roma’da büyüye, sihre, kehanetlere oldukça fazla önem verilirdi. ‘‘Büyücülük-kehanet, tüm çok tanrıcı eski uygarlıkların, ortak temel özelliğidir.’’[86] Bunlara, kişisel çıkarlar, bulaşıcı hastalıklar, ürünlerin bollaşması gibi hayatın çoğu alanında başvurulurdu. ‘‘Dileklerinin gerçekleşmesi için ilahlarına, kurban ve kan adamak; yüzlerine kan sürmek, hatta bir çukura girerek; kurbanın kanıyla bulanmak, yaygın bir ritüeldi.’’[87] Bunun yanı sıra ilk ürünler de mabetlerde kurban olarak sunulurdu. ‘‘Ver sacrum adı verilen bir geleneğe göre de büyük tehlike zamanlarında insan ve hayvanların ilkbaharda doğan yavruları kurban edilirdi.’’[88] Daha sonra insan kurbanı Roma senatosu tarafından tamamıyla ortadan kaldırılmıştır.

Roma toplumunda insanlara ölümsüzlük ve tanrısallık vaat eden tarikatların olduğu görülür. Bu tarikatlarda her türlü ilkel davranışlar ortaya çıkardı. Geceleri yapılan ritüellerde her türlü sapkınlık, ahlak dışılık görülürdü. ‘‘Bu törenlere katılanların çılgınlıkları, çocuk kaçırmadan, oğlan çocuklarına cinsel tacize ve insanların kurban edilmesine kadar uzanmıştır.’’[89] Aynı zamanda bu ahlak dışı ve sapkın ilişkiler, yalnızca tarikatlara katılanlar arasında değil, Roma’nın yönetici asilleri arasında da oldukça yaygındı.

2.6. Sümer Medeniyetinde Kurban

MÖ. 4000 – MÖ. 2000 yılları arasında bugün ki Güney Irak’ta yerleşik olan ve birçok medeniyete etki eden Sümerler, kurban törenlerine büyük bir önem verir ve bu törenleri Ziggurat adı verilen tapınaklarda gerçekleştirirlerdi. ‘‘Sümerler, tanrılara sundukları kurbanları onların besini olarak kabul ederler, kurban edilen hayvanların etlerini ateşte kızartarak veya tencerede pişirerek yerlerdi.’’[90] Bununla kalmayıp hayvanların insanlar için yaratıldığı şu sözlerle vurgulanırdı: ‘‘Koyun insanlığın

[85] Tuğrul Kurt, *‘‘Antik Roma Ve Dinsel İnançları’’*, Dinler Tarihi Yüksek Lisans Ödevi, (İstanbul,M. Ü. İlahiyat Fakültesi,2017), s.13
[86] Erdal Nevruzoğlu, ‘‘Roma Dini: Soyut Paganizmden Putperestliğe’’
[87] Erdal Nevruzoğlu, ‘‘Roma Dini: Soyut Paganizmden Putperestliğe’’
[88] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojierde, Savaşlarda Kurban*, s.91.
[89] Erdal Nevruzoğlu, *‘‘Roma Dini: Soyut Paganizmden Putperestliğe’’*
[90] Vecdi Akyüz, *‘‘İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti‘‘*, s.489.

vekilidir: insan yaşamı için bir koyun vermelidir, insan kendi başı yerine bir koyun başı vermelidir.''[91]

''Sümerlerin dinsel ritüelleri, genel olarak Tanrıları yatıştırma, formüle edilmiş büyüsel sözler kullanarak onlarla bağ kurma kurbanlarından ve diğer pratiklerinden oluşmaktaydı.''[92] Kimi medeniyetlerde olduğu gibi kurban edilecek hayvanların cinsi ve rengine önem vermezlerdi. Önemli olan şey yalnızca kan akıtılmasıydı. ''Hayvanların yenilebilmesi için önce tanrılara kurban edilmeleri gerekmekteydi.''[93] Rahip tarafından dualar eşliğinde kesilen kurban eti, sonrasında halka dağıtılırdı. ''Bu gelenek daha sonra tüm pagan uluslar ve dinler tarafından benimsendi.''[94] Sümerlerde en önemli kurban kuzuyken hasta olan bir kimsenin günahlarına karşılık ise domuz kurban edilir ve organları cinlere sunulurdu.

Roma medeniyetindeki hayvanların iç organlarına bakılarak Tanrı'nın ne istediğini anlamak kehanetine benzer olarak, Sümerler kurban edilen hayvanların karaciğeriyle ilgili bir kehanete inanırlardı. Rahipler ''kurban edilen koyunun karaciğerini çıkararak bu organda bazı işaretler ya da belirtiler arar ve bulduğu ipuçlarını da konuyla ilgili kitaplara bakarak değenlendirir.''[95] Böylece Tanrı'nın düşündüklerini ve amaçlarını onlara bu şekilde gösterdiğini varsayıp bir sonuç çıkarırlardı. İnsan kurbanına baktığımızda ise Sümerlerde kurban edilmiş insanlara da rastlanmıştır. Hatta Woolley, Sümer Medeniyetini şöyle anlatmıştır kazılarında: ''Aslında Sümer dini sevgi değil tam anlamıyla korku diniydi. Sümer dini, sınırları bu yaşamla çizilmiş, bütün güçlü olanların kaprislerinin, ahlaksızlıklarının korkusu üzerine kurulmuş bir dindi''[96]

2.7. Aztek Medeniyetinde Kurban

Bugün ki Meksika topraklarında, M.S 400-1500 yılları arasında Amerika kıtasında büyük bir medeniyet kurmuş olan Aztekler, kurban ritüellerini Te Katli

[91] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.82.
[92] Erginer, a.g.e., s.81.
[93] Erol İrdelmen, *''Kurban ve Kan Kültü''*, https://turkiye.net/kultur-sanat/kurban-ve-kan-kultu/, (26.06.2018)
[94] Erol İrdelmen, *''Kurban ve Kan Kültü''*
[95] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojierde, Savaşlarda Kurban*, s.94.
[96] Gürbüz Erginer. *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.82.

Poka adını verdikleri Güneş Tanrı'sını beslemek ve onun şefkatini kazanmak için yaparlardı. ''Aksi takdirde güneş ilahının kuvveti azalır ve dünyaya bereket vermez.''[97] Bu Tanrı'nın şefkatini ancak çoğunluğunu mahkûmlardan ve çocuklardan seçtikleri kurbanların kalplerini yiyerek ve kanlarını içerek kazanacaklarına inanan halk, rahipler eşliğinde yapılan törende taş bıçak ile kurbanların kalbini çıkarıp yiyor ve vücudunu piramidin basamaklarına atıyordu. ''Tanrı Huitzilopochtli ya da Vitzilipastli'nin bedenlerinin ekmek gibi ortaklaşa yenmesini temsil eden uygulamada, insan olan kurbanlığın eti ve kanı hamura karıştırılarak tapmanlarca yeniyordu.''[98] Kuzey Amerika yerlilerinde aynı zamanda ölenlerle birlikte bir köpeğin de öldürüldüğü ve onlarla birlikte gömüldüğü gömme törenleri yapılırdı. ''Köpeğin buradaki görevi ölen kişiyi, öte dünyaya giden yol üzerinde var olduğu sanılan Chiuhnahuapan nehrinin derin sularından geçirmektir.''[99]

Aztekler her durumda Tanrı için kurban edilen insan bedeninin paylaşılarak yenmesini temel almışlardı. ''Bu tür komünyon kurbanlarında görülen kanibalizm yani yamyamlık, sosyolojik açıdan insan eti yeme eylemi olarak görülmez; çünkü burada tanrıyı sembolize eden hayvan ya da insanın, dolayısıyla tanrının yenmesi söz konusudur.''[100] Tanrı'nın etini yemekle insanların da Tanrı'nın kutsal güçlerinden pay aldığına ve tanrısallaştıklarına inanılırdı. ''Dış görünümüyle insan adına bir vahşeti sergileyen bu ritüeller, Aztek inanç sistemi içinde aile ve devlete refah sağlamaya, toprağın bolluk ve bereketini artırmaya yönelik olarak gerçekleştirilmekteydi.''[101]

''İnsan kurban etme eyleminin kökenini totem inanışında arayan tezler, klanın atası olduğuna inanılan ve tanrısallaştırılan totem insan ya da hayvanı kurban edilmesi ve etinin topluluk tarafından paylaşılarak yenmesinin insan kurban etme eyleminin kökeninde yer aldığını ileri sürmektedir.''[102] Bu inanışla beraber insanlar totem hayvan ile aralarında bir akrabalık kurmuş olurlar. ''Toteme tapınılmış ve özel

[97] Vecdi Akyüz, *''İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti''*, s.493.
[98] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.79.
[99] Erginer, a.g.e., s.74.
[100] Evrim Hikmet Öğüt, *''Opera Repertuvarında Kurban Temasının Dönüşümü''*, s.2116.
[101] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri,* s.79.
[102] Evrim Hikmet Öğüt, *''Opera Repertuvarında Kurban Temasının Dönüşümü''*, s.2116.

ayinler ile belirli zamanlarda yenilmiştir.''[103] Bu konuyla ilgili örnekler araştırmacılar tarafından tespit edilerek ortaya konulmuştur. Örneğin; ''Aztek ve Orta Amerika Yerlilerinde kurbanın derisinin yüzülüp giyildiği, dolayısıyla kurban edilen toteme benzemeye çalışıldığı, onun hareketlerinin taklit edildiği görülür.''[104]

Aztekler kurban ritüellerinde insanları kitleler halinde kurban ediyorlardı. Su tanrısı Tholac'a, bekledikleri yağmuru alabilmek için, 4-7 yaşları arasındaki soylu çocukların boğazlarını keserek kurban eden toplumda, en büyük kitlesel kurban, 1487'de Mexico büyük tapınağının açılışında 20 bin kişinin sunaklarda kurban edilmesiyle olmuştur.[105] Hatta bazı kaynaklara göre bu sayı 80 bin de olabilir. ''Bu ritüeller sırasında çoğu kez, rahiplerin vecde gelerek kendi göğüslerini parçalayarak kendilerini kurban ettikleri bilinmektedir.''[106] Bir gün içinde binlerce kurban veren bir medeniyet olan ''Azteklerde bununla birlikte köpek, hindi, ördek, geyik, tavşan ve balık da kurban olarak tüketilmiştir.''[107] Özellikle yılda 50.000'e yakın insan kurban ettikleri bildirilen Aztekler, insan kurban etmeyi yıkılışlarına kadar devam ettirmişlerdir.

2.8. Maya Medeniyetinde Kurban

Meksika'nın güneydoğusunda binlerce yıl varlığını sürdüren, Eski Amerikan yerlilerinden olan Mayalar, Tanrı'larına hindi, köpek, meyve ve çiçek kurban ederlerdi. Aynı zamanda ''güneşe insanların kudretini arttırması için çeşitli kurbanlar takdim edilirdi.''[108]

Maya medeniyetinde, kraliyet soyunun devam etmesi için kan akıtılması gerekli görülürdü. ''Kraliyetin kadınları genelde dillerini erkekleri ise penislerini kan dökmek için kullanırdı.''[109] Kurban ritüellerinde insan kurban edilmesine ise

[103] Abdurrahman Küçük v.dğr., *Dinler Tarihi*, s.35.
[104] Evrim Hikmet Öğüt, *''Opera Repertuvarında Kurban Temasının Dönüşümü''*, s.2116.
[105] Vecdi Akyüz, *''İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti''*, s.493.
[106] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.79.
[107] Altan Armutak, *''Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme''*, s.176.
[108] Vecdi Akyüz, *''İnsanlık Tarihinde Kurban İbadeti''*, s.494.
[109] Anonim, *''İnsan Kurban Etme Geleneği ve Ayinleri''*, https://bilgidenizi327.blogspot.com.tr/2017/06/insan-kurban-etme-gelenegi-ve-ayinleri.html, (28.06.2018)

12.yüzyılda esir kurbanı ritüelleri ile başlanılmıştır. ‘‘Bu ritüelde, alınmış esirlerden birinde olağandışı bir durum görülürse, bu esirin boynuna kutsal olduğuna inanılan pamuk bir ip bağlanıp, bir yıl süresince tüm istekleri yerine getirilerek yaşatılır.’’[110] Bu sürecin sonunda, vücudu yağ ile ovulan esirin kalbi rahip tarafından çıkarılır ve halk kutsanırdı.

‘‘O dönemde mağaralar, Mayalar için hem su kaynağı, hem de ‘‘öte dünya’’ya giriş yeri olarak görülüyordu.’’[111] Yucatan Üniversitesi’nden Guillermo de Anda, Mayaların bu mağaralarda yaptıkları kurban ritüelleri ile ilgili şunları söylüyor:

> *Mayalar, Yağmur Tanrısı Chaac(!) için, çocukları, canlı canlı su dolu çukurlara atıyorlar ve yağmur için yalvarıyorlardı. Çocukların bazıları, tanrılara(!) sunulmadan önce, derileri soyulup, uzuvları parçalanıyordu. Mayalara göre, tanrılar(!), küçükleri tercih ediyordu. Özellikle de yağmur tanrısının(!) ufak tefek insanlardan 4 yardımcısı vardı. Bundan dolayı kurban edilen çocuklar, Yağmur Tanrısı Chaac(!) ile direkt olarak iletişim kurmak için bir araçtı.*[112]

Çoğu arkeolog, bu mağaralarda süslenmek için kullanılan yeşimtaşı bulunması nedeniyle önceleri kurban edilenlerin bakire kızlar olduğunu düşünüyordu. Sonradan kurban edilenlerin bakire kızlar olmadığı, erkek çocuklar ve genç erkekler olduğunu belirttiler. ‘‘Guillermo de Anda, Chichen Itza şehrinin, kutsal mağalarında keşfedilen 127 insan iskeletini bir araya getirdiğinde; bu iskeletlerin %80’inin, 3-11 yaşları arasındaki erkek çocuklara ait olduğu sonucuna vardı. İskeletlerin diğer %20’sinin ise yetişkin erkeklere ait olduğunu belirtiyor.’’[113]

2.9. İnka Medeniyetinde Kurban

Güney Amerika’da Peru’da And dağlarına yerleşmiş olan İnka Medeniyeti, Maya Medeniyeti gibi Tanrı’larına yiyecek ve içecek sunardı. Yiyecek ve içeceğin

---

[110] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.79.

[111] Erkam Bayrakçı, *‘‘Maya Uygarlı’ğında; Şeytani Vahşet!’’*, http://www.yaklasansaat.com/haberdosya/2008_haberleri/mart/mart47.asp, (30.06.2018), bkz. kaynak: ‘‘Ancient Maya Scarified Boys not Virgin Girls: Study’’

[112] Erkam Bayrakçı, *‘‘Maya Uygarlı’ğında; Şeytani Vahşet!’’*

[113] Erkam Bayrakçı, *‘‘Maya Uygarlı’ğında; Şeytani Vahşet!’’*

yanı sıra, rahipler tarafından yönetilen bazı kurban ritüellerinde ise evcil hayvan kurban edilirdi. ‘‘Her iki topluluk da güneşi kutsal kabul ederlerdi.’’[114] Hatta İnkalar güneşi babaları olarak görürlerdi. Salgın hastalıklarla karşılaştıkları zaman, bunun, babaları olan güneşin kendileriyle dinlenmeyi istediğine inandıkları için, yine onun tarafından bu niyetle gönderilmiş bir uyarı olduğunu düşünürlerdi. ‘‘Bu yüzden de, İnka’nın, yaklaşan sonunu bildirdiği alışılmış sözler şunlar olurdu: Babam beni dinlenmem için yanına çağırıyor.’’[115] Bu doğrultuda iyileşmek için babalarına kurbanlar sunarak, onun kendilerini yanına çağırdığını dile getirirlerdi.

İnkalarda insan kurbanlarına az rastlansa da ‘‘erkekler savaşta ele geçirilmiş kadınlardan olan ve bu amaçla oniki-onüç yaşına kadar büyütülen öz çocuklarını yeme hakkına sahiptiler.’’[116] Aynı zamanda esirleri de kurban olarak Tanrılara sunarlardı. Hatta günümüzde yapılan araştırmalara bakacak olursak:

> *İnkaların, kraliyet sorumluluğu diye adlandırılan capaccha adlı törenlerde kurban ettikleri 12-15 yaşlarında olduğu düşünülen Juanita adlı mumyalanmış çocuk kurban bulunmuştur. Juanita’nın saçlarından alınan DNA’ya bakılarak kurban edilmeden yaklaşık bir yıl önce seçildiği, kurban edilene kadar İnkaların yaygın beslenme biçimi olan sebzelerin aksine hayvansal proteinlerle bakıldığı ve kurban edilmesine yaklaşan süreçte koka ile alkol verildiği tespit edilmiştir. Uyuşturucu maddelerin etkisiyle her ne kadar huzurlu görünse de Jounita’nın başına aldığı sert bir darbeyle öldüğü söylenmiştir.*[117]

İnkalar başlangıçta kurbanları işkencesiz olarak sunarken sonradan Azteklerden işkence ederek kurban sunma ritüelini benimsemişlerdir. ‘‘İnkaların satın aldıkları fakir çocukları kurban ederek, etlerini yiyip kanlarını içtikleri, ara sıra kurban kanıyla yoğrulmuş kek ve kurabiyeler yedikleri belirtilmektedir.’’[118] İnkalarda hayatına son verilen her insan yaratıcıları olan Vira Koça’nın günlük

---

[114] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojierde, Savaşlarda Kurban*, s.95.
[115] James G. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*, s.51.
[116] Vecdi Akyüz, *‘‘İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti’’*, s.494.
[117] Erman Ertuğrul, ‘’İnkaların Kurban Ettiği Çocuk Mumyanın Genetik Tarihi Çözüldü’’, http://arkeofili.com/inkalarin-kurban-ettigi-cocuk-mumyanin-genetik-tarihi-cozuldu/, ayr. Bkz. https://allthatsinteresting.com/mummy-juanita-lady-of-ampato, (01.07.2018)
[118] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.81.

yemeği olurdu. ‘‘İnkalarda insan kurban etmek, geviş getiren bir hayvan olan lamanın kurban olarak sunulmaya başlamasıyla son bulmuştur.’’[119]

2.10. Eski Mısır Medeniyetinde Kurban

Eski Mısırda tanrılara kansız kurban olarak tuzsuz ekmek sunulurken, Nil nehrine ve bazı tanrılara da insan kurban edilirdi. ‘‘Mısır’da kurban, tanrıları doyurma şeklinde düşünülmüştür.’’[120] Ekmek ve insan dışında, bazı ilkel kabile inançlarında olduğu gibi totem hayvanlar da kurban edilmiştir. Örneğin; Tanrı İsis için oruç tutulup dualar eşliğinde inek kesilirken, Tanrı Oziris adına totem inancına bağlı olarak bir boğa kurban edilir ve boğa on dört parçaya ayrıldıktan sonra ritüele katılan insanlar tarafından tüketilirdi. ‘‘Kutsal bir boğa ya da öküz şeklinde betimlenen Osiris’in dirilişini sembolize etmek için yenilen boğanın yerine başka bir kutsal boğa konulurdu.’’[121]

‘‘Eski Mısırda kurban edilen kuzu ve oğlağın kanını etrafa sürme âdeti de vardır.’’[122] Bunu yapmalarının sebebi ise kurbanın kanının Tanrı’nın hakkı olarak görülmesiydi. Ayrıca domuz, kurban olarak tercih edilmezken yalnızca yılın iki gününde tanrılara kurban edilir ve insanlarca yenirdi.

İnsan kurbanına baktığımızda ise Eski Yunanlarda olduğu gibi Eski Mısır’da da belli ritüellerde insan kurban edilmiştir. ‘‘Mısırlılar köpek başlı olarak tasvir ettikleri insanlara Ani diyorlar ve onları Ay tanrısına kurban olarak sunuyorlardı.’’[123] Bu yapılırken kurbanların takdim edildiği sunak kutsanıyor ve sonrasında ise mezarlarına da özen gösteriliyordu.

---

[119] Altan Armutak, *‘‘Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme’’*, s.176., ayr. Bkz. Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri,* s.81.

[120] Vecdi Akyüz, *‘‘İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti’’*, s.489.

[121] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojierde, Savaşlarda Kurban*, s.87.

[122] Vecdi Akyüz, *‘‘İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti’’*, s.489.

[123] Selahaddin Bekki, *Türk Mitolojisinde Kurban*, s.4.

2.11. Eski Japon Medeniyetinde Kurban

Japonya'nın ilk yerlileri olan Ainolar'da bazı totemik izlere rastlanmaktaydı. ''Ainolar'ın totemi ayıdır.''[124] Bu inanışa göre, Ainolar bir ayı ile kadının birlikteliğinden meydana gelmiştir. Yapmış oldukları ritüellerde de ''küçük bir ayı yavrusu merasimle parçalanır ve yenir.''[125]

Bir diğer Japon dini olan Şintoizm'e baktığımızda ise ''kurban ve takdimeler tanrılara ve ölülere, onların öfkesini yatıştırıp lütuf ve yardımlarını sağlamak veya günahlara kefaret düşüncesiyle sunulurdu.''[126] Önceleri bu ritüellerde hayvanlar kurban ediliyorken sonradan insan kurbanı gibi bu da terkedilmiş ve yerini bitkisel ağırlıklı gıdalar olan kansız kurbanlara bırakmıştır. ''Japon dinlerinden olan Şintoizm'de, tanrılara pirinç takdim edilmesi bir nevi kurban sayılmıştır.''[127] Bu yüzden denilebilir ki ''Japonya'da ibadet; dua ve besin amaçlı kurbandan oluşmuştur.''[128]

Japonyada yaygın olan Budizm ve Jainizm'e baktığımızda ise, bu iki dinde ''Ahimsa (hiçbir canlıyı öldürmemek) prensibi ve tenasüh inancı gereği canlı yaratıklar kurban edilmemektedir.''[129] Bu inanç aslında Budizm ve Jainizm'in bir ahlak dini olarak sayılabileceğini gösterir niteliktedir.

2.12. Eski Hindistan Medeniyetinde Kurban

Hindistan'da kurban kavramı Hinduizm ve Budizm çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. ''Hinduizm'e göre ilah Vishvakernan, ilk kurban sayılır.''[130] Vishyakernan, bazen kurban ritüellerini yönetirken bazen de kendisini kurban olarak takdim ederdi. Takdimelerden en önemlisi ise ölümsüzlük iksiri diye adlandırılan bir içkiydi. Kurban edilen hayvanlara bakıldığında, bunlardan en sağlıklı, en kusursuz olanları seçilir, sunaklarda etlerinin iyi kısımları yakılır, geriye kalanları ise

[124] Vecdi Akyüz, *''İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti''*, s.483.
[125] Akyüz, a.g.m., s.483.
[126] Ahmet Güç, *''Kurban''*, TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara,2002), cilt:26, s.434.
[127] Vecdi Akyüz, *''İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti''*, s.484.
[128] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojierde, Savaşlarda Kurban*, s.85.
[129] Ahmet Güç, *''Kurban''*, TDV İslam Ansiklopedisi, (Ankara,2002), cilt:26, s.434.
[130] Vecdi Akyüz, *''İnsanlık Tarihinde Kurban İbadeti''*, s.487.

insanlarca tüketilirdi. Kurban edilecek hayvan tıpkı bazı medeniyetlerde olduğu gibi, başını sallarsa kurban olarak kabul edilirdi, sallamaz ise kabul edilmezdi. ‘‘Hindu çiftçiler arasında, öte dünyada geçilecek olan Vaitarani nehrini, Brahmanlara sunacakları siyah bir sığırın kuyruğunu tutarak geçebilmeyi garanti altına alma inancı vardır.’’[131]

‘‘Hinduizme göre, ölenler kurbansız aç kalırlar.’’[132] Bu yüzden Hinduizm’de ölüler için kurban kesme âdeti vardır. ‘‘Bununla beraber hemen bütün Hint dinlerinde ölülere kurban kesildiğinde bana kuvvetli oğullar ver ecdadım, bana kuvvetli oğullar ver şeklinde dua edildiği de bilinmektedir.’’[133] Aynı zamanda Hindistan’da krallara Tanrı kadar önem atfedilirdi hatta Tanrının biraz altı olarak bakılırdı. ‘‘Hint yasa kitabı, Manu daha ileri gidiyor ve diyor ki, çocuk bir kral bile, bir ölümlüden başka bir şey olmadığı düşüncesiyle küçümsenmemelidir; çünkü insan şeklinde büyük bir tanrıdır o.’’[134] Güney Hindistan’da çobanlık yapan bir topluluk mandrayı tapınak kabul eder, oradan sorumlu olan sütçüyü ise bir Tanrı olarak görürler. Bu sütçüye güneşi selamlayıp selamlamadığı sorulduğunda, kendisinin Tanrı olduğunu ancak zavallı insanların bunu yapacağını söylerdi. Sütçünün bu cevabının karşısında, babası da dahil herkes onun önünde diz çökerek her isteğini yerine getirirlerdi. ‘‘Bir başka sütçü dışında hiç bir insani yaratık dokunamaz ona; kendisine danışmaya gelen herkese bir tanrı sesiyle konuşarak kehanetler bildirir.’’[135]

Dini hayatın nasıl olması gerektiğini anlatan Vedalar’a bakıldığında Tanrılara sunulan kanlı ve kansız kurbanlar büyük bir yer tutar. ‘‘Vedalardaki başlıca tanrılardan Agni ateş tanrısıdır ve evrenin ruhu ve aslıdır.’’[136] Tüm kurbanlar onun tarafından yaktırılır. Diğer bir kurban sunma ise ölenler için gerçekleştirilirdi. Ölenlerin aç kaldığı düşünülür, bundan dolayı da onlara kurban verilirdi. Kanlı kurbanların en büyüğü olan, inek ve keçi gibi hayvanların kurban edildiği Soma kurbanı ise özel bir tören gerektirirdi. ‘‘Tanrıların öfkelerini teskin etmek maksadıyla sunulan bu kurbanların yanında özel hediyeler de tanrılara sunulmuştur.’’[137] Vedalar,

---

[131] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.74.
[132] Vecdi Akyüz, *‘‘İnsanlık Tarihinde Kurban İbadeti’’*, s.487.
[133] Akyüz, *‘‘İnsanlık Tarihinde Kurban İbadeti’’*, s.488.
[134] James G. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri,* s.42.
[135] Frazer, a.g.e., s.43.
[136] Altan Armutak, *‘‘Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme*, s.174.
[137] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojierde, Savaşlarda Kurban*, s.66.

belli bir kâhin sınıfı olan brahmanlar tarafından okunur, bu doğrultuda kurban ritüelleri de onlar tarafından yönetilirken aynı zamanda brahmanlar sihir ve büyü yaparak insanlar ile tanrıları kontrol altında tutarlardı. Aynı zamanda Hinduizm'e göre insanlar, kurbanlar sayesinde, tanrılarla ilişkilerini iyi bir biçimde düzenlerdi. Zira evreni yaratanın kurbanlar olduğuna inanılırdı. Bununla beraber, ''Vecid dönemde tanrılara kurban sunmakla hem maddi hastalıklardan kurtulacaklarına hem de dünyayı düzelteceklerine inanırlar.''[138]

Budizm'e baktığımızda ise tanrılara pirinç, süt, çiçek gibi kansız kurbanlar sunulmuştur. Çünkü ''bir ahlak dini sayılabilecek Budizm'de; davranışların ahlaki olmasını sağlayacak esaslardan biri canlı varlıkların öldürülmemesidir.''[139] Önceleri insanlar, keçiler ve inekler kurban edilmişse de sonradan tanrılara kurban verme ve misafirlere et ikram etme dışında hayvan öldürmek yasaklanmıştır. Devamında ise yaşanan bir kuraklık dönemiyle birlikte hayvan kurbanı tamamen yasaklanır. Bununla kalmayıp yer, gök ve havanın annesi olarak kabul edilen inek eti, tartışılan çeşitli sosyal, ekonomik nedenler yüzünden, yasaklanmış ete dönüşür.[140]

2.13. Eski Çin Medeniyetinde Kurban

Çinlilerde mevsim değişimleri gibi önemli zamanlarda kurban ritüelleri düzenlenirdi ve bu ritüellere oldukça önem verilirdi. Bu ritüeller daha çok toplumsal düzeni korumaya yönelik yapılırdı. ''Kurban, ulusun birliğini güçlendirir (Çu Yu, II, 2), Ayinler Kitabı, kurban edimlerinin, müziğin, cezaların ve yasaların hep aynı amaca hizmet ettiğini, bu amacın da yürekleri birleştirip düzeni kurmak olduğunu öne sürüyor.''[141] Kurban olarak takdim edilecek hayvanların başında boğa gelirdi. ''Ancak kurban edilecek boğa; lekesiz, tek renkli ve kusursuz olmalıdır.''[142] Kansız kurban olarak ise çeşitli kumaşlar, yiyecekler ve taşlar takdim edilmiştir.

[138] Altan Armutak, *''Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme*, s.174.
[139] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojierde, Savaşlarda Kurban*, s.67.
[140] Karaca, a.g.e., ss.84-66.
[141] Rene Girard, *Şiddet ve Kutsal*, çev. Necmiye Alpay, (İstanbul:Alfa Yayıncılık,2018), s.17.
[142] Vecdi Akyüz, *''İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti''*, s.483.

‘‘Çinlilerde Şang-Ti gökyüzünün efendisi sayılır.’’[143] Kurban ritüellerinde de Şang-Ti’yi temsil eden bir sembol tapınağın üstüne konulur. ‘‘Çinliler’de kurban törenlerinin büyük bir kısmında tapınağın etrafında çalgılar çalınır, pandomim ve danslar yapılırdı.’’[144] Kurban ritüeline başlamadan önce ise dualar okunur, dua bitiminde de imparator secde ederek yere çökerdi. Bu süreç sonlandığında da tüm saçılar ocağa atılıp yakılırdı. ‘‘Saçıların kor halindeki ateşe atılması da Eski Türk’lerin kurban pratiği ile örtüşmektedir.’’[145]

‘‘Çinlilerde bir de saç kurbanı vardır.’’[146] Tang, Türkler tarafından mağlup edildikten sonra ülkede yedi yıl kuraklık olmuş bu yüzden de bir kıtlık dönemi yaşanmıştır. Bu kuraklık, Tang’ın, saçlarını kesmesiyle birlikte yağan yağmurla son bulmuştur. ‘‘Çinlilerin kafalarının her tarafını tıraş edip, enseye yakın kısımda bir tutam saç bırakmalarının sebebi bu olsa gerek.’’[147] Bu kuraklığın sorumlusu sayılan imparator, ‘‘bir tanrıdan çok bir yüce rahip olarak taşır bu suçlamayı; çünkü aşırı durumlarda göklere kişisel olarak dualar etmek, kurbanlar sunmakla kötülüğe bir çare bulmaya çalışır.’’[148] ‘‘Kanlı kurbanların yanı sıra kansız kurbanların da kullanıldığı bu ülkede, insanların kurban edildiğini gösteren bir tek örneğe rastlanmıştır.’’[149]

2.14. Eski Fenike Medeniyetinde Kurban

Fenikelilerin inanç sisteminde tanrılar dişi ve erkek olarak ayrılır, insan görünümünde tasarlanırdı. ‘‘Çocuklarını özellikle savaş amaçlı seferlere çıkmadan önce tanrılara kurban eden çoktanrıcı bir inanç sistemine sahip olan Fenikelilerin her kentinin ayrı bir tanrısı olduğu sanılmaktadır.’’[150] ‘‘Fenikeliler, salgın hastalıklar, kuraklık, savaş kaybetme gibi büyük felaketlerin yaşandığı günlerde en sevdikleri

[143] Akyüz, a.g.m., s.483.
[144] A.g.m., s.483.
[145] Özkan Karaca, Dinlerde, Mitolojilerde, Savaşlarda Kurban, s.65.
[146] Karaca, a.g.e., s.65.
[147] A.g.e., s.65.
[148] James G. Frazer, *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri*, s.51.
[149] Özkan Karaca, Dinlerde, Mitolojilerde, Savaşlarda Kurban, s.81.
[150] Özhan Öztürk, *‘‘Fenike Mitolojisi’’*, http://ozhanozturk.com/2018/01/27/fenike-mitolojisi/, (02.07.2018)

çocuklarından birini Tanrı'ları Baal'e kurban verirlerdi.''[151] Çocuklar, ateşe atılarak yani yakılarak kurban edilirdi. ''Ateşten geçirilen çocuk, baba ve ananın bedelidir ve onların günahlarını affettirir.''[152] Bunun nedenlerinden biri, çocuğun süt emme süresi boyunca annesine kendisine dokunma hakkı vermesidir. Bu aşamada çocuk kutsal değildir ve tıpkı eşyalar gibi atılıp yakılabilir. Diğer neden ise çocuğun kutsal olarak görülmesidir. Yakılmasıyla birlikte tanrılaşan çocukla tanrı arasında bir ittifak oluşturularak, o topluluğun günahları temizlenir ve kutsallaşır.

2.15. Eski Türk Medeniyetinde Kurban

Türklerin eski inanç sistemine bakıldığında Şamanizm dinine sahip oldukları görülür. Şamanizm sözcüğü Tunguzca dilinde ki şaman isminden gelmektedir. Türk toplumunda ise şaman yerine daha çok kam sözcüğü kullanılmış, bu yüzden söz konusu olan inançlar bütününe kamcılık ya da Göktürk ve Uygur dönemi yazıtlarında karşımıza çıkan, Orta Asya'nın bazı bölgelerinde ki gibi tanrıcılık veya tengricilik denilmiştir.[153] Tengri eşsiz, öncesiz ve sonsuz olup her şeyin yaratıcısıdır. ''O, göğün üst katında oturur ve kâinatın kaderini belirler.''[154] Her ne kadar ezeli ve ebedi bir Tanrı inancından söz edilse de Türk'lerin Tanrı inancının, diğer medeniyetlerden farklı olarak tek tanrılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Türklerde yalnızca buna yakın bir tanrı anlayışı vardır. ''Dinleri, tek tanrı ya da en azından diğer tanrılardan daha üstün olan bir Gök Tanrı inancına dayanmaktadır.''[155] Unutulmamalıdır ki hiçbir medeniyette görülmediği gibi Türklerde de tamamiyle semavi dinlerde karşılaşıldığı gibi tek tanrılı bir inanç biçimi var olamamıştır. Yine de onların bunu tek tanrı inancı olarak ifade ettiği anlar olmuştur. ''Nitekim Mengü Han'ın, din adamlarını huzurunda münakaşaya çağırdığında onlara, Biz sadece tek Tanrı'nın varlığına, onun sayesinde yaşadığımıza ve onun emri ile öldüğümüze inanıyoruz demesi Moğollar'da da Tek Tanrı inancının yaşadığının bir delilidir.''[156]

---

[151] Cevat Kulaksız, *''Tarihte Kurban ve Kurban Adetleri''*, (23.05.2018)

[152] Vecdi Akyüz,, *''İnsanlık tarihinde Kurban İbadeti''*, s.492.

[153] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, (İstanbul:Kabalcı Yayınevi,2002), s.15.

[154] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, s.120.

[155] Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, (Ankara: BilgeSu Yayıncılık,2017), s.10.

[156] Abdurrahman Küçük v.dğr., *Dinler Tarihi*, s.92.

Kaldı ki M.Eliade, hem Moğolların hem de Türklerin bu Gök Tanrı inancına sahip olduğunu yine Mengü Han'ın yolladığı bir mektuptan yola çıkarak şöyle aktarır: ''Ebedi Tanrı'nın emri şudur: Gökte ancak sadece bir Tanrı var ve yeryüzünde de sadece bir efendi, Tanrı'nın oğlu Cengiz Han olacaktır.''[157] Ki Türklerin inanç sistemini ve anlayışlarını yansıtan ilk yazılı belge olan Orhun Kitabelerinde de bu söylenenleri destekler nitelikte ifadeler vardır.

Tengri'nin gökte olduğuna ve en yüce olduğuna inanılırken, bunun yanı sıra ona bağlı olan daha az önemli tanrılar da mevcuttur. ''Jean'Paul Roux'ya göre Gök Tanrı yaşamsal mutluluğu (kut) ve talihi (uluğ), toplumsal durumlara göre insanlara verir. Kozmolojik ve toplumsal düzeni sağlar ona dua edilir ve kurban verilir. Bazen tanrı olarak adlandırılan, ruh ya da kutsal ruh kabul edilen çok sayıdaki ikincil güç ise daima Tanrı'ya bağlanır.''[158] Kurban ritüellerinde ne türden hayvanların sunulduğunu ise bize Çin kaynakları söylemektedir.

''Çin kaynaklarının aktardığına göre, Tabgaçlar, Gök Tanrı ayini olarak anılan törende ak buzağı, koç ve at kurban ediyorlardı.''[159] Şamanist toplumlar da kurban ritüellerinde aynı şekilde beyaz renkte koyun veya oğlak kurban etmişlerdir. Zamanla Gök Tanrı, Ülgen diye adlandırılmış ve Ülgen adına kurbanlar verilmeye devam edilmiştir. Kurban olarak seçilen hayvan ise diğer kimi medeniyetlerde olduğu gibi beyaz renge sahiptir. ''Yine kurban edilen hayvanların erkekleri makbul sayılırdı.''[160] Kurban olarak seçilen beyaz at, herkesin bir arada bulunduğu, hep bir ağızdan bolluk ve bereket dualarının edildiği bir ritüelle, ritüeli yöneten şaman tarafından kurban edilir. Yine bu konuda Gökyay şu açıklamayı yapmaktadır: ''Şamanlıkta, kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz, kanlı kurbanların en önemlisi de at kurbanıdır. En makbul kurban erkek hayvan olur.''[161] Ülgen'in Gök Tanrı olup olmadığı konusunda ise bir kesinlik olmamıştır. Eliade bu durumu şöyle açıklar:

> *...verilen özellikleri göğe ait olmakla birlikte, bu tanrının net olarak ve öteden beri bir yüce gök tanrısı olmadığına inanmak için nedenler vardır. Bay Ülgen daha çok bir*

[157] Abdurrahman Küçük v.dğr., *Dinler Tarihi,* s.92.
[158] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.20.
[159] Çoruhlu, a.g.e., s.150.
[160] Özkan Karaca, Dinlerde Mitolojilerde Savaşlarda Kurban, s.78.
[161] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri,* s.121.

> *atmosfer (hava durumu) ve verimlilik/doğurganlık tanrısı gibi görünüyor, çünkü eşi ve çok sayıda çocuğu vardır, sürülerin çoğalması ve ürenlerin bol olması onun elindedir…. Evrenin yaratılışı ve dünyanın sonu gibi konulardaki mitlerde başrolü hep Tengere Kayra Han oynar, Bay Ülgen ise burada hiç rol almaz… Bu olgu, bir atnosfer (ve tarımsal dinlerde verimlilik) tanrısının yavaş yavaş bir gök tanrısının yerini alması, dinler tarihinde oldukça sık rastlanan bir olgudur.*[162]

Zamanla Gök Tanrı'ya bağlanıldığı söylenen ikincil derecedeki Tanrıların da Gök Tanrı kadar önemli olduğu, onlara da kurban verildiği görülür. Bu Tanrıların neler olduğuna bakacak olursak, öncelikle Gök Tanrı'ya karşıt olan Yer-Yeraltı Tanrısı, Hint Medeniyetinde görülen Güneş Tanrısı ve Romalılarda görülen atalar kültüdür. ''Nitekim yere kurban olarak öküz ve koç cinsi hayvanlar gömülerek sunuluyordu.''[163] Buna benzer bir uygulama Kagnılı Türklerde de görülür. ''Kagnılı Türk boylarında kötü ruhlardan arındırılmak istenen bir yere ağaç dikilir, kurban olarak da yere bir koyun gömülürdü.''[164] Aynı uygulamalar Göktürkler için de geçerli olmuştur.

Şamanizmde kötü ruhlardan korunmak için de kurban ritüelleri yapılırdı. Bu kötü ruhlardan en güçlüsü ise Yeraltı Tanrısı olan Erlik'ti. Yeraltındaki kötü ruhlardan sorumlu olan ve şeytana karşılık gelen bu Tanrı, insanların başına çeşitli hastalıklar göndererek onlardan kurban ister ve verilmediği zaman onları öldürerek kendi yanına alır.[165] Yine güneşin Türkler için ne denli önemli olduğu, onların güneşi selamlamasından anlaşılır. Bu konuda karşımıza şu çıkmaktadır:

> *Gumilev, XIX. Yüzyıl sonuna kadar Kaçinlerde uygulanan göğe kurban adama törenlerinde tapınılan nesnelerin gökyüzü ve güneş olduğundan söz ediyor. Türkleşmiş eski Sayan Ogurların yakın ataları olduğu savunulan ve daha sonra Ruslar tarafından kuzeye sürülen Nganasanlar, sözü edilen bu eski kurban geleneğini sürdürerek yılda iki kez güneş ışığına kurban etmekteydi. Bu nedenle Gumilev, Nganasanlarda görülen ışığı kutsal kabul etmenin eski Türklerde de olduğunu ifade ediyor; bu durumda Nganasan dilinde nuo sözcüğü gökyüzü anlamına ve en ulu anlamını da içerir. Böylece evrenin yaratıcısı Nelata-nua (göğün ruhu),*

[162] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, s.27.
[163] Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları,* s.145.
[164] Çoruhlu, a.g.e., s.116.
[165] A.g.e., 52.

onun işçisi olarak görülen Kon, yani güneşle birlikte dünyanın düzenini sağlamaktadır.[166]

Şamanizmle içiçe geçmiş en önemli kültlerden biri de atalar kültü olmuştur. ‘‘Atalar ibadetinin görüldüğü yerlerdeki halkların inancına göre, insan, ölümle bedenini kaybetmektedir; fakat benliği, daha doğrusu manevi varlığı yeryüzünde kalmakta, geride bıraktığı kimselerin hayatlarını etkileyebilmektedir.’’[167] Bu doğrultuda belli dönemlerde şamanlar tarafından ritüeller düzenlenirdi. ‘‘Onun kendinden geçtikten sonra cennetleri ve cehennemleri dolaştığı, orada ata ruhlarından bazı bilgiler aldığı kabul edilmektedir.’’[168] Ataların ruhları için de öküz, koç, boğa gibi hayvanlar, atalar mağarasında kurban edilirdi. ‘‘Öte yandan aynı devirde insan-atalara tapma biçimindeki bu ata kültü, ölülere tapınılan bir tapınağın ya da ölüyü temsil eden yazılı mezar taşı ya da heykelin yanında da icra ediyordu’’[169] Bu durumla ilgili Çin kaynakları Göktürklerin de atalarına yedinci ayın yedinci gününde kurban sunduklarını söylemektedir. ‘‘Bu kurban bir erkek bir dişi kurttan oluşan bir ataya tapma şeklindeydi ve atalar mağarası denilen bir mağarada gerçekleşiyordu.’’[170] Daha önce medeniyetlerde karşılaştığımız gibi Türk toplumlarda da şamanların kendilerini özdeştirdiği koruyu ruh olduklarına inandıkları hayvanlar karşımıza çıkar. Açıktır ki Türk toplumlarında totemizmin izleri de vardır. Şamanı temsil eden bu hayvan ölürse, bir şekilde o kişi de ölür. Bununla birlikte Şamanist toplumlarda şamanın göğe yükselmesinden ve bir at kurban etme ritüelinden söz edilir. Bu ritüel şu şekilde gerçekleşir:

İlk akşam tören yerine bir yurt kurulur, Yurdun orta direği kayın ağacındandır ve gövdesine dokuz basamak oyulmuştur. Kayının üst kısmı yurdun ocak deliğinden dışarı çıkar. Yurdun çevresinde kayın dallarından bir çit vardır. Kurbanlık at ‘baş tutan’ denilen kişiye tutması için teslim edilir. Şaman gövdelerinden ruhlarını çıkarmak amacıyla, kurban ve baş tutana doğru kayın dalını sallar. Şaman, davulu aracılığıyla yardımcı ruhları topladıktan sonra çadırdan çıkar ve hazırlanan kaz şekli üzerine otururak ilahiler söyler ve atın ruhunun peşinden göğe çıkmaya başlar. Atın ruhunu yardımcılarıyla birlikte yakalar. Atı kutsadıktan sonra kanını akıtmaksızın hayvanın omurgasını

[166] A.g.e., ss.22-23.
[167] Sedat Veyis Örnek, 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.92.
[168] Abdurrahman Küçük v.dğr., *Dinler Tarihi,* s.50.
[169] Küçük v.dğr., a.g.e., 57.
[170] A.g.e., s.57.

kırarak öldürür. Atın eti törende yenir, derisi bir sığırın ucuna asılır.[171]

Bu uygulamanın devamında kurban edilen atın deri, baş ve kemikleri özenle toplanır ve kutsal olan bir yere gömülür. ‘‘Hayat gücünün kafatası içinde bulunduğu inancı, ölenlerin kafataslarının kutsal yerlerde saklanması adetini de yaygınlaştırmıştır.’’[172] Bunun sebebi ise Türk toplumlarının tanrılara ya da atalara sunulan bazı kurbanların yeniden dünyaya geleceklerine ve Tanrı’ya veya ölen kişiye öbür dünyada hizmet edeceklerine inanmış olmalarıdır.

[171] A.g.e., ss.68-89.

[172] Sedat Veyis, 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, s.93.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SEMAVİ DİNLERDE KURBAN

3.1. Tevrat'ta Kurban

Semavi dinlere ait kutsal kitaplarda geçen ortak olaylardan en önemlisi Avram ve ona ait olan kurban mitidir. Avram, uzun yıllardır çocuk sahibi olamamaktadır. Fakat daha sonra Tanrı, Avram'a kendisine bir evlat vereceğini ve soyunun İshak'la devam edip gökyüzündeki yıldızlar kadar çok olacağını müjdeler.[173] Avram'ın önce cariyesi Hacer'den olan oğlu İsmail doğar. Bunun üzerine karısı Saray, Hacer'in kendini üstün görmesi nedeniyle onu kovar. Avram 100 yaşına geldiğinde ise Tanrı ona artık isminin İbrahim olacağını, karısının adının ise Sara olacağını, kendisini ulusların babası, karısını ise ulusların anası yapacağını söyler.[174] İbrahim bu yaşta çocuk sahibi olacağına inanamaz ve Tanrı'dan İsmail'i soyunun devam ettiricisi olarak görmesini ister. Buna karşılık:

> *Tanrı, Hayır. Ama karın Sara sana bir oğul doğuracak, adını İshak koyacaksın dedi. Onunla ve soyuyla antlaşmamı sonsuza dek sürdüreceğim. İsmail'e gelince, seni işittim. Onu kutsayacak, verimli kılacak, soyunu alabildiğine çoğaltacağım. On iki beyin babası olacak. Soyunu büyük bir ulus yapacağım. Ancak antlaşmamı gelecek yıl bu zaman Sara'nın doğuracağı oğlun İshak'la sürdüreceğim.*[175]

Açıktır ki İbrahim'in vaatlere ortak olan oğlu İsmail değil İshak olmuştur. Vakti geldiği gün Tanrı, vaat ettiği bu çocuğu İbrahim'e verir. Fakat İbrahim için oldukça zor bir sınama olan o an gelir çünkü Tanrı İbrahim'den biricik oğlu İshak'ı kendisine yakarak kurban vermesini emreder.[176]

İbrahim Tanrı sayesinde mucizevi bir şekilde sahip olduğu biricik oğlunu kurban vermek için harekete geçer. O, Tanrı'nın bu isteğine iman eder ve Tanrı'nın

[173] Kutsal Kitap & Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2016, Eski Antlaşma Yaratılış 14: 4-5., 26:4., 21:12.
[174] Eski Antlaşma Yaratılış 17: 5, 15, 16.
[175] Eski Antlaşma Yaratılış 17: 19-21.
[176] Eski Antlaşma Yaratılış 22: 1-2.

ne olursa olsun İshak'ı kurtaracağından hiç şüphe duymaz. Nitekim öyle de olur, İshak'ın kurban edilmesi yalnızca simgesel anlamda gerçekleşmiştir. Çünkü Tanrı, İbrahim'in İshak'ı kurban etmesine müsade etmemiş, ona Cebrail aracılığıyla bir koç yollayarak, onu kurban sunmasını söylemiştir.[177]

Kurban sunma İbrahim'in hikâyesinde olduğu gibi yalnızca sembolik anlamda var olmamıştır. Tevrat'ta kurban sunmanın gerçekleştiğini gösteren baplardan biri şudur: ''İster insan, ister hayvan, ister aileden kalma tarla olsun, RAB'be koşulsuz adanan hiç bir şey satılmayacak ve geri alınmayacaktır. Çünkü RAB'be koşulsuz adanan her şey RAB için çok kutsaldır. RAB'be koşulsuz adanan insan para karşılığında kurtarılamayacak, kesinlikle öldürülecektir.''[178] Burada açıkça görülür ki sembolik anlamı dışında da insan kurbanı var olmuştur. Dolayısıyla Rab'be koşulsuz olarak kurban diye insan adanmış ve yerini başka bir şeyin alamayacağı söylenmiştir.

Yine insan kurbanının var olduğunu doğrulayan bir diğer bap da şu olmuştur: '' Ürününüzü ve şıranızı sunmakta gecikmeyeceksiniz. İlk doğan oğullarınızı bana vereceksiniz. Öküzlerinize, davarlarınıza da aynı şeyi yapacaksınız. Yedi gün analarıyla kalacaklar, sekizinci gün onları bana vereceksiniz.''[179] Yahudi geleneğinde çocukların sekiz yaşında sünnet edilmesi, bunu simgeler. ''Bu açıdan sünnete, ilkel insanlardan Hz. İbrahim dönemine kadar süregelen insan kurbanının günümüze yansıyan insanileştirilmiş şeklidir denilebilir.''[180] Kaldı ki her şeyin ilkinin Tanrı'ya ait olduğu bu anlayış medeniyetlerden beri süregelen bir inanıştır. Yine medeniyetlerde olduğu gibi, insan kurbanının yerini sembolik olarak bir hayvanın alması durumu da Tevrat'ta mevcuttur.[181] Günahkâr olan kişi günahının affolması için kusursuz yani eksiksiz bir hayvanın başının üstüne ellerini koyarak günahını sembolik olarak hayvana aktarır ve onu kurban eder. Kurbanı kesen kişinin, kurbanın başına elini koyma kuralı ise Musa'dan beri devam etmektedir.[182]

[177] Eski Antlaşma Yaratılış 22: 1-9.
[178] Eski Antlaşma Levililer 27: 28-29.
[179] Eski Antlaşma Mısırdan Çıkış 22: 29-30.
[180] Özkan Karaca, *Dinlerde, Mitolojilerde, Savaşlarda Kurban*, s.58.
[181] Eski Antlaşma Levililer 1: 1-9.
[182] Eski Antlaşma Levililer 4: 1,4.

‘‘Günahkâr, hayatını bir ceza olarak Tanrı’ya borçludur.’’[183] Bu anlayışın temelinde günah işlenmeye sebep olan suçun cezasının ölüm olduğu inancı yatar. Bu inanç insanların başlangıçta ölümsüz olduğu fakat ilk insan olan Adem’in işlediği günahla ölümlü hale geldikleri savına dayanmaktadır. Dolayısıyla insanlar günah işlemeye devam ettikçe ölümü hak eder. ‘‘Bundan dolayı Yahudiler yılda bir defa baş kahin tarafından günahlarına karşılık kefaret kurbanları sunarak, üzerlerine sirayet etmiş olan ölüm cezasını kaldırdıklarını düşünürler.’’[184] Öte yandan Tevrat’ta insanların kefaret olarak bir hayvanı kurban etmekle kurtulamayacağı, Tanrı tarafından affedilmeyecek olan günahların varlığından söz edilmiştir. Bunun en belirgin örneği ise zinadır.

> *Ancak bu sav doğruysa, kızın erden olduğuna ilişkin bir kanıt bulunamazsa, kızı baba evinin kapısına çıkaracaklar. Kent halkı taşlayarak kızı öldürecek. Babasının evindeyken fuhuş yapmakla İsrail’de iğrençlik yapmıştır. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldıracaksınız. Eğer bir adam başka birinin karısıyla yatarken yakalanırsa, hem kadınla yatan adam, hem kadın, ikisi de öldürülecek. İsrail’den kötülüğü atacaksınız. Eğer bir adam kentte başka biriyle nişanlı erden bir kızla karşılaşır ve onunla yatarsa, ikisini de kentin kapısına götürecek, taşlayarak öldüreceksiniz. Çünkü kız kentte olduğu halde yardım istemek için bağırmadı: adam da komşusunun karısıyla ilişki kurdu. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldıracaksınız.*[185]

Görülür ki Tevrat’ta doğrudan İlah’a sunulan insan kurbanlarının dışında, bazı suçların cezası olarak da insanların kurban edilmesi emredilmiştir. Tüm bunlardan farklı olarak Yahudi’lerin yeni bir ev yaptıklarında insan kurban ettikleri söylenir. ‘‘Ev için insan kurbanı sunulmasının espirisi ise; ya yapıya ruhsal bir koruyucu, uyanık bir bekçi kazandırmak veya o yerin perisinin mülküne tecavüz edildiği kabul edilen periyi yatıştırmak içindir.’’[186] Dolayısıyla bu davranış gösterir ki insanlar hâlâ evveli toplumlarda görüldüğü gibi doğaüstü bir gücün öfkesini çekmemek için kurban vermeye devam etmiştir. Fakat Yahudi inancında ne kadar insan kurbanlarına rastlanılsa da en yaygın olan hayvan kurbanları olmuştur. ‘‘Yahudilikte çok çeşitli kurban kategorileri olmasına rağmen bunlar arasında en

[183] Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, (Ankara:Akçağ Yayınları,2003), s.98.
[184] Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.95
[185] Eski Antlaşma Yasanın Tekrarı 22: 20-24.
[186] Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.102.

dikkat çekici ve yaygın olarak uygulanan kurbanlar; genellikle kefaret, şükran ve adak (Nezir) kurbanlarıdır.''[187]

Kurban edilen hayvanlar genellikle yakılarak takdim edilen yanık sunulardır. Kefaret kurbanlarında, sunuyu yapacak kişi günahlarının bağışlanması için kusursuz ve erkek bir hayvan seçer, sembolik olarak günahını o hayvana aktarmak için elini kurbanın başına koyar ve kurbanı sunağın giriş bölümüne götürerek keser.[188] Günahlardan ve suçluluk duygusundan kurtulmak için verilen bu kurbanlar, belirli bir günde bayram olarak kutlanır. Bu durum Tevrat'ta karşımıza şöyle çıkmaktadır: ''RAB Musa'ya şöyle dedi: ''Yedinci ayın* onuncu günü günahların bağışlanma günüdür. Kutsal bir toplantı düzenleyeceksiniz. İsteklerinizi denetleyecek, Rab için yakılan sunu sunacaksınız. O gün hiç iş yapmayacaksınız. Çünkü Tanrınız Rab'bin huzurunda günahlarınızı bağışlatacağınız bağışlanma günüdür.''[189] Diğer bir kurban türü olan esenlik kurbanıyla aynı anlama gelen şükran kurbanları, toplumsal sunuların temeli olup toplu bir yemekle sona erer.[190] Bu uygulamada sürü hayvanları kusursuz olmak şartıyla cinsiyetlerine bakılmaksızın kurban edilirler. Bir diğer kurban türü de insanların bir tehlike atlattığında ya da çok istedikleri bir şey gerçekleştiğinde yerine getirmeye söz verdiği adak kurbanlarıdır. Bu kurban hakkında ise Tevrat şunu söylemektedir: ''RAB'be sunulacak adak O'na sunu olarak sunulabilecek hayvanlardan biriyse, kabul edilecektir. O'na böyle sunulan her hayvan kutsaldır.''[191] Sunulabilecek olan hayvanlar ise sığır, davar, teke, boğa ve onunla birlikte kansız kurbanlardan oluşan tahıl ile dökmelik sunulardır. Bütün bu kefaret, şükran ve adak kurbanlarının ortaklığı onların yakılarak kurban edilmesidir.

''Yakmanın geri planındaki amaç, bütün dinlerde var olan ateşin temizleyicilik fonksiyonuyla alakalı olmalıdır.''[192] Çünkü yukarıda da söz edildiği gibi kişinin, kurban edilen hayvanın başına elini koyarak günahlarını aktardığına ve kurbanın yakılmasıyla da günahın ortadan kalktığına yani bir anlamda kişinin sembolik anlamda günahlarından arındığına inanılır. Bununla birlikte Tevrat'ta kurbanın yakılması, Tanrı Yahve'nin yakılan kurbanın hoş kokusunu koklamak isteği

[187] Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.106.
[188] Eski Antlaşma Levililer 1: 3, 4, 10, 11.
[189] Eski Antlaşma Levililer 23: 26-28.
[190] Eski Antlaşma Levililer 7: 11, 12, 15., bkz. Yasanın Tekrarı 12:7.
[191] Eski Antlaşma Levililer 27: 9.
[192] Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.110.

ve arzusuna dayanır. ‘‘Bu yakmaklık sunu, yakılan sunu ve RAB’bi hoşnut eden kokudur.’’[193] Böylece sunular, sunak ateşinde yakılarak tıpkı bir tütsü gibi Tanrı’ya ulaşırdı. Bu inanç, daha önce, Eski Yunan ve Eski Mısır medeniyetlerinde de karşımıza çıkmaktaydı. Gürbüz Erginer bunu şöyle dile getirmektedir:

> *Tevratta görülen kurban yakılması, sözü edilen ‘‘hoş koku’’ kurbanı, kanımızca önceki dönemlerde çoktanrıcı dinlerde görülen ve yaygın bir biçimde uygulanan dumanın gökyüzü Tanrılarına gönderilmesi düşüncesiyle özdeştir. Eski Mısır ve Yunan kurban ritüellerinde de bu düşünceye dayalı çeşitli kurban motifleri yer almaktaydı.*[194]

Kurban konusuna açıklık getirmek için bakılması gereken başka bir kurban sunma ritüeli de daha Habil ile Kabil’in Tanrı’ya sunmak istedikleri kurbanlardır. ‘‘İlahi dinlerin genel kabulüne göre; insanoğlunun ilk kurbanı, Habil ve Kabil’in Allah’a sundukları kurbanlardır.’’[195] Tevrat bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Habil çoban oldu, Kayin (Kabil) ise çiftçi oldu. Kayin günler geçtikten sonra, toprağın ürününden Rab’be takdim getirdi. Habil de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Rab, Habil’in takdimesini kabul etti, Kayin’inkini ise kabul etmedi.’’[196] Habil’in kurbanıyla, burada, daha önce anlatılan kimi medeniyetlerde görülen ilk doğan hayvanın, ilk mahsülün, ilk doğan çocuğun kurban edilmesi motifi görülür. Bu motif Tevrat’ta açıkça şöyle dile getirilir:

> *Bütün ilk doğanlar benimdir; ister sığır, ister davar olsun, ilk doğan erkek hayvanlarınızın tümü bana aittir. İlk doğan sıpanın bedelini bir kuzuyla ödeyin. Bedelini ödemeyecekseniz, sıpanın boynunu kıracaksınız. Bütün ilk doğan oğullarınızın bedelini ödemelisiniz.*[197]

Bunun sonucunda Kabil, kendi kurbanının kabul edilmemesine öfkelenerek kardeşini öldürür, böylece dinsel anlamda olmasa da ilk insan kurbanı da karşımıza çıkar. ‘‘Bu ilk kurban olayı, aynı zamanda insanoğlunun Allah’a teslimiyet ve isyanının da başlangıcı olmaktadır.’’[198] Çünkü Habil, teslimiyet, itaat duygusuyla Tanrı’ya en besili, en güzel, en değerli gördüğü hayvanı bahşeder ve karşılığını da görür, nitekim Tanrı onun kurbanını kabul eder. Bazı araştırmacılara göre İbrahim’in oğlu İshak’ı

[193] Eski Antlaşma Levililer 1: 13, 17., 2:5.
[194] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri,* s.102.
[195] Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.44.
[196] Eski Antlaşma Yaratılış 4: 1-5.
[197] Eski Antlaşma Mısırdan Çıkış 34:19, 20, 26.
[198] Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.46.

kurban sunacakken Tanrı'nın yolladığı koç, Habil'in Tanrı'ya sunduğu bu koçtur.[199] Habil'in yaşamını kurtarmış olan bu koç, İshak'ın yaşamını da kurtarmıştır. Kabil ise Tanrı'nın kurbanını reddetmesi karşısında teslimiyet gösteremez ve isyan ederek kardeşini öldürür. ''Kabil'in kardeşine duyduğu kıskançlık, kendisine kurbansal bir çıkış yolu tanınmamış olmasından ayrı düşünülemez.''[200] Yine Habil'in kurbanının kabul edilmesinde ki temel nedenlerden biri de sunulan kurbanın yakılarak verilmesidir. Çünkü ateş başta Yahudilik olmak üzere medeniyetlerden bu yana Tanrı'nın kabul ettiği, istediği bir sunu biçimi olmuştur. ''Kurbanı tanrının istediği varsayılmaktadır; ilke olarak, yakılan kurbanların dumanını içine çeken, sunaklara yığılan eti isteyen odur.''[201]

''Buraya kadar incelenildiğinde Tanrı'nın kanlı kurbanlar kabul ettiği görülürken sonraları ise insanlara, Tanrı'ya yakmalık sunu olarak çocuklarını kurban etmelerini yasaklamıştır.''[202] Kaldı ki Tanrı'nın yakmalık sunu olarak İbrahim'den oğlunu kurban vermesini istemesi fakat bunun yerine koç yollaması da, Tanrı'nın insanların kurban edilmesinin yerine hayvanların kurban edilmesini emrettiği şeklinde yorumlanabilir bir olaydır. Zamanla bu hayvan kurbanları da tamamiyle ortadan kalkmıştır. Artık kansız kurbanlar isteyen bir Tanrı tasarısı vardır.

Kansız kurbanlardan en önemlisi, ilk mahsül kurbanı olmuştur. Bu kurban Tevrat'ta bizzat Tanrı tarafından istenir: ''Toprağınızın seçme ilk ürünlerini Tanrınız RAB'bin Tapınağı'na getireceksiniz.''[203] İlk mahsül dışında kansız kurban olarak ekmek buğday gibi yiyecekler, şarap gibi içecekler ve buhurlar takdim edilmiştir. Daha sonraları ise Tanrı, kanlı ve kansız kurbanlar istemekten tamamiyle vazgeçmiş, bunların yerine öğütler vermeye başlamıştır.

> *Kurbanlarınızın sayısı çokmuş, Bana ne? diyor RAB, Yakmaklık koç sunularına, Besili hayvanların yağına doydum. Boğa, kuzu, teke kanı değil istediğim. Huzuruma geldiğinizde Avlularımı çiğnemenizi mi istedim sizden? Anlamsız sunular getirmeyin artık. Buhurdan iğreniyorum. Kötülük dolu törenlere, Yeni Ay, Şabat Günü kutlamalarına Ve düzenlediğiniz toplantılara dayanamıyorum. Yeni Ay törenlerinizden, bayramlarınızdan nefret ediyorum. Bunlar bana yük oldu, Onları taşımaktan yoruldum. Ellerinizi açıp*

[199] Rene Girard, *Şiddet ve Kutsal*, s.12.
[200] Girard, a.g.e., s.12.
[201] A.g.e., s.15.
[202] Eski Antlaşma Levililer 18: 21.
[203] Eski Antlaşma Mısırdan Çıkış 23: 19.

bana yakardığınızda Gözlerimi sizden kaçıracağım. Ne kadar çok dua ederseniz edin dinlemeyeceğim. Elleriniz kan dolu. Yıkanıp temizlenin, Kötülük yaptığınızı gözüm görmesin, Kötülük etmekten vazgeçin. İyilik etmeyi öğrenin, Adaleti gözetin, zorbayı yola getirin, Öksüzün hakkını verin, Dul kadını savunun.[204]

Görülen şudur ki: Yahudilikte kurbana bakıldığında yakılmak suretiyle sunulan kanlı kurbanlar, insan kurbanları ve çeşitli yiyecek ile şarap gibi içeceklerin takdim edilmesi şeklindeki kansız kurbanların söz konusu olduğu dönemden, Tanrı'nın kurbanlar istemediği, insanlara iyi olmalarını öğütlediği Tanrı tasarımına doğru gidilmiştir. ''Yaşamın, sağlığın, zenginliğin feda edilmesi, mabetteki öküzlerin yahut koçların kurban edilmesinin yerini almıştır, yahut aksine kurban yerine kullanılan (vekil olan) duadır, kendini cezalandırmadır ve sadaka vermektir.''[205] Dolayısıyla artık kanlı kurbanlar yerini kansız kurbanlara, kansız kurbanlarda yerini tamamiyle duaya bırakmıştır.

3.2. İncil'de Kurban

Semavi dinlerin ikincisi olan Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de, kurban konusunda diğer ilahi kitaplara göre çok farklı bir tavır öğütlenmektedir. Dikkat edilmesi gereken şey ise İncil'in Tevrat'ın devamı niteliğinde gelmiş olmasıdır. ''Yeni Ahit'in, İsa'nın kurban ritüelinin yerine sevgi ve hizmeti koyduğunu kabul ettiği gibi bir yorumda bulunmak mümkündür.''[206]

Tevrat'ta kurbanı incelerken, başlangıçta, kanlı ve kansız kurbanlar isteyen Tanrı anlayışının sonraları değiştiğine değinilmişti. Öyle ki yine aynı topluma gönderilen İncil, bu değişikliği sürdürmeyi amaçlayan bir tutumu benimsemektedir. İncil'de yer alan "İnsanın Tanrı'yı bütün yüreğiyle, bütün anlayışıyla ve bütün gücüyle sevmesi, komşusunu da kendi gibi sevmesi, bütün yakmaklık sunulardan ve kurbanlardan daha önemlidir."[207] sözleri, Tevrat'ta ''Kurbanlarınızın sayısı çokmuş, bana ne?, yakmaklık koç sunularına, besili hayvanların yağına doydum, boğa, kuzu, teke

[204] Eski Antlaşma Yeşaya 1: 11-17.
[205] Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, s.114.
[206] Terry Eagleton, *Radikal Kurban*, çev. Aslı Önal, (İstanbul:Ayrıntı Yayınları,2019), ss.40-41.
[207] Yeni Antlaşma Markos 12: 33.

kanı değil istediğim,… iyilik etmeyi öğrenin, adaleti gözetin, zorbayı yola getirin, öksüzün hakkını verin, dul kadını savunun" [208] sözleriyle aynı düşünceyi ifade etmektedir.

İncil, İsa ve on iki öğrencisinin fısıh bayramı denilen mayasız ekmek bayramı dolayısıyla birlikte yedikleri bir yemekten bahseder. İsa bu yemekte eline bir ekmek alıp şükrettikten sonra onu bölerek öğrencilerine uzatır ve şöyle der: "Alın yiyin, bu benim bedenimdir."[209] Devamında ise bir kâse alıp şükrettikten sonra, kâseyi öğrencilerine uzatır. "Hepiniz bundan için, çünkü bu benim kanımdır, günahların bağışlanması için birçokları uğruna akıtılan antlaşma kanıdır"[210] der. Bu yemeğe son akşam yemeği denilmektedir.[211] İsa bu söylemleriyle birlikte Tanrı'ya herkesin günahının bağışlanması adına kendisini kurban etmeye razı olduğunu gösterir. Bu düşünceyle açıkça İncil'in devamı olan İbranilere Mektuplarda karşılaşırız:

> *...Kurban ve sunu istemedin ama bana bir beden hazırladın. Yakmalık sunudan ve günah sunusundan hoşnut olmadın. O zaman şöyle dedim: Kutsal Yazı tomarında benim için yazıldığı gibi, senin isteğini yapmak üzere, ey Tanrı, işte geldim.*[212]

Görülen odur ki İsa, bütün insanlığın günahına bedel olarak kurban edileceğini ve insanlığın böyle kutsal kılınacağını müjdeler. Bu noktada birçok medeniyette görülen kefaret kurbanı kavramı akıllara gelir. İşte, İsa, tüm insanlığın günahının bedelini ödeyen mesih olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, İncil'de Pavlus'un Romalılara mektubunda şu şekilde anlatılmaktadır:

> *Çünkü herkes günah işledi ve Tanrı'nın yüceliğinden yoksun kaldı. İnsanlar İsa Mesih'te olan kurtuluşla, Tanrının lütfuyla, karşılıksız olarak aklanırlar. Tanrı Mesih'i, kanıyla, günahları bağışlatan ve imanla benimsenen kurban olarak sundu. Böylece adaletini gösterdi. Çünkü sabredip daha önce işlenmiş günahları cezasız bıraktı. Bunu, adil kalmak ve İsa'ya iman edeni aklamak için şimdiki zamanda kendi adaletini göstermek amacıyla yaptı.*[213]

Bu sözler, Adem'in işlediği suçun insanlara geçtiğini ve Tanrı'nın bu günahı ortadan kaldırmak, adaleti sağlamak için, İsa'yı insan şeklinde yaratarak insanların arasına

[208] Eski Antlaşma Yeşaya, 1: 11-17.
[209] Yeni Antlaşma Matta 26: 26., Markos 14: 22-25., Luka 22: 19-20., Yuhanna 6: 51., 53-56.
[210] Yeni Antlaşma Matta 26: 29.
[211] Gürbüz Erginer, Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri, s.106.
[212] Yeni Antlaşma İbraniler'e Mektup 10: 5-7.
[213] Yeni Antlaşma Pavlus'tan Romalılar'a Mektup 3: 23-26.

gönderdiğini, daha sonra ise çarmıhta kanını akıtmak suretiyle kefaret kurbanı olarak alacağını anlatmaktadır.

İsa'nın kurbanlık olduğu fikrini benimseyen İncil, onun için "kuzu" tabirini kullanmıştır. Yahya, İsa'yı vaftiz ettikten sonra "… işte dünyanın günahını ortadan kaldıran Tanrı kuzusu" demiştir.[214] Böylece Hristiyan geleneğinde günahların bağışlanması adına ele alınabilecek tek kurban olan Hz. İsa'dan sonra, kanlı kurban verme şekli tamamen ortadan kalkmıştır. ''Çarmıh, bir yandan kadim bir kurban geleneğinin içinde yer alır, diğer yandan onun sonunu getirir.''[215] Bu durum İbranilere Mektup'ta, kâhinler tarafından günahların bağışlanması adına defalarca sunulan kurbanların günahlara bedel olamadığı, günahların bağışlanabilmesi için sonsuza dek geçerli tek kurbanın Hz. İsa ile gerçekleştiği ifadeleriyle açıkça belirtilmiştir.[216] Günümüze bakıldığında Hristiyan geleneğinde uygulanan tek kurban şekli ise Hz. İsa'nın Son Akşam Yemeği'nden miras kalan, İsa'nın etini temsil eden ekmek ve kanını temsil eden şarap ritüelidir.

İncil'de kurban konusu hakkında karşımıza çıkan tek kurban İsa olsa da, bakılması gereken diğer bir hikâye ise Tanrı'nın İbrahim'den oğlu İshak'ı kurban etmesini istemesidir. Bu istek karşısında İbrahim'in tavrı ise İncil'de şöyle açıklanmıştır:

> *İbrahim umutsuz bir durumdayken birçok ulusun babası olacağına umutla iman etti. ''Senin soyun böyle olacak'' sözüne güveniyordu. Yüz yaşına yaklaşmışken, ölü denebilecek bedenini ve Sara'nın ölü rahmini düşündüğünde imanı zayıflamadı. İmansızlık edip Tanrı'nın vaadinden kuşkulanmadı; tersine, imanı güçlendirdi ve Tanrı'yı yüceltti. Tanrı'nın vaadini yerine getirecek güçte olduğuna tümüyle güvendi. Bunun için de aklanmış sayıldı. ''Aklanmış sayıldı'' sözü, yalnız onun için değil, aklanmış sayılacak olan bizler – Rabbimiz İsa'yı ölümden dirilten Tanrı'ya iman eden bizler – için de yazıldı. İsa suçlarımız için ölüme teslim edildi ve aklanmamız için diriltildi.*[217]

Bu doğrultuda İncil'in, kanlı kurbanlar istemediği açıktır aksine İncil insanlara iman sahibi olmanın ve kendilerini Tanrı'ya adamalarının gerekliliğinden söz eder niteliktedir. Kaldı ki yine başka bir yerde imanın ne denli önemli olduğu

[214] Yeni Antlaşma Yuhanna 1: 29.
[215] Terry Eagleton, *Radikal Kurban*, s.45.
[216] Yeni Antlaşma İbraniler'e Mektup 10: 11-15.
[217] Yeni Antlaşma Pavlus'tan Romalılar'a Mektup 4: 18-25.

hakkında şunlar söylenmiştir: ‘‘İman olmadan Tanrı’yı hoşnut etmek olanaksızdır. Tanrı’ya yaklaşan, O’nun var olduğuna ve kendisini arayanları ödüllendireceğine iman etmelidir.’’[218] Dolayısıyla artık sevgi, kutsanan kansız ve kanlı kurbanların yerini almıştır. ‘‘Tanrı’nın nazarında değerli olan şey keçiler yahut bir avuç tahıl değil, aşağı/madun kesimlerin güçlü maneviyatıdır.’’[219] Kefaret denilen şey yalnızca kurban ritüeli ile gerçekleşmek zorunda olmayan, pişmanlık ve alçakgönüllülük göstergesi olarak ortaya çıkan bir şey olmuştur. Tevrat’ta, ‘‘Çünkü sen kurbandan hoşlanmazsın, Yoksa sunardım sana, Yakmalık sunudan* hoşnut kalmazsın. Senin kabul ettiğin kurban alçakgönüllü bir ruhtur, Alçakgönüllü ve pişman bir yüreği hor görmezsin, ey Tanrı’’[220] ifadeleri ile Tanrı’nın kurban istemediği görülürken yine aynı metin, herhangi bir tutarsızlık görmeden Mısırdan Çıkış ve Levililer bölümünde yakmalık sunulardan Tanrı’nın hoşnutluğunu ve Tanrı’nın doğrudan kurbanlar istediğini söyler. ‘‘İki anlam, fiziksel kurban etme ile spritüel kendini mülksüzleştirme arasındaki ilişkinin dramatik bir biçimde mühürlendiği Çarmıha Gerilme’de birleşir.’’[221] İsa, mülksüzlere karşı duyduğu adanmışlıkla sadakatini göstererek kendini feda etmiştir. ‘‘Max Weber buradan yola çıkarak İbranice kutsal metinlerde, ölen ve dirilen doğa tanrılarına veya diğer tanrısal varlık ve kahramanlara ait bilinen tüm mitolojilere aykırı bir etik dönüş olduğundan bahseder.’’[222] Kurban hikâyesi insanların kurban edilmesiyle başlayan, simgesel olarak onları temsil eden şeylerle devam eden, sonrasında ise etik alana geçen ve yeniden insan bedeninin kurban edilmesine dönen bir etkinlik olarak kısır döngü içine girmiştir. ‘‘İsa’yı çarmıha götüren şey, adalet ve yoldaşlığa olan adanmışlığıdır.’’[223] Onun sayesinde herkes günahından arınır ve kutsanır. ‘‘İnsanlar İsa Mesih’te olan kurtuluşla, Tanrı’nın lütfuyla, karşılıksız olarak aklanırlar.’’[224]

Yine başka bir kurban sunma olayını anlatan Habil ile Kabil’in hikâyesine bakılacak olursa, orada da imanın her şeyin üstünde olduğu görülür. Nitekim Habil’in iyi bir kurban sunmasını sağlayan şey onun imanı olurken ve Tanrı onun

[218] Yeni Antlaşma İbraniler’e Mektup 11: 6.
[219] Terry Eagleton, *Radikal Kurban,* s.41-42.
[220] Eski Antlaşma Mezmurlar 51: 16-17.
[221] Terry Eagleton, *Radikal Kurban*, s.43.
[222] Eagleton, a.g.e., s.37.
[223] A.g.e., s.44.
[224] Yeni Antlaşma Pavlus’tan Romalılar’a Mektup 3: 24.

kurbanını kabul ederken, Kabil ise reddedilmenin öfkesiyle kardeşini öldürmüş, Habil ise buna rağmen hâlâ imanı sayesinde konuşmuştur.[225] Burada tekrardan İbrahim'in İshak'ı kurban ettiği hikâyeye dönülecek olunursa, İbrahim'in imanı sayesinde Tanrı'nın sınaması karşısında ona boyun eğdiği ve oğlunu kurban etmeyi kabul ettiği görülürken, Tanrı'nın ise görmüş olduğu bu iman sayesinde İbrahim'in oğlunu kurban vermesine izin vermediği görülür. Bunun bir sınama olduğu ve Tanrı'nın her şeye gücünün yettiği açıkça şu cümlelerle ifade edilir:

> *İbrahim sınandığı zaman imanla İshak'ı kurban olarak sundu. Vaatleri almış olan İbrahim biricik oğlunu kurban etmek üzereydi. Oysa Tanrı ona, ''Senin soyun İshak'la sürecek'' demişti. İbrahim Tanrı'nın ölüleri bile diriltebileceğini düşündü; nitekim İshak'ı simgesel şekilde ölümden geri aldı.*[226]

Tanrı'nın İbrahim'e vaat ettiği şey, yani onun oğlunun ve soyunun dünyada hüküm süreceği sözü İbrahim'in imanıyla, imanının aklanmasıyla mümkün olur. ''İbrahim'in soyu yalnız Kutsal Yasa'ya bağlı olanlar değil, aynı zamanda İbrahim'in imanına sahip olanlardır.''[227] Tanrı, İbrahim'den yapmasını istediği bu kurban sunma eylemiyle, onun imanını tüm uluslara gösterir. "Seni birçok ulusun babası yaptım diye yazılmış olduğu gibi İbrahim, iman ettiği Tanrı'nın –ölülere yaşam veren, var olmayanı buyruğuyla var eden Tanrı'nın– gözünde hepimizin babasıdır.''[228] İbrahim tüm bu düşüncelerine bağlılığıyla Tanrı'ya güvenip ve onun isteklerine iman ettiği için O'nun lütfunu kazanır. Burada görülen şey sadece İbrahim'in Tanrı'ya iman etmesi değil, imanı doğrultusunda eylemde bulunarak aklanmasıdır. İbrahim'in imanı sadece sözde kalsaydı, oğlu İshak'ı kurban etmek için bıçağını çekmeseydi, İshak'a kavuşamayacaktı. Bu anlamda denilebilir ki: ''Ruhsuz beden nasıl ölüyse, eylemsiz iman da ölüdür.''[229] Tüm bu söylenilenlerin devamı niteliğinde söylenmesi gereken şey ise İbrahim'le onun soyuna vaadedilen bu imanın, İsa'nın suçlarımız için kurban edilmesi ve aklanmamız için diriltilmesiyle sağlanmış olmasıdır. ''Vaatler İbrahim'e ve soyundan olana verildi. Tanrı birçok kişiden söz ediyormuş gibi, Ve soyundan olanlara demiyor; Soyundan olana demekle tek bir kişiden, yani Mesih'ten söz

[225] Yeni Antlaşma İbraniler'e Mektup 11: 4.
[226] Yeni Antlaşma İbraniler'e Mektup 11: 17-19.
[227] Yeni Antlaşma Pavlus'tan Romalılar'a Mektup 4: 16.
[228] Yeni Antlaşma Pavlus'tan Romalılar'a Mektup 4: 17.
[229] Yeni Antlaşma Yakup'un Mektubu 2: 24-26.

ediyor.''[230] Böylece tüm ulus, İbrahim'le başlayan kutsamayla, devamında İsa Mesih'in ilk ve son kez sunulmasıyla kutsal kılındı. Bu iki durum arasındaki ilişki, Soren Kierkegaard tarafından Ölümcül Hastalık'ta şöyle ifade edilir:

> *Buradaki çelişki kaybın insansal gerçekliği ve aynı zamanda bu kayba rağmen bir olabilirliğin varlığıdır. Korku ve Titreme'de ise trajik kahraman kesin olanı daha kesin olan için terk eder diye yazar; buna karşılık Kierkegaard tarafından iman şövalyesi olarak adlandırılan kişi, ayakları altında böylesi sağlam bir zeminin varlığını hissetmez. Oğlunu katletmesi emredilen İbrahim gibi, yalnız ve terk edilmiştir; rasyonel açıdan saldırgan ve absürt görünmeye mahkum bir imanın yükü omuzlarındadır. Bunun sona ermesinin tek yolu, çarmıhın trajik bir teslimiyet içerisinde nihai ve mutlak olarak yaşanmasıdır.*[231]

3.3. Kuran'da Kurban

Semavi dinlerin sonuncusu Müslümanlığın kutsal kitabı olan Kuran'da geçen kurban kelimesi Arapça "k-r-b" kökünden gelen "yakınlaşmak" anlamını ifade etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında kurban ile anlatılmak istenen, evveli toplumlardan bu yana bütün dinlerde var olan Tanrı'lara yakınlaşmak, onlarla ortaklık kurmaktır. Bu konuda Kuran'da şöyle söyleniyor: ''Elbette onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır. Ancak ona ulaşacak olan, sizin takvanızdır.''[232] Bu ayetle söylenmek istenen şey kurban edilen hayvanların et ihtiyacını gidermek için kesilmediğini, bunların yalnızca Allah'a yönelik imandan doğan uygulamalar olduğudur. Asıl olan Allah'a duyulan karşılıksız, gönülden, içten gelen bağlılıktır. Bununla beraber yine kurbanın yakınlaşma anlamını taşıdığı ve yalnızca Tanrı'ya takva edenlerin sunacağı kurbanların kabul edileceğini belirten, hem Tevrat hem İncil hem de Kuran'da karşımıza çıkan bir diğer ayet Habil ve Kabil hakkındadır:

> *Onlara, Adem'in iki oğlunun kıssasını hakkıyla oku. Hani ikisi birer yakınlık sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, diğerinden edilmemişti.(Sunduğu kabul edilmeyen), "Seni*

[230] Yeni Antlaşma Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup 3: 16.

[231] Terry Eagleton, *Radikal Kurban*, s.65.

[232] Kur'ân-ı Kerim Renki Kelime Meali, çev. Elmalılı Hamdi Yazır, Asır Yayınları, İstanbul 2008, Hac Sûresi, 37.

kesinlikle öldüreceğim!" dedi. Diğeri ise şöyle dedi: "Allah, ancak muttakilerinkini kabul eder.[233]

Habil Allah'a duyduğu imanla, yakınlıkla, O'na sürüsündeki en güzel, en sağlıklı, en değerli gördüğü hayvanı kurban olarak sunarken, Kabil ise toprağındaki ürününden getirir. Allah, Habil'in kurbanını kabul eder, Kabil'inkini ise etmez. Kurbanı kabul edilmeyen Kabil ise kardeşini öldürür. Bu olay açıkça gösterir ki bir tarafta Allah'a teslimiyet varken diğer tarafta başkaldırı vardır.

Yine kurbanla ilgili olarak, tıpkı evveli toplumlarda ve Tevrat'ta görüldüğü gibi, kurbanın neden ve nasıl kesilmesi gerektiği, ne zaman yenebileceği, kimlere verilmesi gerektiği hakkında şu ayet yazılmıştır:

O gövdeli hayvanları, deve ve sığırları, size Allah için kurban edileceklerden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Onlar ayakları bağlı olup kesilirken üzerlerine Allahın adını anın. Yanları yere yaslandığı zaman, onlardan yiyin. İsteyene de, istemeyene de yedirin. Şükredesiniz diye onları böyle sizin emrinize sunduk. Elbette onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır. Ancak Ona ulaşacak olan, sizin takvanızdır. Size doğru yolu gösterdiğinden dolayı, Allah'ı büyükleyesiniz diye onları böyle sizin emrinize sundu. Görevlerini güzel yapan Muhsinleri müjdele.[234]

Müslümanlık diğer iki semavi din ile kıyaslandığında ise Yahudilikle aralarında tek tanrılı bir inanç biçimi olmak yönünden ortaklık bulunur. Bununla birlikte hem semavi dinlerin hepsinde hem de evveli toplumlarda görüldüğü gibi Tanrı'yla yakınlaşmak için inşa edilmiş mabetleri vardır. Aynı zamanda Kuran'da açıkça bütün semavi dinlerde kurban vermenin olduğuna işaret edilir. ''Her topluluk için, Allah'ın kendilerine rızk olarak verdiği hayvanları keserken Allah'ın adını ansınlar diye bir mabed yapmışızdır. Sizin Tanrı'nız, tek bir Tanrı'dır, onun için yalnız Ona boyun eğip teslim olun.''[235] Görülür ki semavi dinleri, evveli toplumlardan ayıran şeylerden biri inandıkları Tanrı'nın onlara bir kitap gönderip, neler istediğini açıkça, yazılı bir biçimde onlara duyurmasıdır. Bunun dışında evveli toplumlarda insanların karşılaştıkları şeyleri çözemeyip, karşısında çaresiz kaldıklarında onları tanrılaştırdığı görülmüştür. Semavi dinleri evveli toplumlardan ayıran en temek özellik budur. Semavi dinlerde inanılan şeye gönülden bir bağlılık, teslimiyet söz konusudur. Buna rağmen kurban vermenin temelinde evveli

[233] Kur'ân-ı Kerim Mâide Sûresi: 27.
[234] Kur'ân-ı Kerim Hâc Sûresi: 36-37.
[235] Kur'ân-ı Kerim Hâc Sûresi: 34.

toplumlardaki gibi hâlâ karşılıklı bir anlaşma fikrine dayandığını söylemek mümkündür. Kuran'da İbrahim'in hikâyesinden anlaşılan budur:

> *Biz de ona oğul müjdeledik. O, kendi yanında koşma çağına geldiğinde, Ey yavrum, ben seni rüyamda boğazladığımı görüyorum. Artık bak, ne görüyorsun? Dedi. (Oğlu), Ey babacığım, ne emrolunuyorsan, yap! Beni, inşallah sabredenlerden bulacaksın dedi. İkisi de (Allah'a gönülden) boyun eğdiklerinde, onu şakağı üzerine yıktı. Ona şöyle seslendik: Ey İbrahim! Gerçekten rüyayı doğrulayıp onayladın. Biz iyilik yapanları işte böyle ödüllendiririz Şüphesiz bu, açık ve kesin bir imtihandı. Ona büyük bir kurbanlık fidye verdik. Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık: Selam olsun İbrahim'e! Biz, iyilik yapanları böyle ödüllendiririz. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı.*[236]

Allah bu ayetiyle açıkça kendisine iman edenleri ödüllendireceğini bildirir. Bu tıpkı evveli toplumlarda ben sana vereyim, sen de sana ver anlayışındaki değiş-tokuş ilişkisinin, sen bana iman edersen ben de seni ödüllendiririm biçimini almış halidir. Belirtmek gerekir ki bu hikâyede iman eden, Allah'a kendini teslim eden yalnızca İbrahim olmamıştır. İbrahim, oğlu İsmail'e Allah'ın, kendisinden onu kurban etmesini emrettiğini söyleyerek oğlunu zorlamak yerine rızasını ister. İsmail, Allah'ın bu emrine sonsuz bir imanla boyun eğer ve babasına korkusuzca kendisini kurban etmesi gerektiğini şöyle ifade eder: ''Ey babacığım! Ne ile emrolunduysan onu yap. Allah dilerse, sabredenlerden olduğumu göreceksin.''[237] Bu hikâyede Tevrat ve Kuran'ın birbirinden farklı olarak söyledikleri şey, kurban edilenin Tevrat'a göre İshak, Kuran'a göre ise İsmail olduğudur. Fakat daha önceleri medeniyetlerde, devamında ise Tevrat'ta karşılaşılan ilk doğanın kurban edilmesi motifi üzerinden hareket etmek gerekirse Tevrat her ne kadar İshak'ın kurban edildiğini söylese de kurban edilenin İsmail olması muhtemeldir.

Başka bir ayette de insanların Tanrı'yla yakınlaşmak için mabetlerini ziyaret etmeleri gerektiği kurban edilen hayvanların yalnızca Allah'a duyulan iman, teslimiyet duygusunu göstermek için verildiği şöyle ifade edilir:

> *Sonra kirlerini temizlesinler, adaklarını yerine getirsinler, o kadim evi, Kabe'yi tavaf etsinler. Emir budur. Kim Allah'ın yasaklarına özen gösterip yüceltirse, bu, Rabbinin katında kendisi için elbette daha iyidir. Size okunup bildirilenlerin*

[236] Kur'ân-ı Kerim Sâffât Sûresi: 101-111.
[237] Kur'ân-ı Kerim Sâffât Sûresi: 37.

dışındaki bütün hayvanlar, size helal kılındı. Pislik olan o putlardan kaçının, yalan sözlerden kaçının. (Bunu) Allah için (yapın), Ona ortak koşmayan hanifler olun. Kim Allah'a ortak koşarsa, sanki o gökten düşüp de kendisini kuşların kaptığı veya rüzgarın kendisini uzak bir yere attığı kimseye benzer. İşte durum budur. Kim Allah'a sunulan kurbanlıklara saygı gösterirse, şüphesiz o, kalplerin takvasındandır.[238]

Dinlerde ki kurban konusuyla ilgili edindiğimiz tüm bilgiler göz önünde tutulursa evveli toplumlardan bugüne tanrı ihtiyacıyla birlikte, onu bilmek ve onunla iletişimde olmak dürtüsü insanı kuşatmıştır. Bu yüzden de insan tanrıyla yakınlık kurabilmek adına birçok yolu denemiştir. Kurban sunma da bu yollardan biri olmuştur. Kurbanın kökenine inildiğinde ise onun ritüellerden, Tanrı'yla iletişim kurmak için bir bağlantı olarak doğduğu sonucu çıkmaktadır.

Kurban zamanla sadece bir iletişim kurma işlevine sahip olmaktan çıkmış ve çeşitli amaçlar adına birçok toplumda, kişiler arasında ortak bir ruh, sağlam bir bağ yaratan gelenek haline gelmiştir. Böylece iki tür kurban anlayışı ortaya çıkmıştır: Kanlı ve kansız kurbanlar. İnsanların kan dökmek veya ürün takdimi şeklinde gerçekleştirdiği bu kurban ritüelleri evveli toplumlardan günümüze değin gelmiş; çeşitli inançlar ve dinler aracılığıyla bugünkü biçimini almıştır. Kurban, evveli toplumlardan bu yana Tevrat'ta, İncil'de, Kuran'da yeni bir biçim ve anlam kazanmıştır. Örneğin; ilk olarak Tevrat'ta, sonraları İncil'de ve Kuran'da yer alan İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmeyi kabul etmesi, birçok inanç ve dinde insan kurbanını ortadan kaldıracak bir olay olarak geçekleşmiştir. Böylece dinlerde insan kurban etme düşüncesi yok olmuştur.

Medeniyetlerden bugüne değin kurban ritüelleri yapılmakta; kurban gizemsel bir anlatım ile evveli toplumlardan en yeni toplumlara kadar gelen bir inanış olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber kurban olgusu antropolojik, psikolojik, sosyolojik, toplumsal ve dinsel yönden tarihte bir yer kazanmaktadır. Görüldüğü üzere, çok tanrılı inançlar döneminde ki kurban vermenin nedenleri ve biçimlerinden çok da farklı olmayan bu dönem uygulamalarında ki yegâne ayrım, kendisine kurban sunularının verildiği doğaüstü güç tasavvurunun tekleşmesi ve bu gücün kendisine iman eden insanlardan nasıl kurbanlar istediğini söylemesidir

[238] Kur'ân-ı Kerim Hâc Sûresi: 29-32.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KİERKEGAARD'IN KURBAN, İMAN VE ETİK İLİŞKİSİNE BAKIŞI

4.1. Kierkegaard'a Göre Bireyin Varoluş Pozisyonları

Kierkegaard'ın felsefesini anlayabilmek ve araştırmamıza başlayabilmek için öncelikle onun ahlak ile değil etikle ilgilendiğini söylemek gerekir. Etik sözcüğünün kökeni Antik Yunan dilindeki ethos sözcüğünden gelir. Bu sözcük gelenek, görenek, örf, adet gibi anlamlara gelir. Ahlak sözcüğünün kökeni ise Latince mores sözcüğünden gelir ve etik ile aynı anlamda kullanılır. Ahlak birey ile ilgilenirken etik hayatın kendisiyle ilgilenir. Ahlak, belirli normlara göre bireyin davranışları hakkında iyi ya da kötü diye değerlendirmelerde bulunur. Etik ise bireyi kendisine karşı sorumlu kılar. İyi davranış üzerinde değil de nasıl iyi bir yaşam süreceğini ortaya koymaya çalışır. ''Ahlak bireylerden isteklerde bulunur, bu istekler dışsal niteliktedir ve bireyler bunu belli ölçülerde içselleştirmektedirler.''[239] Etik ise bireylerin bilinçli olarak seçtiği eylemlerinin süreciyle, nasıl olduğuyla, biçimiyle ilgilenir. Bundan dolayı Kierkegaard'ın felsefesinde bireyciliğin ön plana çıktığını söylemek gerekir. Kendi sözleriyle "Öznellik hakikattir, hakikat öznelliktir"[240] Kierkegaard nesnelliğe karşıdır. ''Nesnellik hem davranışı hem de düşünceyi yöneten kuralları kabul etme eğiliminde kendisini gösterir.''[241] Dolayısıyla birey kendi öznelliğini, olması gerekene uyarak silen kişidir. Oysa bireyin, nasıl yaşayacağını yönlendirecek değişmez doğrular, değerler yoktur. Tersine her birey ne için yaşamak ve ne uğruna ölmek istiyorsa, ona kendi karar vermelidir. Bu yüzden öznellik onun felsefesinin en önemli noktasıdır. Bu anlamda her insanın ortaya koymak zorunda olduğu bir benliği vardır.

Kierkegaard'a göre bir insanın birey olarak varoluşunu ortaya koyabileceği üç pozisyon vardır. Bunlar: estetik, etik ve dinsel pozisyondur. ''Bir aşamadan diğerine

[239] Abdulkadir Mahmutoğlu, *"Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler"*, (Türk İdare Dergisi), Sayı: 463-464, s.232.
[240] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.85.
[241] Kierkegaard, a.g.e., s.51.

geçiş ‘sıçrama’yla olur: ...özden varoluşa geçiş bir sıçramadır.’’[242] Bu üç alan arasında zorunlu bir ilişki ve geçiş yoktur. ‘‘Fakat insanın yaşadığı yabancılaşma, umutsuzluk ve suç duygusu, insana bu varoluş tarzlarının niteliğini ve bunlar arasındaki farklılıkları öğretir.’’[243] Böylece birey hayatının bazı dönemlerinde varoluş pozisyonunu değiştirir. Bu pozisyonların ortak yanı ise bireyin duyduğu varoluş acısıdır. Söz gelimi estetik pozisyondaki birey sonlu şeylerin kendisine vereceği mutluluğun geçiciliğini görerek kendi benliğini sorgulayarak etik pozisyona geçecek, etik pozisyondaki birey de ahlaksal açıdan doğruyu seçmeye gücünün yetmeyeceğini anlayarak dinsel pozisyona geçecektir. Kierkegaard’ın estetik insanı göstermek için kullandığı örnekler Faust, Johannes ve Don Juan gibi yazınsal tipler olurken ahlâksal insan tipi için Agamemnon’u ile Sokrates’i, dinsel insan tipi için ise İbrahim’i örnek göstermektedir.

4.1.1. Estetik Varoluş Pozisyonu

Bireyin yaşamında var olmaya çalışırken gerçekleştirdiği ilk pozisyon estetik alan olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘‘Bir şeyi estetik olarak değerlendirmek onu oluşturduğu ilk etki bağlamında, burada ve şimdi sizi nasıl etkilediğine göre ya da sizi çekme ya da itme eğilimine göre kavramaktır.’’[244] Bu anlamda bireyin etrafıyla kurduğu ilişki, kendi arzuları ve istekleri doğrultusundadır. ‘‘Zira bu alanda kişi sadece kendine haz veren şeylerle ilgilenir.’’[245] Bu doğrultuda Kierkegaard’ın estetik varoluş düzeyinde ele aldığı birey, insanlar arasına karışmayan, insanın doğası gereği sahip olduğu arzular ve istekler gibi ahlaki olmayan ilkelerinin de olmasından dolayı, ahlaki gerekçelerle yargılanmayı anlamsız bulan biri olarak karşımıza çıkar. ‘‘Bu anlamda estetik tiplerin ortak yönü, dolaysızlık ve haz yaşamıdır.’’[246] Yalnızca duyumsal alana bağlı olan bu tip eylemleri üzerine hiç düşünmez.

---

[242] Kamuran Gödelek, *‘‘Kierkegaard’ın İnsan Görüşü’’*, (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,2008), Sayı:1/5 s.363., ayr. bkz. Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, 2010, s.57.

[243] Nevin Gülten, *‘‘Kierkegaard’ta Umutsuzluk, İman ve Umut’’*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Gazi Üniversitesi:Ankara,2014), s.99.

[244] Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, (İstanbul:Anka Yayınları,2002), s.18.

[245] Nevin Gülten, *‘‘Kierkegaard’ta Umutsuzluk, İman ve Umut’’*, s.101.

[246] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.59.

‘‘Estetik yaşam; Kierkegaard’ın deyimiyle şimdi’ye adanmış bir yaşamdır.’’[247] Dolayısıyla birey içinde bulunduğu topluma yabancıdır. Sadece kendi istek, arzu ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için insanları araç olarak görür, bu yüzden toplum içinde yaşar. Bireyin içindeki bu arzu, istek ve ihtiyaçları onu sürekli olarak dışarıya yönlendirmektedir. Arzu ve isteklerinin tatmini peşinde koşan bu bireyin, eylemlerinde sürekli ve kararlı olduğunu söylemek zordur. ‘‘Estetik seçim ya tamamen gündeliktir, dolayısıyla seçim söz konusu değildir veya kendisini çoklukta kaybeder.’’[248] Bu birey yaşamının her anında arzularının ve isteklerinin tatminini umsa da bu imkânsızdır. Çünkü insan yaşamı boyunca yalnızca doyuma, hazza ulaşmaz. Haz yalnızca ana dayalıdır ve kalıcılığından söz edilemeyecek olandır. ‘‘Bu haz yaşamının ya da tenselliğin sürdürülmesi sonucu, kişide ortaya çıkan umutsuzluktur.’’[249] Kierkegaard bu umutsuzluğu ölümcül hastalık olarak nitelendirir.

Birey geldiği noktada arzu ve isteklerinin kendisini hazza ulaştırmaması sonucunda, gerçekten istedikleri üzerine düşünür. ‘‘Estetik adını verdiği bu hissi yanılma evresi olan evre öznelliğin kendisini kaybettiği umutsuzluk kördüğümüne yol açar.’’[250] Dolayısıyla umutsuzluk, bireyin kendi benliğinden şüphe etmesi olarak ortaya çıkar. ‘‘Kişinin kendini benlik ile yanlış ilişkilendirmesi, iki kutbun yani ruhun ve bedenin, sonlunun ve sonsuzun, özgürlüğün ve zorunluluğun bir sentezi olan insanın, bu kutuplardan birini fazla vurgulayarak diğerini göz ardı etmesi anlamına gelir.’’[251] Burada ya/ya da sorusu gündeme gelir. Birey ya hazlarla dolu estetik pozisyonda kalacaktır ya da etik pozisyona geçecektir. ‘‘Umutsuzlukta hiçbir şey yok edilmez; kişinin estetik niteliklerinin tamamı kalır; yalnızca bu nitelikler tâli hale gelir ve bu nedenden dolayı korunur.’’[252] Fakat birey artık estetik kadar etiğin de mutluluk için yeterli bir alan olduğunun farkındadır. Bu yüzden bu hastalıktan çıkmak ancak etik varoluş düzeyine geçmesiyle mümkündür.

---

[247] Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, (İstanbul:Anka Yayınları,2002), s.18.

[248] Soren A. Kierkegaard, *Etik Estetik Dengesi Kişiliğin Gelişiminde*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul:Araf Yayınları,2013), s.16.

[249] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.59.

[250] Emmanuel Levinas, *‘‘Kierkegaard: Varoluş ve Etik’’*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.58.

[251] Nevin Gülten, *‘‘Kierkegaard’ta Umutsuzluk, İman ve Umut’’*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Gazi Üniversitesi:Ankara,2014), s.35.

[252] Soren A. Kierkegaard, *Etik Estetik Dengesi Kişiliğin Gelişiminde*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul:Araf Yayınları,2013), s.16.

4.1.2. Etik Varoluş Pozisyonu

‘‘Kierkegaard’a göre este-tik aşamadaki kimse, umutsuzluk ve can sıkıntısı içinde yaşarken, etik aşamadaki kimse gelecekte değil şu anda fiili olanın içerisinde sonsuz bir kararlılık tutkusuyla yaşar.’’[253] Çünkü bu pozisyonda birey iyi ile kötü arasında mutlak bir seçim yapar. ‘‘Mutlak olanı seçmekle, yani iyi ve kötü arasında mutlak bir seçim yaparak ahlaksal olanı seçmekle kişi kendini seçer.’’[254] Etik alanı seçmiş olan bu birey artık dışarıya değil kendine bağlıdır. Dolayısıyla birey artık estetik pozisyonda olduğu gibi çevresel etkilerin altında değersizleşmekten çıkıp bireysel varoluşunun farkına varmıştır.

‘‘Estetik yaşamı seçen kişinin toplumsal değerlere karşı sergilediği umursamaz yaklaşımın tersine etik alanda yaşayan birey, toplumsal ahlak kurallarını ve onun getirdiği sınırlamaları kabul eder.’’[255] Birey bu aşamada bilinçlidir, kendindedir fakat bu sefer de kendi bireyselliğini topluma yani evrenselliğe feda eder. ‘‘Ben’in münferitliği herkes için geçerli olan yasanın altında yitirilecektir.’’[256] Çünkü iyi olanı, mutlak olanı seçerken kendisi için değil herkes için iyi olanı seçer. ‘‘Bu kişi bir hiç olmamak için kendi somut varlığını koruyarak ve varlığına evrenselle nüfuz ederek evrensel insana dönüşür.’’[257] Kierkegaard bu ahlaksal yaşamı seçmiş kişiyi trajik kahraman olarak adlandırır. ‘‘Kierkegaard’a göre gerçek trajik kahraman kendisini ve kendisine ait her şeyi evrensel olana kurban eder; onun eylemi ve her duygusu evrensel olana aittir.’’[258] Estetik varoluş pozisyonundaki birey ise evrenseli gözeterek değil rastlantısal olarak yaşamına devam eder.

Kierkegaard estetik pozisyon ile etik pozisyon arasındaki farkı en öz biçimde şöyle özetlemektedir: “Peki estetik olarak yaşamak ne demektir? Etik olarak yaşamak ne demektir? Buna ben cevap verebilirim: bir kimsedeki estetik faktör kişinin gündelik olarak ne olduğudur; etik faktör ise kişinin (kalıcı olarak) ne

[253] Ufuk Bircan, *‘‘Sokrates’ten Kierkegaard’a İroni’’*, (Sbard Dergisi,2014) Sayı:27, s.101.
[254] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.61.
[255] Muharrem Şahiner, *‘‘Kierkegaard’a Göre İmanın Gereği: Bireysel Varoluş’’*, (Sosyal Bilimler Dergisi, 2017), Cilt:7 Sayı:24, s.298.
[256] Emmanuel Levinas, *‘‘Kierkegaard: Varoluş ve Etik’’*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.64.
[257] Muharrem Şahiner, *‘‘Kierkegaard’a Göre İmanın Gereği: Bireysel Varoluş’’* s.298.
[258] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.64.

olacaksa o olmasıdır.”[259] Bu ayrımı, farklı eserlerinde sıkça karşı cinsle münasebet ve evlilik olgusu örneğiyle gösterir. ‘‘Söz gelimi etik yaşamda evlilik içinde her ne kadar rastlantı taşımaktaysa da etik bireyin görevi rastlantı ile evrenseli bir araya getirmek olmalıdır.’’[260] Yani etik pozisyonu seçmiş birey tamamiyle estetik yaşamı dışlamasa da onu rastlantısallıktan çıkarıp daha anlamlı bir hale getirmektedir. Estetik varoluş düzeyindeki birey sadece cinsel içdürtüleriyle hareket ederken etik varoluş düzeyindeki birey ise evliliğin sorumluluklarının farkında olarak toplumsal akla uygun hareket eder.

> *Evliliğe ilişkin etik görüşün, her türlü estetik aşk anlayışı karşısında birkaç yönden üstünlüğü vardır. Rastlantıyı değil, evrenseli öne çıkarır. Bu görüş nadirliklerinde tamamen özgün iki kişinin nasıl mutlu olabileceğini değil; her evli çiftin nasıl mutlu olacağını gösterir. İlişkiyi mutlak olarak görür ve bu yüzden farklılıkları teminatlar olarak değil, görevler olarak algılar. İlişkiyi mutlak olarak görür ve bu yüzden aşka gerçek güzelliği açısından yani özgürlük açısından bakar; tarihsel güzelliği anlar.*[261]

Kierkegaard’ın etik birey için verdiği örnekler Agememnon ve Sokrates olurken estetik birey için verdiği örneklerden birisi Faust olmuştur. ‘‘Trajik kahraman, yüce bir amaç için -evrensel- kendini feda eder, bireyselliğini bir yana bırakır, gerekiyorsa Sokrates gibi kahramanca ölüme gider veya Agamennon gibi çok sevdiği kızını ülkesinin iyiliği için kurban eder.’’[262] Faust ise tamamiyle bedensel tutkularının peşinde koşarken insanlarla aynı doğrultuda düşünmeye gayret ederek içinde olup bitenlerin ağırlığı altında ezilir, tümelin kurbanı olur. Her iki pozisyondaki bireyler de kendi öznelliğini evrensele kurban etmiştir. ‘‘Birey tümel karşısında, tekil olarak kendini göstermeye kalkıştığı an, günah işlemiş olur ve yalnızca bunu kabullenerek tekrardan tümelle uzlaşabilir.’’[263] Kahramanlarımızın yaptığı şey tam olarak budur. ‘‘Bu alanda din, sosyal ahlâka, sosyal inanca, toplumsal olguya dönüşür.’’[264] Fakat

---

[259] Soren A. Kierkegaard, *Etik Estetik Dengesi Kişiliğin Gelişiminde*, çev. İbrahim Kapaklıkaya (İstanbul:Araf Yayınları,2013), s.24.

[260] Muharrem Şahiner, *‘‘Kierkegaard’a Göre İmanın Gereği: Bireysel Varoluş’’*, (Sosyal Bilimler Dergisi, 2017), Cilt:7 Sayı:24, s.298.

[261] Soren A. Kierkegaard, *Etik Estetik Dengesi Kişiliğin Gelişiminde*, s.129.

[262] Nevin Gülten, *‘‘Kierkegaard’ta Umutsuzluk, İman ve Umut’’*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Gazi Üniversitesi:Ankara,2014), s.105.

[263] Soren A. Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. Nur Beier, (İstanbul:Pinhan Yayıncılık,2014), s.77.

[264] Nevin Gülten, ‘‘Kierkegaard’ta Umutsuzluk, İman ve Umut’’, s.105.

zamanla birey, akıl ve iradeye sahip olmasına karşın yine de ahlaka dair bildiklerinin yetersiz geleceğini düşünür. Ahlaksal açıdan doğruyu seçmeye gücünün yetmeyeceğini anlayan birey, günah işlememek için Tanrıya yönelir ve dinsel pozisyona geçer.

4.1.3. Dinsel varoluş pozisyonu

‘‘Bu aşamada birey bireyselliğini tamamen bir yana bırakarak tam bir teslimiyet içinde Tanrı için yaşamayı seçer.’’[265] Etik pozisyonda birey, bireysel varoluşuna ulaşmış ve ahlaki olanla, evrenseli gözeterek seçimde bulunurken dinsel varoluş pozisyonunda ki birey bu evrenselliği de aşarak yani evrenseli askıya alarak mutlak olanla mutlak bir ilişki kurar. ‘‘Etik benlik sadece kendiyle dengede olmayı isterken, dini benlik ancak onu bir insan yapan güçle kendini ilişkilendirerek dengeyi bulur.’’[266] Tanrıyla kurulan bu ilişkide tamamiyle bireyin öznelliği başroldedir. Dolayısıyla dinsel varoluş pozisyonunda öznellik en yüksek düzeydedir. ‘‘Dahası, benlik kendini yaratan güçle ilişki kurmadığı sürece, kendi kendisiyle de doğru bir biçimde ilişki kuramaz.’’[267] Bu yaşam tarzına ulaşmak da ancak bir sıçramayla mümkün olmaktadır. Bunun nedeni ise imanın akıl ile kavranabilir bir açıklamasının olmamasıdır. ‘‘Bu durumda Tanrı ile iletişim kurmanın rasyonel ve kavramsal bir yolu olmadığından, kişi ancak kendi varoluşuna güvenerek Tanrı’yı dinlemelidir.’’[268] Bu yüzden ahlaksal olanla dinsel olan arasında seçim zorunludur. Çünkü ahlaksal olan akılsaldır; dinsel olan akla aykırıdır, ahlaksal olan birey her zaman evrensele tabiidir; dinsel olan birey ise bütün öznelliğiyle tanrıya bağlıdır.

> *Daha da ötesi, inanan mutlakla mutlak bir ilişki içinde bulunmasıyla evrenselden daha yüksektir ki bu ancak bir arzu olabilir ve ahlaksal bir bakış açısından yanlıştır:Böylece ahlaksal olan evrenseldir ve evrensel olan herkes için geçerlidir[…] tek bir birey evrensel içinde telos'u(amaç) olan bireydir ve onun ahlaksal ödevi evrensel olmak için kendi tekliğini ortadan kaldırmak üzere kendisini sürekli olarak ahlaksal olan içinde ifade etmektir. Birey*

[265] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.64.
[266] Nevin Gülten, ‘‘Kierkegaard’ta Umutsuzluk, İman ve Umut’’, s.105.
[267] Gülten, a.g.t., s.106.
[268] Muharrem Şahiner, *‘‘Kierkegaard’a Göre İmanın Gereği: Bireysel Varoluş’’*, (Sosyal Bilimler Dergisi, 2017), Cilt:7 Sayı:24, s.299.

> *evrensele karşıt olarak kendi tekliği içinde kendini ifade ettiği anda günah işler…*
> *[…] iman tek olanın evrenselden daha yüksek olması paradoksudur.*[269]

Etik pozisyondaki birey herkes için iyi olanı yaparken, dinsel pozisyondaki kişi her şeyden önce Tanrıyı düşünerek eylemde bulunur. Dinsel pozisyonda ki birey de ahlaksal açıdan doğru olanı yapmayı ve tümelle uzlaşmayı ister fakat Tanrıya mutlak olarak boyun eğdiği için bunu yapamaz. ‘‘Kişi inancın çelişikliğinin saçmalığına rağmen –ve hatta o yüzden- Tanrıya inanır, iman sahibidir.’’[270] Bunun en belirgin örneği de Tanrı’nın inanan bireyden ahlaksal olmayan bir şeyi yapmasını (İbrahim’in İshak’ı kurban etmesini istemesi) talep ettiği hikâyedir. Bu ve bunun gibi örnekler etik alanın dinsel alandan farkını açıkça ortaya koyar. Kierkegaard’a göre asıl seçim işte bu noktada olacaktır. Çünkü estetik ve etik bir arada bulunabilirken, ikisi asla dinsel olanla birleşemezler.

> *Etik olan evrensel olandır ve evrensel olması nedeniyle herkes için geçerlidir….tikel birey, amacını evrensel olanda barındıran bireydir. Ve görevi kendisini durmaksızın evrensel olanda ifade etmek, evrensel olmak için tikelliğini feshetmektir. Birey kendisini evrensel olanın karşısına, tikel olarak öne sürdüğü anda günah işler. […] İman şu paradokstur: tikel olan, evrensel olandan yücedir.*[271]

Kierkegaard’a göre dinsel aşamadaki İbrahim bir iman şövalyesidir. Çünkü o öznelliğini ortaya koyarken neye inanması gerektiğini de seçmiştir. ‘‘Onun imanı, toplumun etik değerlerinden radikal bir kopuştur.’’[272] O imanıyla evrenseli bir kenara atmış, Tanrı’ya karşı duyduğu bir ödev duygusuyla ona teslim olmuştur. ‘‘Ama bazen Tanrı’ya karşı mutlak ödevlerle başkalarına karşı ödevler karşı karşıya gelerek aralarında paradoks oluşmasına neden olabilir.’’[273] İbrahim tam da bu paradoksla karşılaştığı için imanın babasıdır. O çok sevdiği oğlunu, yine çok sevdiği Tanrı’ya kurban etme ödeviyle karşı karşıyadır. ‘‘Tanrı’yla doğrudan bir ilişki kurmak için İbrahim, kendisini evrensel olanın üstüne yerleştirmek zorundadır.’’[274] İbrahim oğlunu kurban etmeyi kabul ederek, toplum yani evrensel tarafından dışlanmayı,

---

[269] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.65.
[270] Kierkegaard, a.g.e., s.65.
[271] Nevin Gülten, *‘‘Kierkegaard’ta Umutsuzluk, İman ve Umut’’*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Gazi Üniversitesi:Ankara,2014), s.107.
[272] Gülten, a.g.t., s.107.
[273] A.g.t., s.108.
[274] A.g.t., ss.108-109.

yargılanmayı, suçlanmayı göze almıştır. Onun bu kararı etik pozisyon içinde anlaşılamaz olandır çünkü ahlaksal açıdan bir babanın oğlunu öldürmesi kabul edilemez bir şeydir, bu bir suç ve de günahtır. Bu karar ancak dinsel varoluş pozisyonu içinde, bireyin mutlakla kurduğu mutlak ilişkiyle anlaşılabilirdir. Kierkegaard etik varoluş pozisyonunda ki trajik kahraman ile dinsel varoluş pozisyonunda ki İbrahim'in farkını ortaya koyarak imanın evrenselden üstün olduğunu göstermeye çalışır.

> *Ona göre, trajik kahraman etik alan içinde kalır ve burada etik olanın teolojik olarak askıda oluşundan söz edilemez. Oysa İbrahim söz konusu olduğunda durum farklıdır. O eylemiyle etiği, askıya alarak, aslında etiğin dışında daha yüksek bir erek elde etmiştir. İbrahim'in eyleminin evrenselle bir ilgisi yoktur. Çünkü İbrahim bunu ne bir halkı kurtarmak ne de bir devlet ideasını sürdürmek ne de kızgın bir ilahı yatıştırmak için yapmıştır. Evet, burada kızgın bir ilahı yatıştırmak söz konusu olmasa bile yine de İbrahim'in eylemi Tanrı'yı memnun etmek için yapılmış, kişisel bir eylemdir. İşte tam da bu nedenden dolayı Kierkegaard, trajik kahramandan ziyade İbrahim'i, üstün görür.* [275]

Bu anlamda dinsel varoluş pozisyonu sonlu olanın sonsuz olanla aşkın bir bağlantı kurduğu alandır. Birey'in bu pozisyonda ki kararları ve eylemleri evrensel ve nesnel ölçütlerle anlaşılamazdır çünkü birey Tanrı'yla tamamiyle öznel bir ilişki içerisindedir. Birey kendi benliğini yaratan Tanrı'nın karşısında durduğu bu anda sahip olduğu her şeyi gözden çıkartarak varlığını inancı uğruna kurban etmeye hazırdır.

4.2. Kierkegaard'a Göre İman Ve Paradoks İlişkisi

4.2.1. Kierkegaard'a göre iman ve akıl

Kierkegaard'a göre imanın ne olduğu sorusunun cevabı ve imanın akıl ile ilişkisi İbrahim'in hikâyesinde yatar. Çünkü burada, İbrahim ve oğlu İshak arasında geçen olayın, akıl ile açıklanamayacağı dolayısıyla evrensel ahlak kurallarının içerisinde değerlendirilemeyeceği görülür. ''Kierkegaard'a göre, eylem için, uğrunda yaşayacak ve ölecek bir şey için gereken şey akıl ve nesnellik değil, aksine tutku

[275] A.g.t., ss.109-110.

(ihtiras) ve öznelliktir.''[276] Bu hikâyede de İbrahim'in evrensel ahlak kurallarını yani tümeli kapsayan ahlaksal pozisyonda kalmadığı görülür. Zaten iman söz konusu ise ahlaksal pozisyonda kalınamaz. İbrahim'in kendi öznelliği ve tutkusuyla evrenseli aşan Tanrı'ya bağlandığı dinsel pozisyona geçmesi gerekir. İbrahim'i trajik kahramandan ayıran şey de bu tutku yani imanıdır. İbrahim içindeki tutkuyla bütünüyle Tanrı'ya bağlıdır. Tanrı İbrahim'in imanını sınamak için ona oğlunu kurban etmesini söyleyerek ahlaksal olmayan bir şey yapmasını ister. Bu eylem ahlaksal açıdan değerlendirildiğinde bunun rasyonel bir tarafı yoktur ve adı cinayettir. ''Bu iman alanı dış dünyada meşrulaştırılamaz artık.''[277] Oysa Agemennon söz konusu olduğunda o toplumun iyiliği için ülkesini kurtarmak adına kızını kurban ederek insanların gözünde bir kahraman olmuştur. Bu durum onun içinde hissettiği acısını hafifletmiştir. Fakat Agemennon İbrahim'in karar verdiği anda içinde yaşadığı korku ve titremeyi yaşamadığı için yalnızca trajik bir kahraman olmaktan öteye gidemez. Dinsel varoluş pozisyonu söz konusu olduğunda etik olan askıya alınır çünkü etik varoluş pozisyonunda birey Tanrı'ya değil topluma karşı sorumluluk hisseder. İbrahim'in yaptığı şey dinsel açıdan değerlendirildiğinde bu İbrahim'in oğlunu kurban etmesinden başka bir şey değildir.

''Burada dinsel ödev ahlâksal yükümlülüğün önüne geçmiştir. Oğlunu seven bir baba olarak kendi duygularına, hem de masum bir kişinin öldürülmesini yasaklayan ahlâki ilkelere karşı gelerek Tanrı'nın emrini yerine getirmiştir.''[278] Tanrı'nın isteğine karşılık, İbrahim çok sevdiği oğlunu kurban etmeyi kabul ederek evrensel olanı askıya almıştır. Kierkegaard bu örnekle her zaman inanç sahibi olan bireylerin sınandığını göstermeye çalışır. Hikâyenin başına dönüldüğünde İbrahim'in çocuğu olmadığı ve bu yaştan sonra da bunun gerçekleşmeyeceğini düşündüğü için umutsuzluk içindeyken Tanrı'nın ona bir oğul vereceğini müjdelediği görülür. Böylece Tanrı sabredenlerin, teslimiyet duygusuyla kendine iman edenlerin karşılık bulacağını bu şekilde gösterir. Kierkegaard'ın kendisi de nişanlısından ayrılarak çok sevdiği Tanrı'ya bağlılığını, imanını gösterir. Açıkça Tanrı'ya, onun için neler

[276] Soren A. Kierkegaard, Kierkegaard, s.71.

[277] Emmanuel Levinas, *''Kierkegaard: Varoluş ve Etik''*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.64.

[278] Nevin Gülten, *''Kierkegaard'ta Umutsuzluk, İman ve Umut''*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Gazi Üniversitesi:Ankara,2014), s.112.

yapabileceğini göstermeye çalışır. Kierkegaard bu durumda öznellik ile iman arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamıştır:

> *Öznel bilginin üç temel özelliği vardır. İlki, bir insandan diğerine geçirilemez, farklı araştırmacılar tarafından üstüne eklenemez, sınıfta öğretilemez. İkincisi, öznel olarak bilinen her zaman için paradoksal bir niteliğe sahiptir. O halde öznel bilgi imanla(inançla) özdeştir. Çünkü akıl değil yalnızca iman bizi bir paradoksu kabul etmeye ikna edebilir. İnanç akılsal değil duygusal bir özelliktir. Üçüncüsü, öznel bilgi soyut değil, somuttur. Bunun sebebi, onun yaşayan bir bireyin gerçekte somut varoluşuna zorunlu olarak bağlı olmasıdır.*[279]

İbrahim'in yaptığı tam olarak budur. Onun eyleminin ahlaki ve rasyonel bir açıklaması yoktur. ''İman, ıstırap çeken bir hakikatle bağlantılıdır.''[280] Bu hakikat ise insanı Tanrı'ya bağlar. Hakikat öznel olarak kavranan dolayısıyla tümeli kapsamadığı için paradoksal olandır. Bu paradoks içinde her zaman imanı barındırır çünkü ancak inanç bize paradoksal olan bir durumu kabul ettirebilir. Dolayısıyla iman Kierkgaard'a göre Tanrı'nın varoluşu paradoksal olmasına ve inanma kararı sonsuz bir teslimiyet içinde alınmasına rağmen, tanrıya kişisel bir şekilde inanmaya karar vermektir.[281]

4.2.2. Kierkegaard'a Göre İman ve Saçma

''Kierkegaarda göre risk olmadan iman olmaz.''[282] Eğer Tanrının var olduğu bilinseydi, onun var olduğuna dair mutlak kanıtlar olsaydı, o zaman imana gerek duyulmazdı. Çünkü bir şeyin kesinliğinden söz etmek, ona dair kanıtlar sunmak, onu nesnel bir temele dayandırmak demektir. Oysaki gerçeklik nesnellikte değil öznelliktedir. Nesnelliğin olduğu yerde iman ortadan kalkar. Nesnel bir temel olmadığı için iman olanaklıdır. ''İmanın olanaklı olması için nesnel olarak kesinlik bulunmadığı halde, kişinin bu belirsizliğe rağmen Tanrı'ya tutkuyla bağlanması gerekir.''[283] İbrahim'in yaptığı da tam olarak budur. ''İman alanı dış dünyada meşrulaştırılamaz. İçeride bile hem iletişim hem de yalnızlıktır o ve bu nedenle de

[279] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.53.
[280] Emmanuel Levinas, *''Kierkegaard: Varoluş ve Etik''*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.61.
[281] Soren A. Kierkegaard, Kierkegaard, s.67.
[282] Kierkegaard, a.g.e., s.66.
[283] A.g.e., s.67.

şiddet ve tutku içerir. İman, bir irade ifadesi içermelidir. Aksi halde İncil'deki imana sahip olmayanın cezalandırılacağı hükmünü nasıl açıklayabilirim."[284] Dolayısıyla tutku ve kesinlik asla bir araya gelemeyecek olan şeylerdir ve tutku dışarıda bırakıldığı anda imandan söz etmek mümkün değildir. İbrahim bu tutkuyu yani imanı bütünüyle varoluşunda hisseden kişidir.

İbrahim'in tüm öznelliğiyle Tanrı'ya imanla bağlanması, oğlunu kurban etmek için yola düşmesi, tümele rağmen giriştiği bu eylem ancak absürt (saçma) kavramı ile açıklanabilir. İmanın anlamı tam olarak burada yatmaktadır. Çünkü bu bir paradokstur. İman, ahlaksal pozisyon ile dini pozisyonun sınırında, ikisi arasında ki uçurumda yatar. Ahlaki eylem tümele dayanıp evrensel ve rasyonelken, dini eylem ise özneldir, akıl dışıdır ve bireyi tamamiyle Tanrı'ya karşı bağlı kılar. Bu noktada Kierkegaard'ın Hegel'in idealizmine karşı çıktığı söylemek gerekir. Hegel her şeyin temeline evrensel bir varlık olarak gördüğü ide kavramını koyarak varlık ile düşüncenin özdeş olduğunu belirtmiştir. Hegel'e göre akla uygun olan gerçek, gerçek olan ise akla uygundur.[285] Dolayısıyla o insanın özgür bir birey olarak görülmesini engellemiş, insanı nesnel bir temele dayandırarak insanın öznelliğini ve zihninde çelişkiler barındırabileceği gerçeğini yok saymıştır.

Kierkegaard insan varoluşunun hemen hemen bütün varoluşçu filozoflar gibi toplumsal, biyolojik ve bilimsel bir inceleme nesnesi gibi ele alınmasına karşıdır. O nesnelliği, tümeli, evrenseli bir kenara bırakıp bireyi ve onun öznelliğini, varoluşunu ele alır. ''Burada öyle görünüyor ki bir iddia özneden ne kadar tam bir adanmışlık ve bununla ilişkili risk almayı talep ediyorsa, bu iddianın o kadar doğru olduğu söylenebilir.''[286] Dolayısıyla Tanrının varlığı nesnel olarak doğrulanabildiği için değil öznel olarak kavranabilir, aklanır. ''Hakikat; doğru olduğuna, sorgulama yapmaya gerek duymayacak derecede kesin olarak inanılan olgu, durum ya da inançtır.''[287]

---

[284] Nevin Gülten, *''Kierkegaard'ta Umutsuzluk, İman ve Umut''*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Gazi Üniversitesi:Ankara,2014), s.111.

[285] Karl R.Popper, ''**Diyalektik Nedir**'' s.186

[286] Soren A. Kierkegaard, *Kierkegaard*, çev. Kamuran Gödelek, (İstanbul:Say Yayınları,2010), s.87.

[287] Erol Çetin, *''Kierkegaard'ın Öznel Hakikate Yönelik Görüşlerinde Öne Çıkan Hususlar''*, (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,2016), Sayı:29, s.361.

Kierkagaard'a göre hakikat, bireyin kendisinin seçtiği hakikattır. ''Herkes için anlaşılır ve mantıksal çıkarımla ortaya konulan hakikat değildir.''[288] Bu yüzden de önemli olan rasyonelliğe sahip olmak değil, tutkulu olmaktır. Tutkulu bir birey ancak hakikati bilebilir. Bireyin kendisini gizlediği tamamen kapattığı nesnel bir bilgi mümkün değildir. Çünkü birey öğrenmeye çalıştığı her şeye nüfus eder. Kierkegaard nesnel hakikatin karşısına koyduğu bireyin kendisi için hakikati şu şekilde açıklar:

> *Açıklığa kavuşturmaya ihtiyacım olan asıl şey; -bütün eylemlerin öncesinde mutlaka bilginin gelmesi gerekliliğini hariç tutarsak- neyi bilmem gerektiği değil, ne yapacağımdır. Kendi kaderimi anlama, Tanrı'nın aslında benden neyi yapmamı istediğini bilme sorunudur. Aslolan bir hakikat bulmak, yani benim için olan hakikati bulmaktır. Yani uğrunda yaşamaya ve ölmeye can atacağım fikri bulmaktır. Ve burada sözde objektif hakikati bulmamın ne faydası olacak? Ya da filozofların sistemleriyle düşünsem ve onları hesaplaşmaya çağırsam, her ortamda tutarsızlıklarına vurgu yapsam ne olacak?*[289]

Burada içsellik-öznellik, hakikat olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu öznellik bireyin inancıyla arasındaki ilişkide kendini gösterir. Dolayısıyla inancın, hakikatle aynı anlama geldiğini söylemek yanlış olmaz. Buradan hareketle Kierkegaard'ın nesnel doğruları bir yana bırakıp öznel hakikate döndüğü görülür. Çünkü o imanın peşindedir. Bu hakikat yani iman da onun peşinde olan birey tarafından her zaman içinde nesnel ve rasyonel olmak ya da öznel ve akıldışı olmak paradoksunu barındırır. İman sahibi kişinin seçtiği taraf ise daima tüm öznelliğiyle, tutkusu ve inancıyla her durumda Tanrı'ya bağlanmak olmaktadır.

4.3. Kierkegaard Düşüncesinde İbrahim'in İmanı Ve Kurbanı

İman, özne ile nesne arasında oluşan bir tür bağ olup, insanlık tarihi boyunca evveli topluluklardan en çağdaş topluluklara kadar var olan en temel esaslardan biri

[288] J. Preston Cole, *''Kierkegaard'da Kendilik Kavramı''*, çev. Kamuran Gödelek, ed. Derya Önder, Kierkegaard, (İstanbul:Say Yayınları:2010) ss.114-115.
[289] Erol Çetin, *''Kierkegaard'ın Öznel Hakikate Yönelik Görüşlerinde Öne Çıkan Hususlar''*, ss.365-366.

olmuştur. Fakat burada ki bağın iman olarak adlandırılabilmesi için öznenin nesneye yönelik değişmez ve yoğun bir alakayla bağlılık duyması gerekir. İman bir yanıyla bireyle inandığı şey arasındaki öznel ilişkiyi gösterirken diğer yanıyla inandığı şeye diğer bireylerin de ortak olduğu toplumsal yüzünü gösterir. İmanın içinde taşıdığı bu paradoks hiçbir akıl yürütme tarafından ortadan kaldırılamayacaktır. Zaten iman da aklın olmadığı yerde başlayacak olandır. Kierkegaard'ın söylediği de budur.

İmanın akılla açıklanabileceğini söyleyen yaklaşımlara karşıt olarak imanın akılla bilinebilen bir kavram olmadığı akıldan bağımsız olduğu görülmedir. Üstelik akıl, iman sayesinde doğrulanmalı, ona itaat etmelidir. İman, bununla birlikte birey tarafından belli bir öğretinin hakikatine olan inancı içerir. ''Bu inanç, kendisini sınayan bazı sorular ve durumlar karsısında gösterdiği dirençle niteliğini ortaya koyan, teslimiyeti ifade eder.''[290] İmanından dolayı teslimiyet içinde olan birey, inandığı şey uğruna karşılaştığı her türlü belirsizliğe rağmen yine de imanından vazgeçmez. İman kayıtsız şartsız bir kabul etmeyi, tam bir teslimiyeti gerektirdiği için aklın kullanımını dışarıda bırakır. Her ne kadar iman, öznel, içsel bir etkinlik olarak duygusal bir boyut taşısa da her zaman bir iradenin seçimidir. Bu yüzden de özgürlük imanın gerektirdiği şeylerden biridir. Ancak özgür bir birey inandığı hakikatin peşinden gidebilir.

İman söz konusu olduğunda en önemli şeylerden biri de sadakat ve güven ilişkisidir. Bu ilişkinin temelin de ise bireyin Tanrı'ya duyduğu güven ve onunla anlaşması yatar. ''İman aynı zamanda Tanrı'nın rehberliğini kabul etmeyi ve bu rehberliğe güveni de gerektirmektedir.''[291] Bütün bunlara sahip olan tekil bireyin ortaya koyduğu eylemleri her zaman tümel olan değer yargılarından daha üstündür. Bununla birlikte bu birey imana dayalı eylemlerinin ahlaki bir açıklamasını yapma girişiminde bulunmaz. ''Yani bir gizleme söz konusudur ve bu durum paradoksa neden olur.''[292] Zaten iman da bu paradoksun içinde yatar. Nitekim Kierkegaard'ın imanın babası olarak adlandırdığı İbrahim'in, kendisinden oğlunu kurban etmesini isteyen Tanrı karşısında ki suskunluğu da bunun en güzel örneğidir. Çünkü o konuşacak olsa bile karşısında onu anlayabilecek kimsesi yoktur.

---

[290] Hüsnü Aydeniz, *''Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi Kierkegaard, Jaspers Ve G.Macel''*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Atatürk Üniversitesi:Erzurum,2010), s.11.
[291] Aydeniz, a.g.t., s.15.
[292] A.g.t., s.33.

İbrahim, iman kavramının anlaşılması için bir örnek teşkil ederken aynı zamanda imanın anlaşılmasının zor bir durum olduğunu gözler önüne serer. Kierkegaard bu zor durumu Korku ve Titreme adlı eserinde ele alarak, İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmek üzere yanına alıp çıktığı bu yolculuğa katılmak ister.[293] Kierkegaard, İbrahim'in hikâyesini dört farklı şekilde karşımıza çıkararak, inandığını söyleyen herkesin yüzleşmesi gereken sorunlar olarak ortaya koyar. Bütün hikâyelerin tek ortaklığı yolculuğun sabah erken saatlerde başlamış olmasıdır.

Birinci hikâyede İshak babasının kendisini kurban etmek istemesini anlayamamaktadır. Kierkegaard'ın deyimiyle İshak'ın ruhu babasına çoşamıyordur. İshak, babasına yalvararak ondan hayatını bağışlamasını ister. İbrahim, oğlunun bu sınanmanın üstesinden gelemeyeceğini görünce ona kendisinin bir putperest olduğunu, onun babası olmadığını, canını almasının Tanrı'nın isteği değil kendi isteği olduğunu söyler. Bu eylemiyle bir yandan imanın gerektirdiği şeyi yaparken, bir yandan da oğlunun imanını kurtarır. Çünkü bu hikâyede İshak sıradan bir imana sahip olan insanın tepkisini ortaya koyar. Bu yüzden de İbrahim oğluna yalan söylemek zorunda kalır ve yalanını şöyle itiraf eder: ‘‘Semadaki Rabbim sana şükrederim; benim bir canavar olduğumu sanması, sana inancını kaybetmesinden yine de daha evladır.”[294]

İkinci hikâyede İbrahim ve İshak yolculukları boyunca hiç konuşmazlar. ‘‘Bu tam bir acziyet halidir ve bu yüzden İbrahim ne eşine ne de çocuğuna bir açıklamada bulunamamakta ve sessiz kalmayı tercih etmektedir.’’[295] İbrahim'in İshak'ı kurban edeceği o an geldiğinde ise İbrahim Tanrı'nın yolladığı koçu görerek onu kurban eder. ‘‘Bu nedenle telafinin imkansızlığına, telafi edilemezliğe de işaret eder o; ardından, insanın bir hayvanla telafi edilmesine işaret eder; ve son olarak da, bizzat bu imkansız telafi aracılığıyla, kutsal olanı kurban etmeye ve kurbanı sırlanmışlığa bağlayan şeye işaret eder.’’[296] O günden sonra ise İbrahim daha da ihtiyarlar çünkü Tanrı'nın bu isteği hiçbir zaman aklından çıkmaz. Yine de Tanrı'nın neden böyle bir şey istediğini hiç sormaz çünkü o gerçek bir iman sahibidir.

---

[293] Soren A. Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. Nur Beier, (İstanbul:Pinhan Yayıncılık,2014), s.27.
[294] Kierkegaard, a.g.e., s.30.
[295] Muharrem Şahiner, *‘‘Kierkegaard'a Göre İmanın Gereği: Bireysel Varoluş’’*, (Sosyal Bilimler Dergisi, 2017), Cilt:7 Sayı:24, s.295.
[296] Jaoques Derida, *‘‘Kime Vermeli (Vermeyi Bilmek)’’*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.75.

Üçüncü hikâyede İbrahim, babalık görevini unutarak İshak'ı kurban etmeyi kabul ettiği için huzursuzluk içinde Tanrı'dan af diler. Sıradan iman sahibi olan insanın yapacağı da budur. Fakat İbrahim seçilmiştir. Onun şüphesi, imanı lekeler. Kierkegaard bunu şöyle ifade eder: "İnanç ve kuşku, birbiriyle süreklilik içinde tanımlanabilecek iki bilgi türü değildir, zira bunlar bilişsel birer edim değildir, birbirine karşıt tutkulardır."[297] Dolayısıyla şüphe varsa iman orada yoktur ve iman akılla temellendirilmemelidir. Çünkü akıl, içinde şüpheyi ve tahmini barındırırken iman asla barındırmaz. Eğer şüphe veya tahmin söz konusu ise her zaman hata da mümkündür. ''Ancak iman noktasında hata kavramından söz etmek mümkün değildir.''[298]

Sonuncu hikâyede ise İbrahim sükûnet içinde ve kararlı bir biçimde yolculuğa çıkar. Fakat bıçağını çektiği anda gözünün seyreyip elinin titremesiyle bu kararlı ve tevekkül içinde ki tutumunu kaybeder. ''Sorumlu olsak da, yani karar vermede, faaliyet göstermede, hayatımızı ve ölümümüzü yüklenmede özgür olsak da, bizim için karar veren bir Tanrının ulaşılamaz sırrı önünde korkar ve titreriz.''[299] İbrahim fark etmemiş olsa bile İshak, babasının bu halini görür. Bu ana şahit olan İshak yaşananları kimseye söylemeyecektir fakat artık imanını kaybetmiştir.[300] Bu durum, tamamiyle hikâyenin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Oysa Kierkegaard'ın istediği yüceliği ile akılda kalacak olan bir İbrahim'dir. O İbrahim'in büyüklüğüne hayranlığını şöyle anlatır:

> *Kendisine güvenip her şeyi kazanan da oldu; kendi gücünü güvenceye alıp, her şeyi feda eden de ama Tanrı'ya iman eden hepsinden büyüktü. Kendi bilek gücüyle büyükleşen de oldu, bilgeliğiyle büyükleşen de; umuduyla büyükleşen de oldu, aşkla büyükleşen de, ama İbrahim hepsinden de büyüktü; o, çaresizlikten gelen güç, püf noktası hata olan bilgelik, çılgınlık görünümündeki umut, kendine karşı nefret olan aşk ile büyüktü.*[301]

[297] Sema Ülper Oktar, *''İbrahim'in Yolculuğu: İmana İlişkin Felsefi Bir Sorgulama''*, (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,2018), Sayı:26, s.18.
[298] Hüsnü Aydeniz, *''Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi Kierkegaard, Jaspers Ve G.Macel''*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Atatürk Üniversitesi:Erzurum,2010), s.45.
[299] Jaoques Derida*, ''Kime Vermeli (Vermeyi Bilmek)''*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.73.
[300] Soren A. Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. Nur Beier, (İstanbul:Pinhan Yayıncılık,2014), s.33.
[301] Kierkegaard, *a.g.e.*, ss.36-37.

İman tam da akıl ile kavranamayacak olduğu için değerlidir. ‘‘Çünkü bütün açıklığıyla ortaya çıkmış bir hakikatin kabul edilmesi, ayırt edici bir unsura sahip değildir.’’[302] Bu yüzden birey, bazen akılsal ve ahlaki olan durumları terk ettiğinde sıradan bir imana sahip olmaktan çıkıp yüce bir imana kavuşabilir. İbrahim’in yaptığı şey budur. O bireyin sahip olabileceği varoluş pozisyonlarından dinsel varoluş pozisyonuna sahip olduğu için bunu başarır. Öte yandan İbrahim’in estetik varoluş pozisyonuna sahip bireyle arasında bir benzerlik vardır. Her iki pozisyonda da bireyin öznelliği hâkimdir. Fakat estetik varoluş pozisyonunda birey öznelliğini tamamiyle hazları doğrultusunda kullanırken dinsel varoluş pozisyonundaki İbrahim ise kendi benliğini bulma ve kendi tercihi ortaya çıkarmak için kullanır. Bununla birlikte dinsel varoluş pozisyonunda ki İbrahim’in kendisinin dışında bir güce uygun olarak davranışlarını ortaya koyması, onun ahlaksal var oluş pozisyonunda ki bireyle ortak yanıdır. Fakat ahlaksal varoluş pozisyonunda ki birey için bu güç tümellik yani evrensellik olur ve birey akla uygun nesnel eylemlerde bulunur. İbrahim için ise bu güç evrensel değil yalnızca Tanrı’dır ve İbrahim akılsal gerekçelere dayanmayan öznel eylemlerde bulunur. İbrahim’in oğlunu kurban etmesi akıl ile açıklanamayan ve onun Tanrı’yla kurduğu öznel bir ilişki olup yalnızca kendisi tarafından anlaşılabilir bir durumdur. Dolayısıyla bu durumun herkes tarafından kabul görebilir nitelikte olmamasının, bireysel iman açısından hiçbir önemi yoktur.

İbrahim’in oğlu İshak’ı kurban etmeye razı olması ahlaki açıdan değerlendirildiğinde İbrahim’in İshak’tan nefret etmesi gerekir. Eğer İbrahim İshak’tan nefret etseydi, Tanrı’nın zaten kendisinden oğlunu kurban etmesini istemeyeceğinden emin olurdu çünkü Kabil ve İbrahim aynı değildir. ‘‘Eğer nefret ettiğimi ölüme sunsam ya da ona ölümü temin etsem, bu bir kurban değildir.’’[303] Aksine İbrahim İshak’ı çok sevmelidir ancak o zaman onu kurban etmesi anlamlı olur. Çünkü onun imanını paradoksal kılan şey de budur: bir yanda çok sevdiği oğlu, diğer yanda ise yine çok sevdiği Tanrı. ‘‘Onun bu hareketi, sadece duygusuyla mutlak bir çelişki içinde olduğunda, kurban haline gelir; ancak onun hareketinin gerçekliği, evrensele ait olmasına bağlı bir etkendir ve bu açıdan o bir katildir ve öyle

[302] Hüsnü Aydeniz, *‘‘Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi Kierkegaard, Jaspers Ve G.Macel’’*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Atatürk Üniversitesi:Erzurum,2010), ss.44-45.

[303] Jaoques Derida, *‘‘Kime Vermeli (Vermeyi Bilmek)’’*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.81.

kalacaktır.''[304] İşte bu durumda olan İbrahim kendini anlatamadığı için üzüntü ve ıstırap içindedir.

Tekil bir etkinlik olan imanın evrensel ve aktarılabilir bir tarafı yoktur. ‘‘Bunun nedeni ise, imanın herkes tarafından eşit bir biçimde elde edilmeye açık bir hakikat olmasıdır.’’[305] Bu durum tekil bireyin yani İbrahim'in tümelden üstün olduğunu gösterir. ‘‘Mutlak ile olan ilişki, bireyin evrenselin de üzerinde kendi mutlaklığını ilan ettiği zaman mümkün olacaktır.’’[306] Dolayısıyla İbrahim hakikate ulaşabilmek için bu zorlu süreci tek başına yaşamak zorundadır. Bu süreci yaşarken ona ıstırap veren en önemli çelişki de ahlaksal olan ile dinsel olan arasında seçim yapmak zorunda olduğu andır. ‘‘Mutlak ödev açısından bu mutlak sorumluluğu deruhte etmek, Tanrı'ya imanı faal kılmak, sınamaya tabi tutmak için, gerçekte o nefret edilesi bir katil de olmalıdır; çünkü ölüme sunmaya rıza göstermiştir.’’[307] Her ne kadar ahlaksal olanı yapmak mantıklı gözükse de, dinsel olanı yapmakla hakikate ulaşacaktır. Örneğin, bir kişiden çocuğunu kurban etmesini istemek ahlâkî bir tutum olmamakla birlikte kabul edilebilir bir şey de değildir. Fakat din söz konusu ise bu yücelmenin bir evresi olur. Sıradan bir olay olarak bakıldığında, çocuğunu kurban etmek isteyen biri, zaten buna isteklidir. Oysa gerçekte hayatının en büyük paradoksunu ve ıstırabını yaşamaktadır. İman söz konusu ise bu absürtlüğü kabul etmek gerekir. ‘‘Sıradan iman sahibi, toplumla olan irtibatını kesemediği için onların bu şekilde nitelendirdiği imanı tam anlamıyla yaşayamaz.’’[308] Oysa ki İbrahim'i kurtuluşa götürecek olan şey, herkes için absürt olan eylemdir. Dolayısıyla İbrahim, bunu yaparken bir gerilim içinde olsa da bu durumu kendi içinde aşar. İbrahim'in absürdü gerçekleştirmesini sağlayan şey ise Tanrı'ya karşı duyduğu sevgi ve buna dayalı olarak hissettiği tutkudur. İbrahim bu tutkuyla içinde bulunduğu toplumun düşüncesinin aksinde hareket eder. Çünkü İbrahim toplumun gözünde yücelmeyi

[304] Hüsnü Aydeniz, ‘‘Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi Kierkegaard, Jaspers Ve G.Macel’’, s.57.
[305] Aydeniz, a.g.t., s.43.
[306] Muharrem Şahiner, *‘‘Kierkegaard'a Göre İmanın Gereği: Bireysel Varoluş’’*, (Sosyal Bilimler Dergisi, 2017), Cilt:7 Sayı:24, s.295.
[307] Jaoques Derida*, ‘‘Kime Vermeli (Vermeyi Bilmek)’’*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.83.
[308] Hüsnü Aydeniz, *‘‘Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi Kierkegaard, Jaspers Ve G.Macel’’*, Yayımlanmış Doktora Tezi, (Atatürk Üniversitesi:Erzurum,2010), s.38.

istemez. ‘‘Ancak iman doğrulusunda hareket emek, kişiyi hakikate ulaştırabilir.’’[309] İbrahim de imana uygun hareket edendir.

İman sahibi olan bireyin birtakım zorluklarla karşılaşması öngörülebilir bir şeydir. ‘‘Ancak bu zorluklar karşısında herhangi bir gerileme göstermeyen birisi, bir süre sonra hakikatle karşılaşır ve kendisini yolundan alıkoymaya çalışan engellerin, hakikatin kötü görünmesi için çeşitli aldatmacalara başvurduğunu anlayarak, gerçek mutluluğu elde eder.’’[310] Zira iman sahibi İbrahim de karşılaştığı tüm zorluklara rağmen dayanmak zorunda olduğunun farkındadır. İbrahim ne olursa olsun aldığı karar doğrultusunda çıktığı bu yoldan vazgeçmez ve hiçbir şekilde takdir edilmeyi beklemez. Böyle bir beklenti ancak imanı değersizleştirir. İmanın değeri, ona teslimiyetten geçer. İbrahim tüm benliğiyle mutlak bir teslimiyet içindedir. O, daha geldiği noktaya başlamadan yaşayacağı her türlü korku, çile, umutsuzluk gibi şeyleri kabul ederek bu yola çıkmıştır. Teslimiyet duygusu içinde ki İbrahim evrenseli askıya alarak canından çok sevdiği oğlunu kurban etmek için yola çıkmış ve Tanrı’dan bağışlanmayı dahi isteyememiştir.

> *Kierkegaard, “sonsuz teslimiyet, imandan önce gelen son asamadır; bu yüzden bunu gerçekleştirmeyen imana ulaşamaz. Çünkü sadece sonsuz bir tevekkül içinde ebedî geçerliliğim bana açık hale gelir ve ancak o zaman imanın gücüyle hayatın/varoluşun kavranmasından söz edebilirim” demekle, imana ulaşacak olan kişi için teslimiyetin taşıdığı önemi çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.*[311]

İbrahim’i bu teslimiyete götüren şey ise Tanrı’ya duyduğu sevgisidir. İbrahim Tanrı’yı sevdiği için oğlunu kurban etmeseydi, onun imanı gerçek bir iman olamazdı. ‘‘Çünkü kim iman olmaksızın Tanrı’yı severse kendisini yansıtır, kim Tanrı’yı severse Tanrı’yı yansıtır. Bu en yüksek noktada İbrahim durmaktadır. Kaybettiği son nokta sınırsız teslimiyettir.”[312] İbrahim teslim oldu, o yalnızca öte dünyada değil bu dünyada mutluluğa ulaşacağına inandı. ‘‘İman, aynı zamanda inayetin kurtarıcılığına olan güveni de sağlayacaktır.’’[313] Çünkü Tanrı’nın gücünün her şeye yettiği ve bu

[309] Aydeniz, a.g.t., s.39.
[310] A.g.t., s.39.
[311] A.g.t., s.40.
[312] Soren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, (İstanbul:Anka Yayınları,2002), ss.170-171.
[313] Hüsnü Aydeniz, *‘‘Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi Kierkegaard, Jaspers Ve G.Macel’’*, s.42.

doğrultu da her şeyin mümkün olduğunu düşünen İbrahim'in kurtuluşa ermemesi mümkün değildir. Bu düşünceye sahip İbrahim en zor zamanında bile Tanrı'nın inayetiyle karşılaşır. Hatta bu bazen bir mucizeyi gerçekleştirebilecek kadar büyükleşir. Keza Tanrı'nın İbrahim'e en umutsuz olduğu anda bir oğul bahşetmesi ve yine İbrahim'in bu çok sevdiği oğlunu kurban etmesi gerekirken ona bir koç göndermesi mucize denilebilecek niteliktelerdir. Bunlar sıradan iman sahibi olan biri için akıl almaz şeylerdir fakat İbrahim için durum böyle değildir.

''Akıl-iman ilişkisinde ki en kısa formül "Tanrı'yı kazanmak için aklı yitirmek" (to lose one's understanding in order to win God) şeklinde ifade edilebilir.''[314] Bu İbrahim'in kendisi için aldığı en doğru karardır çünkü onu umutsuzluk içinde olduğu bu durumdan ancak Tanrı'nın nazarında her şeyin mümkün olduğunu düşünmesi kurtarır. Mircea Eliade İbrahim'in Tanrı'nın isteği karşısında ki durumunu şu şekilde belirtir: ''Bu kurbanın neden istendiğini anlamaz; yine de bunu yerine getirir, çünkü Tanrı böyle istemiştir. Görünürde saçma olan bu eylemle İbrahim yeni bir dinsel deneyimi, imanı başlatmıştır.''[315] İshak, babasına kurban olarak neyi sunacaklarını sorduğunda, babası ona Tanrının kurban etmeleri için bir kuzu vereceğini söyler. ''Böylece İbrahim, aynı zamanda İshak'a cevap verirken sırrını muhafaza eder.''[316] Dolayısıyla İbrahim hem oğluna hem de karısına karşı bu sırrını korumaktadır. Oysaki İbrahim'in susması ahlaksal açıdan değerlendirildiğinde etiğe karşı yapılmış bir ihanettir. İbrahim İshak'la konuştuğunda yalnız olmadığının farkındadır, Tanrı'nın yanında olduğunu bilir. Nitekim Tanrı da kurban etme sürecini askıya alarak İbrahim'e orada bulunduğunu söyleyerek seslenir: ''Çocuğa dokunma, Ona hiçbir şey yapma. Şimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin.''[317] Tanrı İbrahim'den oğlunu kurban etmesini isteyerek onu sınar fakat bunu kabul edip etmemek anlamında yine İbrahim'i özgür bırakır. İbrahim'in içinde bulunduğu durum tam anlamıyla budur:

> *Böylece İbrahim aynı zamanda insanların en ahlaklısı ve en ahlaksızı, en sorumlusu ve en sorumsuzudur, mutlak olarak sorumsuzdur çünkü mutlak olarak sorumludur, insanların ve ailesinin karşısında ve etiksel olanın karşısında mutlak*

[314] Aydeniz, a.g.t., s.46.
[315] Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri*, (İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1997), s.101.
[316] Jaoques Derida*, ''Kime Vermeli (Vermeyi Bilmek)''*, çev. Ahmet Demirhan, ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, (İstanbul:Gelenek Yayıncılık,2003), s.75.
[317] Eski Antlaşma Yaratılış 22: 12.

> *olarak sorumsuzdur, çünkü mutlak ödeve mutlak olarak, çıkarsız olarak ve bir ödül beklemeden, onu sır olarak niye tuttuğunu bilmeden cevap vermiştir; Tanrı'ya ve Tanrı önünde cevap vererek.*[318]

İbrahim oğlu İshak'ın kurban etme yolunda aldığı kararla akla, evrensele, etik geleneğe karşı tüm ödevinden kurtulmuş, yalnızca Tanrı'ya karşı ödevini yerine getirmiştir. Bunu kurtuluş olarak adlandırmak mümkündür çünkü o aldığı bu kararla çok sevdiği oğluna sahip olmasını sağlayan, yine çok sevdiği oğlunu ondan kurban etmesini isteyen Tanrı tarafından ödüllendirilmiştir. Son olarak Kierkegaard'ın, kimsenin tüm bunların karşısında duran İbrahim'i anlayamayacağını, yapılabilecek tek şeyin ise yalnızca onun imanının büyüklüğüne şahit olmak olduğunu söyler.

> *Ancak İbrahim'i anlayabilecek kimse yoktu. Ve yine de onun başardığı neydi? Sevgisine sadık kaldı. Ancak Tanrı'yı seven gözyaşlarına, hayranlık duymaya ihtiyaç duyulmaz: acıyı sevgide unutur. Gerçekte, bunu o derece bütünüyle unutur ki eğer bizzat Tanrı onu hatırlamayacaksa acısının en ufak izi bile olmayacaktır, çünkü sırda görür o ve ıstırabı farkeder ve gözyaşlarını sayar ve hiçbir şeyi unutmaz. Böylece, ya ortada, münferit bireyin mutlaka mutlak bir ilişkide olduğu bir paradoks vardır ya da İbrahim kaybedilmiştir.*[319]

[318] Jaoques Derrida, *''Kime Vermeli (Vermeyi Bilmek),* s.91.
[319] Jaoques Derrida, a.g.m., s.100.

SONUÇ

İnsanlık tarihinin başlangıcına bakıldığında onların bir araya gelerek yaptığı ritüellerin, dinden ayrı tutulamayacağı açıktır. Fakat burada söz edilen din, günümüzdeki anlamıyla değil, doğaüstüne karşı duyulan bir inanç ve tapınma biçiminde tezahür etmiştir. İnsanlar, doğa karşısında çaresiz kaldıklarında, doğayı yüceltmiş, ona hoş görünmek ve karşılaştıkları problemleri ortadan kaldırmasını istemek adına kurbanlar vermeye başlamıştır. Böylece ritüellerin en doruk noktası olan kurban ritüelleri ortaya çıkmıştır. Bu ritüeller, eski medeniyetlerde sürekli bir hal almış, inanılan ilahi güce kanlı ve kansız kurbanlar sunulmuştur. Burada başlıca amaç ilahi gücü sevmek ya da onun sevgisini kazanmak değil, dünyevi meseleler karşısında onun yardımını kazanmaktır. Dolayısıyla aralarındaki ilişki yalnızca bir değiş-tokuş ilişkisinden ibarettir. O dönem için en dikkat çeken şey ise sunulmuş olan insan kurbanları özellikle de çocuk kurbanları olmuştur. Bunun sebebi ise, her şeyin ilkinin Tanrı'ya ait olduğu hak kurbanı dedikleri, ilk mahsulün, ilk doğan hayvanın ve ilk doğan çocuğun Tanrı'ya sunulmasıdır. Yine bu dönemdeki temel şeylerden biri de sıkça karşılaştığımız hoş koku anlayışıdır. Bu anlayış, Tanrı'ya sunulan kurbanların özellikle yakılarak kurban edilmesine dayanır. Çünkü Tanrı'nın ateşten çıkan bu kokudan hoşnut kalacağına inanılmış ve kurbanlar çoğunlukla yakılmıştır. Bu dönemde kanlı kurbanların yanı sıra ekmek, pirinç, şarap, otlar, değerli olduğuna inanılan taşlar gibi kansız kurbanlar da sunulmuştur.

Semavi dinlerin ortaya çıkmasıyla, evveli toplumlarda görülen ben sana vereyim-sen de bana ver anlayışı yerini daha çok sevgiye, imana ve teslimiyete bırakmıştır. İlk olarak Tevrat'ta Habil ile Kabil'in hikâyesinde karşımıza çıkan kurban bunun bir göstergesi olmuştur. Habil, tıpkı medeniyetlerde de görüldüğü gibi, sürüsündeki en besili kusursuz hayvanı seçerek Tanrı'ya takdim ederken Kabil ise mahsulünden bir pay getirmiştir. Karşılığında ise Tanrı Habil'in kurbanını kabul ederken Kabil'inkini reddetmiştir. Çünkü Habil, Tanrı'ya duyduğu sevgi ve imanla ona en değerli gördüğü hayvanını sunarken aynı hassasiyeti Kabil yüreğinde hissedememiştir. Bu duruma tahammül edemeyen Kabil ise kardeşini öldürerek, dinsel anlamda olmasa da ilk insan kurbanını bize Tanrı'ya duyulan teslimiyet (Habil) ve başkaldırı (Kabil) biçiminde göstermiştir.

Kurban söz konusu olduğunda önemli olan bir diğer hikaye ise İncil'de karşılaşılan, İsa'nın kendisini kurban etmesidir. İsa kendini mülksüzleştirmiş yani günahkâr olan bütün mülksüzlerin günahını bağışlatmak adına, onların günahına bir kefaret sunabilmek adına kendini feda etmiştir. O içinde Tanrı'ya duyduğu imanla, sevgiyle, kurban edilmeye teslim olmuş, böylece tüm insanlığa hizmet etmiştir. Kuran'a bakıldığında ise kurban, ilk kez Tevrat'ta karşılaşılan İbrahim'in oğlunu kurban ettiği hikâyeyle karşımıza çıkmıştır. Tevrat ve Kuran'ın farklı olarak söylediği tek şey: Tevrat'a göre kurban edilen çocuğun İshak olduğu, Kuran'a göre ise kurban edilen çocuğun İsmail olduğudur. Eğer medeniyetlerden bu yana semavi dinlerin onlardan izler taşıdığı kabul edilecek olursa, medeniyetlerde karşılaşılan ilk çocuğun Tanrı'ya sunulması motifi sebebiyle kurban edilmesi istenen çocuğun ilk çocuk olan İsmail olduğunu belirtmek gerekir. Yine semavi dinlerin medeniyetlerden ayrılmayan yanlarından biri, her toplumda, her inançta ve dinde karşılaşılan bir mabet inşa etmiş olmalarıdır. Semavi dinleri medeniyetlerden ayıran şeylerin başında ise sunulmuş olan kurbanların yalnızca Tanrı'nın sevgisini kazanmak adına verilmiş olması gelir. Evveli toplumlarda ise insanlar Tanrıların beslenme ihtiyacı olduğuna inanmış, bu sebeple ritüellerde kurban edilen hayvanların etlerini yiyerek, Tanrı'nın ruhunun besleneceğine inanmışlardır. Bunun dışında semavi dinleri o dönemden ayıran en temel şey ise artık kutsal bir metinle Tanrı'nın açıkça insanlardan neler istediğini söylemiş olmasıdır.

Her ne kadar artık Tanrı ile ilişki bir sevgi, iman, teslimiyet ilişkisi olsa da hâlâ medeniyetlerdeki değiş-tokuş ilişkisinin dolaylı da olsa devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü İbrahim'in çok sevdiği oğlunu kurban etmeyi kabul etmesi üzerine, Tanrının hem oğlu İshak'ı (İsmail'i) bağışlaması hem de soyunun devamlılığını ve kutsal toprakları vadetmesi; yine İsa'nın kendini kurban etmesi üzerine, Tanrı'nın bunun karşılığı olarak İsa'yı çarmıhtan gökyüzüne alıp ölmesine müsaade etmemesi ve tüm insanlığın günahlarını bağışlaması, bu ilişkinin dolaylı yoldan da olsa devam ettiğinin göstergesi olmuştur.

Varoluşçu filozoflardan biri olan Kierkegaard da İbrahim'in oğlu ile hikâyesinden oldukça etkilenmiş ve onu anlamaya çalışmıştır. İbrahim'i anlamanın yolunun ise onun duyduğu imanın yüceliğini kavramış olmaktan geçtiğini söylemiştir. İbrahim, Tanrı'nın karşısında kendini bulmuş tüm korkularından ve

umutsuzluğundan kurtulmuştur. Bunu sağlayan şey ise onun Tanrı'ya duyduğu imanıdır. Gerçek iman ise her zaman içinde risk taşır. Bu risk bilinmesi ve varlığının kanıtlanması mümkün olmayan Tanrı'ya her şeye rağmen inanabilmede yatar. İbrahim, bütün imanıyla kendisinden çok sevdiği oğlunu kurban etmesini isteyen Tanrı karşısında boyun eğmiştir. Onun bu isteği kabul etmesi hiçbir zaman akıl ile açıklanamayacak, evrensel olan ve etik tarafından anlaşılamayacaktır. Hatta o, etik ve evrensel tarafından bir katil olarak anlaşılacaktır. Bu yüzden iman içinde böyle bir paradoksu taşır. Bir yanda evrensel ve etik, diğer yanda ise Tanrı durur. Nitekim Kierkegaard'a göre iman, akıl ile kavramlarla ifade edilebilen, nesnel dünyada karşılığı olan ve evrensel olan etiğin bir söylemi değil, bireyin öznel varoluşu içerisinde paradoks ve absürt üzerine kurulmuş bir deneyimdir. İbrahim de rasyonel, nesnel ve etik olana rağmen tüm öznelliğiyle kendini yalnızca Tanrı'ya bağlamış olandır. İbrahim Tanrı'ya duyduğu iman ve sevgisinden dolayı hiçbir zaman umudunu yitirmemiştir. Bu umut da Tanrı'nın her şeyi yapmaya gücü olduğuna dair olan inançta kendini göstermiştir. Nitekim Tanrı da İbrahim'in bu imanı karşısında ona çok sevdiği oğlunu yeniden bahşetmiştir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Vecdi (2017). "İnsanlık Tarihinde Kurban ibadeti.'' Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri: Haz./Ed. Ali Murat Daryal. Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, ss.479-507.

Armutak, Altan (2014). ''Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme'', İstanbul Üniv. Vet. Fak. Der., Sayı: 30 (2), ss.169-180.

Aydeniz, Hüsnü (2010). ''Teist Varoluşçularda İman-Ahlak İlişkisi Kierkegaard, Jaspers Ve G.Macel'', Yayımlanmış Doktora Tezi, Erzurum.

Başaran, Melih (2005). Kurbansal Sunu Dile Getirilebilir ve Görülebilirin Mantık ve Ekonomileri, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayat, Fuzuli (2010). Mitolojiye Giriş, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Bekki, Selahaddin (1996).''Türk Mitolojisinde Kurban'', Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı:3, ss.16-28.

Bircan, Ufuk (2014). ''Sokrates'ten Kierkegaard'a İroni'', Sbard Dergisi, Sayı:27, ss.80-110.

Çetin, Erol (2016). ''Kierkegaard'ın Öznel Hakikate Yönelik Görüşlerinde Öne Çıkan Hususlar'', Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:29, ss.361-372.

Çoruhlu, Yaşar (2002). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Dabak, Burcu (2013). ''Sofokles'in Antigone Metninde Ritüel'in İşlevi'', Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Demirdağ, Fatih Muhammed (2017). *''İnsan Kurbanı Üzerine Arkeolojik Bir Araştırma''*, Uluslararası Amisos dergisi, Cilt:2, Sayı:2, ss.67-87.

Derida, Jacques (2003). *''Kime Vermeli (Vermeyi Bilmek)''*, Kierkegaard ve Din: Haz. Ahmet Demirhan/Ed.Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, ss.69-100.

Eagleton, Terry (2019). Radikal Kurban, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Elidea Mircea (2001). Mitlerin Özellikleri, İstanbul: Om Yayınları.

Eliade, Mircea (2003), Dinler Tarihine Giriş, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Erginer, Gürbüz (1997). Kurban Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Frazer, G.James (2004). Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri, İstanbul: Payel Yayınevi.

Girard, Rene (2018). Şiddet ve Kutsal, İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Gödelek, Kamuran (2008). ' 'Kierkegaard'ın İnsan Görüşü'', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:1/5, ss.358-371.

Güç, Ahmet (2002). ''Kurban'', TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, Cilt: 26, ss.433-435.

Gülten, Nevin (2014). ''Kierkegaard'ta Umutsuzluk, İman ve Umut'', Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara.

J. Preston Cole (2010). ''Kierkegaard'da Kendilik Kavramı'', Kierkegaard: Haz.Kamuran Gödelek/Ed. Derya Önder, Kierkegaard, İstanbul: Say Yayınları, ss.103-123.

Karaca, Özkan (2017). Dinlerde Mitolojierde Savaşlarda Kurban, İstanbul: MSN Yayıncılık.

Karaman, Kasım (2010). ''Ritüellerin Toplumsal Etkileri'', SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:21, ss.227-236.

Kurt, Tuğrul (2017). ''Antik Roma Ve Dinsel İnançları'', Dinler Tarihi Yüksek Lisans Ödevi, M. Ü. İlahiyat Fakültesi.

Küçük,Abdurrahman, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük (2017). Dinler Tarihi, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kierkegaard A. Soren (2002). Korku ve Titreme, İstanbul: Anka Yayınları.

Kierkegaard, A. Soren (2010). Kierkegaard, İstanbul: Say Yayınları.

Kierkegaard A. Soren (2013). Etik Estetik Dengesi Kişiliğin Gelişiminde, İstanbul: Araf Yayınları.

Kierkegaard, A. Soren (2014). Korku ve Titreme, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Kurtuluş, Rıza (1998). ‘‘Afrika’’, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt:1, ss.428-435.

Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi (2016)., İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

Levinas, Emmanuel (2003). ‘‘Kierkegaard: Varoluş ve Etik’’, Kierkegaard ve Din: Haz./Ed. Ahmet Demirhan, Kierkegaard ve Din, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, ss.57-68.

Mahmutoğlu, Abdulkadir. ‘’Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler’’, Türk İdare Dergisi), Sayı: 463-464, ss.226-250.

Murtezaoğlu, Serpil (2012). ‘‘Kültürel Belleğin Ritüel Yoluyla Kuruluşu’’, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, Sayı:2, ss.345-350.

Oktar Ülper, Sema (2018). ‘‘İbrahim’in Yolculuğu: İmana İlişkin Felsefi Bir Sorgulama’’, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:26, ss.13-26.

Öğüt, Hikmet Evrim (2016). ‘‘Opera Repartuvarında Kurban Temasının Dönüşümü’’, Uluslar Arası İnsan Bilimleri Dergisi, Sayı:13-1, ss.2113-2124.

Örnek, Veyis Sedat (2014). 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Ankara: BilgeSu Yayıncılık

Özkan, Rafet Ali (2003). Dinlerde Kurban Kültü, Ankara: Akçağ Yayınları.

Platon (2011). Euthyphron, İstanbul: Say Yayınları.

Roux, Paul-Jean (2017). Eski Türk Mitolojisi, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Şahiner, Muharrem (2017). ‘‘Kierkegaard’a Göre İmanın Gereği: Bireysel Varoluş’’, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:24, ss.291-304.

Tümer, Günay (1994). ‘‘Din’’, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, cilt:09, ss.312-320.

Yavuz, Şevki Yusuf (2011). ‘‘Teşbih’’, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:40, ss.558-560.

Yazır, Hamdi Elmalılı (2008) Kur’ân-ı Kerim Renkli Kelime Meali, İstanbul, Asır Yayınları.

ss

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Akyol, Ahmet (2006). ‘‘Tarihte Kurban ve Kurban Bayramı’’ http://www.yalovamiz.com/makale/tarihte-kurban-ve-kurban-bayrami-1737/, (17.04.2018).

Bayrakçı**,** Erkam (2008). ‘‘Maya Uygarlı’ğında; Şeytani Vahşet!’’, http://www.yaklasansaat.com/haberdosya/2008_haberleri/mart/mart47.asp, (30.06.2018).

Ertuğrul, Erman (2015). ‘‘İnkaların Kurban Ettiği Çocuk Mumyanın Genetik Tarihi Çözüldü’’, http://arkeofili.com/inkalarin-kurban-ettigi-cocuk-mumyanin-genetik-tarihi-cozuldu/ (01.07.2018).

‘‘Frig Vadisi’ndeki Türkler, Friglerin Torunu’’ (2008), (24.05.2018) http://www.radikal.com.tr/turkiye/frig-vadisindeki-turkler-friglerin-torunu-894285/

Güç, Ahmet. *‘‘Hac ve Kurban’’*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedis*i, https://islamansiklopedisi.org.tr/kurban, (20.05.2019).

‘‘İnsan Kurban Etme Geleneği ve Ayinleri’’ (2017), (28.06.2018) https://bilgidenizi327.blogspot.com.tr/2017/06/insan-kurban-etme-gelenegi-ve-ayinleri.html

İrdelmen, Erdal (2016). ‘‘Kurban ve Kan Kültü’’, https://turkiye.net/kultur-sanat/kurban-ve-kan-kultu/, (26.06.2018).

Karl R.Popper, ‘‘***Diyalektik Nedir****’’*, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/394/4259.pdf ss.168-198.

Kulaksız, Cevat (2015). ‘‘Tarihte Kurban ve Kurban Adetleri’’, https://haberguncel.blogspot.com/2015/09/tarihte-kurban-ve-kurban-adetleri-cevat-kulaksiz.html, (23.05.2018).

Nevruzoğlu, Erdal (2008). ‘‘Roma Dini: Soyut Paganizmden Putperestliğe’’, http://www.yaklasansaat.com/dunyamiz/volkanlar/roma_dini.asp, (25.06.2018).

Öztürk, Özhan (2016). ‘‘Fenike Mitolojisi’’, http://ozhanozturk.com/2018/01/27/fenike-mitolojisi/, (02.07.2018).

Yıldırım, Nimet (2011). ‘‘Eski İran’da Dinler ve Dinsel İnanışları 1’’, https://nyildirim.wordpress.com/2011/04/03/eski-iranda-dinler-ve-dinsel-inanislar-i/, (10.06.2018)